ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE PROTOCOLS

XXXIV

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols

XXXIV

Col·legi Notarial de Catalunya

Barcelona 2025

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director
Daniel Piñol Alabart (Universitat de Barcelona)

Coordinador
Antoni Albacete Gascón (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona)

Consell de redacció
Lluís Jou Mirabent (Fundació Noguera)
Roser Berenguer Sabaté (Il·lustre Col·legi Notarial de Catalunya)
Josep Hernando Delgado
Laureà Pagarolas Sabaté
Ignasi Baiges Jardí
Josep M. Sans Travé (Fundació Noguera)
Lluís To Figueras (Universitat de Girona)
Miguel Calleja Puerta (Universidad de Oviedo)
Cristina Almeida e Cunha Alegre (Universidade do Porto)
Pilar Ostos Salcedo (Universidad de Sevilla)
Marta L. Mangini (Università degli Studi di Milano)

Editor
Il·lustre Col·legi Notarial de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - bobala@bobala.cat
ISSN: 0211-5425
Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

7 Presentació

Lluís Jou i Mirabent

11 Laureà Pagarolas i Sabaté, quaranta anys de servei a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

13 El doctor Laureà Pagarolas i Sabaté, historiador i arxiver del notariat català

Joaquim Borràs Gómez (Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya)

19 Laureà Pagarolas i la història del notariat català

Daniel Piñol Alabart (Universitat de Barcelona)

35 El uso de las nuevas tecnologías para la gestión de documentos notariales del siglo XVIII: las cartas de poder

David Becerra Gutiérrez (Universitat de València)

53 La marquesa de Vilanant i la col·lecció pictòrica del Born a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

David Bueso Peral (Universidad Complutense de Madrid)

67 Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües

Lluïsa Cases i Loscos (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona)

75 El monestir de Sant Joan de l'Erm a la llum de la documentació notarial (segle xv)

Carles Díaz Martí

99 Las mujeres en segundas nupcias según los capítulos matrimoniales (Barcelona s. xv)

José Galiano Montesinos (Universitat de Barcelona)

117 El protocol de Pere de Santamaria (1387-1413): una finestra a la baixa edat mitjana berguedana

Pol Navarro Costa (Àmbit de Recerques del Berguedà)

131 El fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona (1395-1852): estudi i proposta de classificació

Albert Pérez Escribano (Universitat de Girona)

161 Ressenyes i notes bibliogràfiques

Antoni Albacete Gascón - Daniel Piñol Alabart

169 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria 2024

183 «EHDAP». Normes per a la presentació d'originals

Presentació

Joan Josep López Burniol, president de la Fundació Noguera i antic degà del Col·legi Notarial de Catalunya, acostuma a dir que els notaris redacten els documents, els autoritzen i els conserven per temps indefinit. És una síntesi encertada, com acostumen a ser les seves síntesis orals o escrites, de la funció notarial, que em sembla especialment afortunada.

Els notaris, efectivament, redactem els documents d'acord amb la voluntat coincident de les persones interessades, a les quals com a professionals del Dret aconsellem, emprant les fórmules i les institucions jurídiques més adequades perquè produeixin els efectes que elles, les interessades, desitgen. Un cop redactats els documents, com a funcionaris públics que també som, els autoritzem, és a dir, un cop fets els corresponents controls d'identitat, capacitat, legitimació i legalitat, fixem en el text la voluntat lliurement expressada per les persones que els atorguen de manera que el document passa a gaudir de tots els privilegis que la llei atorga als documents públics, des de la presumpció de veracitat i legalitat fins a la força executiva. Finalment, també com a funcionaris però ara compartint la responsabilitat amb tot el col·lectiu notarial, fem del document el tractament que la Llei ordena. D'una banda, adrecem a les administracions públiques un seguit de comunicacions amb finalitats fiscals, de prevenció de blanqueig de capitals, de formació i enriquiment de registres o de coordinació administrativa i, d'altra banda, els conservem arxivats per ordre cronològic en el que a Catalunya eren, fins al segle XVIII, els «manuals», i des de llavors són els «protocols», uns registres ordenats de totes les escriptures que els notaris autoritzem al llarg de l'any.

En principi, els documents que conservem en el protocol tenen un interès sobretot jurídic. Com diu la divisa dels notaris francesos, «*lex est quod notamus*» i, efectivament, els negocis jurídics que contenen les nostres escriptures estan destinats a produir efectes jurídics, a vegades immediats i molt sovint diferits en el temps. Passen els anys, i els negocis van

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXXIV (2025), 7-10, ISSN: 0211-5425

produint efectes, deixen consolidades les situacions jurídiques buscades i, finalment, queden obsolets. Comprem un habitatge i el fem nostre. Per mitjà de la possessió pacífica exercim les facultats que el domini ens atorga i arriba un moment en què el transmetem. Obtenim diners a préstec i passat el temps convingut resulta que hem acabat de retornar-los. Fem testament, al cap d'uns anys en fem un altre, passa el temps i, amb la mort, produeixen efectes essent la llei de la successió de manera que els hereus facin seus els que havien estat els nostres béns tal com nosaltres havíem disposat, fins que ells al seu torn en disposaran entre vius o per causa de mort. I de la mateixa manera que la vida flueix i acaba, els negocis que hem contribuït a fixar i documentar passen a ser una pura història personal que els protocols conserven.

D'aquí que passat un temps, els protocols passin als arxius notarials sota la custòdia dels notaris arxivers. I que passat un temps més, físicament envellits i jurídicament obsolets, passin a les seccions històriques dels arxius i restin, en certa manera, reclosos a la fosca de l'oblit.

El Col·legi de Notaris de Catalunya, des que es va constituir com a tal el 1862, ha posat un enorme interès en la conservació i organització dels arxius històrics de protocols que ha organitzat amb esforç i diligència. Ho fa a l'arxiu de Barcelona que conserva a la seva seu i ha estat declarat d'interès nacional per la Generalitat. Havent fet els anys noranta una inversió generosa al carrer del Notariat, ara està construint uns nous dipòsits al de la Ciutat de l'Asunción amb una nova inversió que l'honora. I ho fa també pels arxius de les comarques, que a Catalunya es conserven en els arxius comarcals primer per autorització del Decret de 1945, impulsat pel nostre Col·legi, i ara en virtut de la Llei d'arxius de Catalunya, cosa que facilita la proximitat del document al lloc on ha estat originat.

El Col·legi, a més a més de procurar la conservació adequada dels protocols, ha tingut sempre un interès destacat en la difusió del seu contingut com a font de recerca històrica en gairebé tots els camps del saber, des del dret a l'art, des de la sociologia a l'agricultura, la pesca, la navegació, el comerç, la indústria o les finances. D'aquí que hagués publicat uns primers inventaris del contingut de l'arxiu i que en els darrers anys hagi volgut revisar-los i publicar-los íntegrament, cosa que s'ha fet amb el finançament de la Fundació Noguera, i hagi digitalitzat tot el fons medieval. D'aquí també, que el 1948, a iniciativa del nostre fundador Raimon Noguera de Guzmán, iniciés la publicació de la revista *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos,* que va dirigir el mateix Noguera en els

EHDAP, XXXIV (2025), 7-10, ISSN: 0211-5425

tres volums apareguts el 1948, el 1950 i el 1955 on ell, el nostre fundador, va publicar articles i ressenyes, juntament amb Pierre Vilar, J. M. Madurell, Honori Garcia o Cèsar Martinell. El 1974, en el deganat de Josep Maria Puig Salellas, secretari primer i president després de la nostra fundació, s'inicià una segona etapa de la revista, dirigida *de facto* per Josep M. Sans Travé, que finalitzà el 1984. Després de deu anys d'interrupció, el 1995 essent degà del Col·legi Robert Follia Camps s'inicià una nova etapa en què la revista ha estat publicada amb el suport financer de la Fundació Noguera i la coordinació esforçada i direcció de fet de Laureà Pagarolas i Sabater i es va cloure, per motius diversos, amb el número de 2015.

Ni el Col·legi ni la Fundació Noguera s'han volgut donar per vençuts per les circumstàncies adverses que feien témer la desaparició de la revista i ara, a iniciativa del degà José Alberto Marín i el president Joan Josep López Burniol, havent signat un nou conveni de col·laboració a final de 2023, apareix en una nova etapa en format digital, però sense renunciar al paper, novament finançada per la Fundació Noguera però adaptada a les exigències de la indexació i a les necessitats d'avui, sota la direcció del doctor Daniel Piñol, un dels grans especialistes actuals en matèria d'història del notariat, la coordinació del Dr. Antoni Albacete, de l'Arxiu de Protocols de Barcelona, i el suport d'un comitè editorial d'abast internacional integrat per professors catalans, espanyols, italians, francesos, portuguesos i grecs.

La Fundació Noguera s'honora altra vegada de poder sostenir financerament l'edició de la revista i agraeix al Col·legi Notarial de Catalunya l'encàrrec de tirar-la endavant, alhora que posa tota la confiança en l'equip de redacció i els comitès editorials amb l'esperança de fer de la revista no només un mitjà de difusió de recerca, sinó també un canal de comunicació entre tots aquells historiadors i historiadores que fan de la documentació notarial l'objecte o el mitjà principal de les seves recerques.

Confiem en obrir una nova i fructífera etapa de continuïtat.

Lluís Jou i Mirabent
Secretari de la Fundació Noguera
Notari arxiver de protocols de Barcelona

EHDAP, XXXIV (2025), 7-10, ISSN: 0211-5425

Laureà Pagarolas i Sabaté, quaranta anys de servei a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

El 13 de març del 2024 l'Il·lustre Col·legi Notarial de Catalunya va retre homenatge al Dr. Laureà Pagarolas i Sabaté. En aquell acte es feu un just reconeixement públic de la seva dedicació entusiasta a la institució, que queda palesa en el llegat de la seva monumental obra al capdavant de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, al llarg de quaranta anys de brillant exercici professional.

Aquell vespre, en què s'omplí de gom a gom la Sala d'Actes Robert Follia i Camps, amb la presidència del Sr. José Alberto Marín Sánchez, Degà President de la Junta directiva del Col·legi, a Laureà Pagarolas, acompanyat d'amics i familiars, se li mostrà la pregona estimació personal i professional de col·legues, deixebles i companys.

La seva tasca ingent també englobà l'edició de la revista *Estudis Històrics i Documents de Protocols*. Per aquest motiu el seu número XXXIV, el primer de la quarta etapa, està encapçalat, a la manera de pòrtic, pels textos «El doctor Laureà Pagarolas i Sabaté, historiador i arxiver del notariat català» i «Laureà Pagarolas i la història del notariat català», del Sr. Joaquim Borràs Gómez i del Dr. Daniel Piñol Alabart, respectivament, que aquell vespre del 2024 van glossar la figura del Dr. Laureà Pagarolas.

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXXIV (2025), 11-12, ISSN: 0211-5425

El doctor Laureà Pagarolas i Sabaté, historiador i arxiver del notariat català

Per a mi és un honor, com a subdirector general d'Arxius de la Generalitat de Catalunya i, sobretot, com amic, participar en aquest acte per retre un homenatge ben merescut al Dr. Laureà Pagarolas. De raons no en falten, tant per la seva carrera professional com a arxiver i director tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, com també per la seva trajectòria en l'àmbit de la docència, la recerca i la producció científica a l'entorn de la institució del notariat català, dels arxius notarials i l'arxivística en general.

En Laureà Pagarolas i Sabaté va néixer a Vinyols i els Arcs, el 1956, en el si d'una família molt arrelada a la seva terra del Baix Camp. Era un moment en què l'ambient polític i social estava marcat pels clarobscurs del franquisme, a l'inici de l'etapa coneguda com del «desarrollismo». Cursà els estudis d'ensenyament mitjà al Col·legi de Sant Josep de Tortosa, juntament amb el seu germà gran. Foren uns anys que recorda sempre amb nostàlgia i sentiments contraposats. I ja en aquesta etapa de formació primerenca, on gaudí de bons docents, se li despertà un interès especial i premonitori per la història i el llatí i es forjà el seu caràcter de persona estudiosa, esforçada i discreta.

Després d'aquesta època inicial, la seva vocació per les Lletres el dugué a estudiar a la «capital», primer a Tarragona i, posteriorment, a Barcelona. Precisament, en una entrevista de fa uns anys a la revista col·legial *La Notaría*, confessava que la seva vocació sempre havia estat la docència i la recerca, perquè així s'acomplien dues funcions fonamentals que donen sentit a la vida, com són aprendre i servir.

Finalment, després de dubtar entre diferents branques de l'antiga Facultat de Filosofia i Lletres, es decantà per la història i ben aviat va començar a gaudir de les primeres recerques als arxius locals del Camp de Tarragona. Després d'una carrera brillant, es llicencià en Geografia i Història el 1978 a la Universitat de Barcelona, on posteriorment es doctorà en Història Medieval el 1990.

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXXIV (2025), 13-18, ISSN: 0211-5425

Tot just llicenciat —amb només vint-i-un anys d'edat— s'incorporà a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, on desenvoluparia tota la carrera professional fins a la seva jubilació. Aquells primers anys foren tot un repte, perquè encara no havia aprofundit en la seva formació arxivística, que va anar enriquint de manera força autodidacta, amb molta lectura i col·laboració dels companys de professió. De fet, eren uns moments en què estàvem mancats de tradició arxivística pròpia i gairebé tot estava per fer.

Cal recordar que el Laureà pertany a la primera fornada d'arxivers sorgida en aquells primers anys de desvetllament i impuls de l'arxivística a Catalunya, iniciat amb el nou règim democràtic després de 1975, el desplegament autonòmic i l'interès pel patrimoni documental i la història local en el context també del Congrés de Cultura Catalana de la mateixa època.

Fins aleshores només hi havia els arxivers del Cuerpo Facultativo, que servien els arxius estatals (Arxiu de la Corona d'Aragó i els llavors denominats arxius històrics provincials), els arxivers eclesiàstics i alguns dels grans arxius municipals. Era un moment en què hi havia molta feina a fer, tant a nivell de centres com de metodologia, de producció bibliogràfica específica i de formació dels professionals.

Més enllà de la seva llarga trajectòria a l'AHPB, en la qual incidiré tot seguit, ha estat implicat en altres projectes arxivístics. Per exemple, el projecte d'organització de l'Arxiu del Col·legi de Procuradors de Barcelona, el de l'Arxiu i la Biblioteca Episcopal de Vic o el de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, en el qual jo mateix vaig tenir el goig de col·laborar amb ell.

Així mateix, ha format part activa de diverses entitats dels sectors arxivístic i històric. De totes elles cal destacar que fou soci fundacional de l'Associació d'Arxivers de Catalunya i membre de la seva junta directiva durant alguns anys (sota els mandats de Ramon Alberch i Josep Matas). També fou soci fundacional de l'ONG Arxivers sense Fronteres i membre del consell de redacció de la publicació periòdica *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*. Igualment, és membre de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i, durant uns anys, ha estat vocal del Consell Assessor del Patrimoni Cultural Català del Departament de Cultura de la Generalitat.

Durant quaranta anys d'activitat professional a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona dependent del Col·legi Notarial de Catalunya, primer com a tècnic (1978-1988) i després com a director tècnic (1988-2018), ha desplegat un ampli ventall de projectes i d'activitats, en qualitat de responsable, d'autor o de coordinador. En conjunt, aquestes tasques han configu-

EHDAP, XXXIV (2025), 13-18, ISSN: 0211-5425

rat una etapa de consolidació i de difusió d'aquest centre arxivístic de primer ordre, tant en el tramat cultural de la ciutat i del país com també en l'àmbit internacional.

Estem parlant d'un arxiu notarial del tot extraordinari, que de fet es pot qualificar com el primer —o, si més no, dels tres primers— del món. Un arxiu que, durant la seva dilatada etapa de direcció tècnica, ha vist incrementar els seus fons de manera exponencial amb les noves demarcacions notarials, la integració de l'antic Cos de Corredors de Comerç, la concentració dels protocols especials de protestos o l'amortització de notaries, de manera que, en aquestes quatre dècades, es va passar d'un sol dipòsit a tres i d'uns 30.000 volums a més de 170.000.

En el camp de la conservació, ha impulsat i dirigit la digitalització dels fons medievals, una font històrica sovint gairebé exclusiva i d'un valor extraordinari. Un procés que, com sabem, és d'una notable complexitat. Com ell mateix recordava, l'objectiu era doble: d'una banda, disposar de còpies de seguretat per preservar uns originals d'un molt alt valor històric i, de l'altra, obtenir còpies de consulta per facilitar l'accés i la difusió d'aquests fons al ventall més ampli possible d'investigadors. Com ja s'està fent, el destí lògic d'aquest arxiu digital no pot ser altre que posar-lo en xarxa en la seva totalitat, de manera que qualsevol ciutadà hi pugui tenir accés, amb la qual cosa, de retruc, s'obté un clar retorn com és una difusió extraordinària del notariat barceloní.

En l'àmbit de la descripció, ha dirigit la revisió de l'antic inventari de l'arxiu. El projecte, de llarga durada, ha estat executat per l'arxivera Lluïsa Cases i ha comportat l'edició d'un total de deu volums, inserits dins la col·lecció d'Inventaris de la Fundació Noguera. També ha dirigit l'elaboració de bases de dades i catàlegs específics, que apropen els usuaris al contingut dels milions de documents que contenen els protocols.

I en l'àmbit del servei de consulta i de difusió dels fons, cal remarcar que durant molts anys va atendre el servei de protocols a sala, tasca que sempre desplegà amb amabilitat. Com també exercí amb rigor la tasca d'assessorament i orientació als investigadors sobre qüestions molt diverses (paleogràfiques, diplomàtiques, documentals, bibliogràfiques, històriques o metodològiques). Recordem que pocs arxius del país han tingut i tenen un nombre tan elevat i divers d'usuaris com aquest. De fet, en tots els centres arxivístics amb fons diversos, els notarials són sempre els més consultats. Com ell ha dit sovint, a l'arxiu hi acudeixen generalment usuaris qualificats, atesa l'elevada especificitat dels fons, però també estudiants,

erudits locals, advocats, arquitectes, genealogistes, religiosos i un llarg etcètera.

Així mateix, ha estat notable la seva tasca de difusió mitjançant exposicions i centenars de visites guiades, adreçades a donar a conèixer la institució notarial, els fons, les instal·lacions i la gestió de l'arxiu. Unes visites fetes amb veritable passió i erudició.

Igualment, cal recordar aquí que a un arxiver-historiador de formació clàssica en paleografia i llatí, això no li va suposar cap impediment endinsar-se en el món de les tecnologies. Així, s'implicà en l'elaboració de bases de dades i de l'espai web de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, tasca que va permetre donar a l'usuari remot informació general sobre l'arxiu, els principals instruments de descripció, materials sobre el notariat i els arxius de protocols i, sobretot, permetre accedir a l'Arxiu Digital Aurora, on es poden consultar els registres medievals digitalitzats.

També voldria destacar la seva dedicació, en els darrers anys, a les exposicions virtuals, amb resultats tan reeixits com l'exposició titulada «Els protocols de Barcelona: una finestra oberta a Europa», amb una selecció de documents significatius i agrupats per àrees temàtiques, que evidencien el paper exercit pel notariat barceloní en les relacions de la capital catalana amb Europa. Tot aquest gran salt al món de les tecnologies, acompanyat sempre per la seva innata curiositat i perfeccionisme.

També ha facilitat la realització de molts cursos per part de nombrosos professors universitaris, que acudien a l'arxiu aprofitant la riquesa i la vàlua del fons de protocols per a moltes disciplines acadèmiques. Això es produïa en el marc de la forta connexió de l'arxiu amb les universitats i les institucions acadèmiques de la capital. En un d'aquests cursos, concretament el de Metodologia i Crítica Textual, impartit pel Dr. Josep Hernando, en assistir-hi com a alumne ja fa molts anys, vaig tenir l'oportunitat de conèixer el Laureà, amb qui he mantingut des de llavors una estreta relació d'amistat.

Ha impartit múltiples cursos, seminaris i conferències, i ha participat com a ponent en jornades i congressos sobre diverses temàtiques: els ordes religiosomilitars i els templers, la institució notarial, els arxius de protocols i la documentació notarial, tant en el vessant diplomàtic com de font per a la història, o el llatí medieval aplicat als fons documentals.

En aquesta línia, cal remarcar que fou un dels arxivers cridats a participar en l'aleshores incipient formació d'arxivística, primer a través de màsters en les diferents universitats catalanes i després consolidada amb la creació de l'ESAGED a la UAB (sota l'impuls de Ramon Alberch, Mariona Corominas i Remei Perpinyà). En aquests estudis universitaris fou l'en-

carregat d'impartir la part més conceptual dels principis fonamentals de l'arxivística, i va ser el professor més ben valorat per l'alumnat el darrer any que la impartí. Ell sempre ha cregut i ha explicat que la docència, amb el que suposa de repte constant i de contacte continuat amb les noves generacions, ha estat molt atractiva, alhora que ha enriquit el seu exercici professional.

La seva producció bibliogràfica parteix de la història local i és el resultat de dues línies principals de recerca: els ordes religiosomilitars, concretament els templers, com a tema acadèmic i el notariat i els arxius de protocols com a tema professional. A mi em correspon incidir més en les publicacions de caire arxivístic. Ha estat autor de diversos llibres i nombrosos articles sobre diferents aspectes relacionats amb l'arxivística, la documentació notarial i l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, del qual fou l'autor de la primera guia, publicada per la Generalitat de Catalunya el 1995.

Però voldria destacar i comentar breument quatre llibres:

L'Arxiu de la Corona d'Aragó. Un nou perfil per a l'Arxiu Reial de Barcelona, editat per l'AAC el 2003. Guiat per la mà sàvia dels companys coautors, els també arxivers Ramon Planes i Pere Puig, tractava de donar resposta a la problemàtica, encara avui no resolta, de l'únic arxiu de gestió estatal ubicat a Catalunya i amb fons clarament de titularitat de la Generalitat.

Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització, editat també per l'AAC el 2005. Una obra molt completa i treballada, que ell coordinà i en fou coautor, i que presenta la complexa localització de tots els fons notarials catalans i estableix pautes per a la seva sistematització.

Los archivos notariales. Qué son y cómo se tratan, publicat per l'Editorial Trea el 2007. Aquesta obra de caire tècnic, juntament amb una altra de perfil més general sobre l'arxivística d'una autora clàssica com Antonia Heredia, serví per iniciar una col·lecció d'obres d'aquesta matèria, amb la voluntat d'esdevenir llibres de referència i amb un manifest perfil sintètic i pedagògic.

I el *Manual d'arxivística i gestió documental*, editat per la mateixa AAC el 2009. Ell fou el coautor del capítol inicial sobre els fonaments teòrics del l'arxivística, la mateixa matèria que impartia a l'ESAGED.

A més d'altres premis de caire històric, ha estat el primer arxiver a rebre una condecoració del Ministeri de Justícia, concretament la Creu Distingida de Primera Classe de l'Orde de Sant Raimon de Penyafort, per la seva

EHDAP, XXXIV (2025), 13-18, ISSN: 0211-5425

dilatada i brillant trajectòria professional i les aportacions en el coneixement de la institució notarial, de la documentació per ella produïda i dels arxius de protocols.

En aquest punt, vull també agrair a ell i a la seva generació el fet d'haver conduït l'arxivística catalana a un estadi de maduresa i de plena consolidació professional. Així doncs, en aquests moments, la Generalitat de Catalunya hem aprovat per primera vegada el «Pla d'arxius i gestió documental de Catalunya. Arxius 2030» amb un ampli procés participatiu; hem aconseguit la fita extraordinària d'organitzar el proper Congrés Internacional d'Arxius a Barcelona, el 2025, i som a les portes d'iniciar l'elaboració d'una nova llei d'arxius i gestió documental (amb aquesta serà ja la tercera llei en quaranta anys). Un escenari inimaginable fa uns anys en aspectes avui tan capdavanters com la gestió i la governança de les dades, la intel·ligència artificial o els múltiples recursos digitals per difondre el ric patrimoni documental del nostre país.

Per cloure aquesta intervenció, vull recordar la pregunta que se li va fer sobre quin és el futur que es preveu en el món de l'arxivística i els arxius del segle XXI. Deia que apostava per uns arxius històrics oberts a la societat, més del que ja s'ha fet fins ara, amb l'impuls de la divulgació i l'apropament de la documentació a la ciutadania. I això sense deixar de ser espais de recerca i generadors de coneixement, i sense oblidar aspectes bàsics i imprescindibles com la conservació.

Tota una lliçó de vida d'un arxiver al servei de la professió i de les persones, un apassionat del patrimoni documental i de la història, i, per sobre de tot, avui un nom que ja forma part de l'arxivística catalana i de la institució notarial de Catalunya.

Moltes gràcies.

Joaquim Borràs Gómez
Subdirector general d'Arxius i Gestió Documental
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

EHDAP, XXXIV (2025), 13-18, ISSN: 0211-5425

Laureà Pagarolas i la història del notariat català

El dia 14 de març de 2024 el Col·legi de Notaris de Catalunya va celebrar un acte entranyable de merescut reconeixement a la tasca del Dr. Laureà Pagarolas com a arxiver de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Ja que a l'acte no hi havia massa temps per exposar amb el detall que es mereix una trajectòria com la que vaig exposar aquell dia, ara és hora de donar una nova forma al meu discurs i farcir-lo de les referències que en aquell moment van quedar només esbossades. No es tractava en aquell moment d'enumerar tota la producció científica d'una persona que ha dedicat la seva vida professional a la gestió de l'arxiu de protocols però també a la recerca sobre el notariat. Per això en aquest article es farà una semblança científica del Dr. Laureà Pagarolas en qualitat d'expert en la història del notariat i de la documentació notarial. I ho faré desglossant, sense cap ànim d'exhaustivitat, les seves aportacions en quatre apartats, afegint-ne un de final amb tota la bibliografia citada.

1. La història local

Quan hom parla d'història local es refereix a aquella història dels pobles i ciutats, també a la visió microhistòrica dels historiadors sobre un fet, un lloc o un tema. Sovint la història local ha estat menystinguda perquè ha caigut en el localisme i en la mirada microscòpica que no ha tingut en compte altres realitats més generals. No és ara el moment d'entrar en el debat sobre el concepte, la importància o, fins i tot, fer un estat de la qüestió sobre història local, temes, d'altra banda, ja tractats amb anterioritat (Anguera 2001). El fet de posar aquest títol a aquest apartat fa que tothom n'entengui el contingut.

Així doncs, els primers passos en la recerca del Dr. Pagarolas se situen en publicacions sobre el seu poble natal, Vinyols i els Arcs, al Baix Camp (Pagarolas 1982a; 1982b). Però també en llocs com Cambrils o Vinaixa i,

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

darrerament, en el Pallars. Els temes tractats no són únicament una història general d'aquests llocs. S'hi estudia l'aristocràcia, l'onomàstica i la toponímia, la vinya o el franquisme (Pagarolas 1984a; 1985; Manent-Pagarolas 2009; Pagarolas-Tarraubella 2017; Pagarolas-Tarraubella 2022; Pagarolas-Tarraubella-Uriach 2024). Aquests inicis tal vegada es relacionen amb les raons acadèmiques ja que el Laureà va començar la seva formació com a historiador a la delegació tarragonina de la Universitat de Barcelona i va acabar la llicenciatura amb grau l'any 1979. Eren els primers anys de la recuperació dels estudis universitaris a les comarques tarragonines, una delegació que va esdevenir facultat de Filosofia i Lletres l'any 1978 i que, amb els anys es convertiria en l'actual Universitat Rovira i Virgili (Olivé-Prats 1998). Precisament va ser aquesta presència universitària al Camp de Tarragona la que va permetre que joves de la zona tinguessin un accés més fàcil a l'ensenyament superior, i és en aquest context que el Laureà va poder desenvolupar la seva formació que va donar com a fruits una tesina de llicenciatura i, més endavant, una tesi doctoral. Ambdós treballs es van publicar i resulten fonamentals per a tothom que vulgui endinsar-se en la història medieval de les Terres de l'Ebre, com se les anomena en l'actualitat. Sobretot en el llibre publicat l'any 1999 hi trobem noms de llocs i pobles que van formar part dels dominis templers fins a la seva desaparició al primer terç del segle XIV. El llibre, a banda de la recerca històrica, adjunta un interessant apèndix documental que contribueix al coneixement de les fonts documentals d'aquest territori, disperses entre diferents fons arxivístics i, per desgràcia, sovint no gaire ben tractades (Pagarolas 1984b; 1999). Tota aquesta producció s'amplia també amb articles que pretenen aportar un coneixement més ampli dels llocs esmentats i també es converteixen en una eina per a altres investigadors, com s'ha dit, en oferir llistes de fonts documentals per a la reconstrucció del passat (Pagarolas 1984c).

2. El notariat

La història del notariat és un ampli camp de recerca que abasta aspectes tant diversos però estretament relacionats com la història de la pròpia institució notarial, la documentació i els registres notarials, els arxius de protocols, entre altres. Sota aquest paraigua s'hi troben temes com l'activitat notarial amb els estudis de la clientela que acudeix al notari, el volum d'actes i contractes redactats en un determinat període de temps, les tipologies documentals, la manera de redactar els documents i les importants

notes marginals, fonamentals per a comprendre el procés de gènesi documental. També la complexa realitat històrica dels diferents tipus de notaris que hi ha hagut al llarg del temps, des dels notaris eclesiàstics fins als públics per autoritat reial, o els notaris públics nomenats per les ciutats o els rectors de les parròquies que estaven autoritzats a rebre i validar testaments dels feligresos. En un altre nivell hi podem afegir tota la normativa que al llarg del temps ha regulat aquesta institució com ara els Costums de Tortosa al darrer terç del segle XIII, les Constitucions de Pere el Cerimoniós de l'any 1351 sobre la manera de redactar els llibres notarials i d'aplicar el calendari, o la Ley del Notariado de l'any 1862, passant per les disposicions borbòniques del segle XVIII que aplicaven les normes castellanes al notariat català.

Aquests temes es poden estudiar des de diferents punts de vista i en el context de disciplines ben diverses. Ara, però, vull situar-los dins de la diplomàtica, la ciència que estudia la gènesi, forma i tradició dels documents (Cárcel 1997: 21). Sobretot és a partir dels anys seixanta que aquesta disciplina abandona els postulats positivistes que centraven l'atenció en una documentació determinada, la reial, i una cronologia molt concreta, la medieval. Simplifico per no allargar aquesta qüestió que ja he tractat altres vegades (Piñol 2021a). A Catalunya hi ha treballs pioners que van encetar aquesta línia de recerca ja a principis del segle XX i que van tenir continuïtat a mitjan segle (Carreras 1906; Santamaría, 1917; García 1947; Duran 1955*)*. Són treballs fonamentals per comprendre l'evolució de la institució notarial a Catalunya i encara avui són de consulta obligada perquè aporten fonts i dades que completen altres estudis posteriors. El camí cap a la investigació sobre el notariat i la seva documentació s'havia obert, amb fites importants com la creació de la revista *Estudis i Documents dels Arxius de Protocols,* fundada el 1948 amb un títol en castellà que l'any 1980 va ser canviat per l'actual en català (Piñol 2024). El context historiogràfic sobre el notariat va adquirir molta rellevància amb els treballs de Josep M. Pons Guri (Pons 1993) i M. Teresa Ferrer (Ferrer 1974). Més tard amb els d'Ignasi Baiges (Baiges 1994) o jo mateix (Piñol 2000; 2021b). Si bé ara no és hora de fer un repàs a tota la historiografia, cito només allò que considero essencial per contextualitzar l'obra de Laureà Pagarolas en relació amb el notariat. Sobretot des del moment que va començar a treballar a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, primer com a arxiver (1978) i després com a director tècnic entre els anys 1988 i 2018. Quaranta anys de dedicació a aquest arxiu com a professional però també com a investigador de la institució que va generar els protocols i els ha conservat. Una recerca que

EHDAP, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

es posa de manifest en múltiples publicacions però també en la seva presentació en congressos i seminaris especialitzats, així com cursos de formació per a arxivers. Algunes de les ponències i comunicacions presentades en congressos han vist la llum després en forma d'articles o capítols de llibres, a banda d'alguns llibres que encara ara són un referent.

Vull començar ara per la institució notarial, un tema sobre el qual el Laureà ha estat coautor de dos obres. D'una banda, hi ha el llibre sobre la història del col·legi notarial, un estudi minuciós i molt ben documentat que explica els orígens d'aquesta institució fins a l'actualitat. A banda de l'estudi del propi col·legi com a institució explica també com és l'edifici que l'acull i que conserva els protocols notarials barcelonins des dels primers exemplars de finals del segle XIII (Gómez-Pagarolas, 1995). I en segon lloc, se centra en la història dels degans del col·legi, amb dades de tot tipus sobre els notaris que han dirigit el col·legi notarial i les activitats que han dut a terme durant la seva gestió (Cases-Pagarolas, 2012). Els dos llibres han estat en coautoria amb Montserrat Gómez, el primer, i amb Lluïsa Cases, el segon; la qual cosa demostra també un gran treball de col·laboració i coordinació de les persones que han estat responsables de l'Arxiu de Protocols. Al costat d'aquests llibres i encara en l'àmbit jurídic, però no dins del context del notariat, el Laureà va editar el llibre sobre la història de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya (Pagarolas 2000a). I encara un article sobre els inicis del col·legi notarial (Cases-Pagarolas-Tor 2005).

En algun altre moment ja he parlat de la complexitat de l'estudi de les diferents tipologies de notaris, assumpte al qual es podria afegir el de la carrera professional dels notaris, sobretot a l'edat mitjana. Per això considero que és fonamental l'estudi sobre aquells professionals que treballaven a les notaries (Pagarolas 1994b). És un article que ajuda molt a comprendre com era la carrera professional d'aquells que començaven com a simples aprenents i acabaven essent notaris, tot i que també hi exposa amb molta claredat qui eren els auxiliars de les escrivanies, els notaris jurats i els notaris substituts.

Per la seva expertesa, recerca rigorosa i exposició clara ha estat convidat també a escriure sobre la institució notarial a Andorra (Pagarolas 2002a). Es tracta d'una introducció històrica molt ben documentada i que és molt útil per comprendre el funcionament del notariat a les valls andorranes i per entendre la gènesi i gestió dels protocols notarials. Aquesta introducció s'insereix, de fet, en el catàleg dels protocols notarials conservats a l'Arxiu Nacional d'Andorra.

3. La documentació notarial

Però si en un camp destaca la carrera recercadora del Dr. Pagarolas és en la documentació notarial. És l'altra vessant dels estudis sobre el notariat que dediquen l'atenció a les tipologies de contractes, a la forma de redacció dels instruments, etc. També en aquest terreny l'obra que ara es ressenya forma part del llarg elenc d'investigadors i investigadores que hi han dedicat la seva investigació. En primer lloc vull citar l'edició del llibre notarial de Bonanat Rimentol (1351) (Pagarolas 1991a). És una edició que enceta la col·lecció *Acta Notariorum Cataloniae* de la Fundació Noguera i obre el camí a les edicions de llibres notarials catalans que s'hi han publicat fins ara i que ja en són trenta-un volums. És una tasca que realitza la Fundació i segueix, per exemple, l'empremta que van deixar els investigadors italians al primer terç del segle XX (Moresco-Bognetti 1938). I cal reivindicar l'edició de documents, tasca que no és únicament una simple transcripció. Demana atenció, meticulositat, notes crítiques acurades i normes clares que s'han aplicat perfectament en l'edició d'aquest llibre. L'edició documental és la tasca més important de la diplomàtica, per tant, una bona edició exigeix un mètode que va molt més enllà de la simple inserció de documents transcrits en forma d'annex documental en una monografia. Però fins i tot quan el Laureà ha afegit apèndixs en algun dels seus llibres, ho fa amb el rigor del diplomatista expert en l'edició de documents. En aquesta línia també ha col·laborat en l'edició del primer volum dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (Cases; Fernández; Pagarolas 1994).

També són de notable importància els articles que parlen dels instruments notarials, les seves característiques i la seva evolució històrica. Com acabo d'insinuar, treballar amb les fonts notarials no és fàcil. Per això és d'agrair que hi hagi publicacions que aportin eines per a una millor comprensió d'aquests contractes notarials. Ja ho va fer Pons Guri explicant les característiques paleogràfiques dels llibres notarials (Pons 1989), o M. Teresa Ferrer en un important article sobre la redacció dels instruments, ja citat. O aquesta mateixa autora en un estudi de l'evolució de l'instrument notarial entre els segles XI i XV que va presentar al II Congrés d'Història del Notariat Català, un llibre en què es publica també un treball de Pagarolas sobre l'evolució dels registres notarials (Ferrer 2000; Pagarolas 2000b). Si bé els dos treballs són de diversa natura i tenen diferents objectius, ambdós es complementen i representen una bona guia per a comprendre l'estructura i l'evolució de les clàusules, qüestions sempre difícils i complexes, i són continuadors d'un treball anterior presentat al I Congrés d'Història del

Notariat Català (Pagarolas 1994a). Els registres notarials són una font de sorpreses a banda de les qüestions jurídiques que inclouen. Em vull referir a totes les anotacions marginals, algunes de les quals van ser tractades en el treball ja citat de Pons Guri i que fan referència a les notes de diplomàtica relacionades amb el procés de gènesi dels instruments. Són notes que interessen molt als historiadors del notariat per veure la praxi notarial en cada notaria, sovint molt similars però també amb notables diferències d'un lloc a un altre. Això no obstant, el treball al qual ara em refereixo recull anotacions diverses que no es relacionen amb la redacció i gestió dels instruments notarials. Són anotacions que no sempre tenen una raó de ser per la natura dels documents, hi ha pregàries, frases soltes, *probationes calami* o *probationes scripturae* o també dibuixos (Pagarolas 1988a). Aquest capítol forma part d'un llibre dedicat a Raimon Noguera, el notari fundador de la Fundació Noguera i que enceta la col·lecció de llibres d'aquesta fundació dedicada a la publicació d'estudis sobre el notariat. La línia de treball referent a aquesta mena d'anotacions i als dibuixos es troba també en treballs de l'arxiver ceretà Sebastià Bosom o en una exposició celebrada a Girona l'any 1999.[1] Tot plegat posa sobre la taula el tema de la propietat dels protocols notarials els quals, de fet, eren dels notaris que els generaven. Per això molts els convertien en llibres de notes personals i d'estones d'entreteniment, com demostren les publicacions que ara se citen.

Ja fa força anys que els documents notarials s'han convertit en una font històrica per la gran informació que aporten a la recerca. En els contractes notarials s'hi veuen aspectes de la vida econòmica i de la societat, les mentalitats en general. Però també sobre el comerç, la vida quotidiana, les relacions familiars, l'urbanisme, el negoci amb esclaus, els contractes laborals, i una llarga llista de temes que ara no cal exposar. En la producció bibliogràfica de Pagarolas també s'hi troben articles que parlen de la importància dels registres notarials com a font històrica, per a la història moderna i fins i tot per a l'onomàstica i la genealogia (Pagarolas 1988b; 1990; 2021).

En un capítol d'un llibre sobre l'època moderna Pagarolas parla de la rellevància dels arxius notarials com a dipositaris de la memòria col·lectiva. Si bé no seria aquesta la funció primera dels arxius de protocols notarials, sí que l'historiador hi pot trobar molts elements per a la construcció de la identitat d'un país, per a la memòria d'un col·lectiu (Pagarolas 2010b). Però encara vull destacar un altre capítol publicat a Saragossa en un llibre col-

1. Bosom 1998; 2001; *Els ninots de l'escrivà,* 1999.

EHDAP, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

lectiu sobre les perspectives que ofereixen els documents notarials. A banda de les eines per a la recerca que hi podem llegir, Pagarolas afegeix una classificació de les tipologies documentals que van adreçades a veure'n les possibilitats que donen per a la recerca. És un classificació atípica i estranya, a més d'opinable i subjectiva com diu el propi autor, però que obre els ulls a tothom que vulgui entrar en el complex món dels contractes notarials. I aporta unes llistes molt interessants sobre les línies de recerca que poden seguir-se a partir del buidatge sistemàtic dels contractes notarials (Pagarolas 2004a).

4. Els arxius de protocols

L'any 1978 el Dr. Pagarolas va començar a treballar a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. I aquesta tasca d'arxiver durant un llarg període l'ha portat a convertir-se també en un expert en arxius de protocols notarials. No és suficient conèixer la institució i la documentació que genera al llarg dels segles, com s'ha vist. Cal saber també com cal conservar-la, com s'ha d'encabir el sistema d'organització i descripció clàssic d'aquests arxius que tenen els seus orígens a l'edat mitjana amb les noves normes arxivístiques. Per aquest motiu gran part de la producció bibliogràfica que ara repassem se centra en els arxius notarials i, sobretot, en l'arxiu de Barcelona. Aquesta recerca ha estat adreçada al coneixement de la casa on treballava, una institució d'importància capital per a la investigació però també per guardar la memòria del propi col·legi de notaris i també la praxi notarial al llarg del temps. En una entrevista que li van fer fa un temps publicada a la revista *La Notaría*, el Laureà posava l'arxiu de protocols de Barcelona al costat del de Gènova i del de París, per la importància i antiguitat que tenen tots tres a escala mundial.[2] Impressiona llegir les seves paraules apassionades sobre l'arxiu barceloní que, finalment, situa per sobre dels altres dos. Sobretot perquè aquest arxiu demostra que el notariat català és un notariat fort, ben valorat i inserit en la societat. Només un coneixement profund de l'arxiu, dels documents, dels notaris pot fer que realment creguem, perquè és així, que l'arxiu de Barcelona és més important que els altres. Certament que l'Archivio di Stato de Gènova guarda el primer regis-

2. *La Notaría*, 1 (2019): 38-43.

tre notarial datat el 1154 (Chiaudano-Moresco 1935). I la llista de llibres notarials genovesos i lígurs és inacabable, però no n'hi ha prou amb l'antiguitat, el volum de llibres conservats o la seriació dels llibres. És també el servei a la recerca, als investigadors i investigadores que s'apropen a l'arxiu, el tracte que es dona, la diligència en servir la documentació, la correcció contínua dels instruments de descripció. I també crec que cal remarcar la ingent tasca de digitalització dels protocols que es posen al servei de la recerca a través de la xarxa. Aquest fet demostra el valor que dona el Col·legi de Notaris a l'arxiu i la voluntat que sigui un instrument útil a la comunitat científica i a la societat en general. L'arxiu notarial de Barcelona és un exemple a seguir i ho és també gràcies a l'acció, a l'activitat i al saber fer del Dr. Pagarolas com a arxiver. Per aquest motiu va publicar la guia de l'arxiu, gràcies a una política de publicacions sobre els arxius catalans promoguda per la Generalitat de Catalunya (Pagarolas 1995a), tot i que no seria l'única vegada que publicaria sobre aquest arxiu (Pagarolas 1998; 2004b; 2010a).

És en aquest marc on es mou una bona part de la producció bibliogràfica que ara comento, si bé d'una manera molt general. I aquí començaré gairebé pel final, per un llibre que és un bon compendi del que són i representen els arxius notarials. Publicat l'any 2007, *Los archivos notariales* és un llibre amb què hem après la història d'aquests arxius i la seva importància per a la recerca històrica, l'evolució dels registres notarials i una classificació de les tipologies de contractes molt útil des del punt de vista didàctic que ja va publicar en una altra ocasió, com s'ha dit (Pagarolas 2007). Es reprenen, doncs, molts aspectes tractats en anteriors publicacions que es troben recollides en un sol volum. Aquest és un veritable manual d'arxivística, amb explicacions resumides però molt clares i concises sobre els arxius notarials, com la que es refereix als usos de la datació per l'any de la nativitat, per posar un bon exemple i que consulto i cito repetidament a les classes. El llibre inclou una extensa bibliografia que és un compendi de gran utilitat per a navegar entre els tediosos estats de la qüestió que trobem sovint en moltes publicacions.

Una de les tasques pròpies de l'arxivística és la descripció, una eina que ha d'estar, primer, al servei del mateix arxiu en el control dels documents que conserva. En segon lloc, una bona descripció arxivística és fonamental per a la recerca, atès que facilita l'accés als documents amb l'objectiu de dur a terme qualsevol investigació (Cases-Pagarolas 2002b). Per això, entre la producció bibliogràfica del Laureà Pagarolas hi ha les introduccions als

EHDAP, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

nou inventaris dels protocols notarials barcelonins publicats per Lluïsa Cases dins de les publicacions de la Fundació Noguera.[3] A aquests inventaris cal afegir-hi la introducció al catàleg de pergamins documentals publicat per Vicenç Ruiz Gómez (Pagarolas 2014).

Però ara voldria destacar la publicació promoguda per l'Associació d'Arxivers de Catalunya sobre els fons notarials catalans. Publicada l'any 2005 i en què Pagarolas va ser el coordinador d'un equip format per arxivers, aquesta obra resulta essencial per tenir un control dels fons notarials i, sobretot, de la seva conservació.[4] Com diu Joan Boadas al pròleg del llibre, es va encomanar la seva coordinació a Laureà Pagarolas precisament per ser un expert en els arxius notarials. Això no obstant, com es reconeix a les primeres línies del mateix pròleg, la feina era complexa. Ara hi podríem afegir que només una persona coneixedora de la realitat dels arxius i dels protocols notarials podia coordinar i dur a terme amb eficàcia una publicació d'aquestes característiques. És ben cert que la comesa de la Fundació Noguera en publicar els inventaris de protocols ha estat i és indispensable. Però calia una obra de conjunt que posés sobre la taula la situació de la conservació dels protocols notarials catalans, sobretot en els casos de les anomenades notaries foranes. Aquesta realitat complexa vindria donada pel desplaçament dels llibres notarials en el moment en què es produïa el trasllat d'un notari d'un lloc a un altre. Per aquesta raó el llibre sobre els fons notarials catalans ofereix un panorama general sobre els arxius on es conserven els registres notarials avui en dia, seguint l'esquema dels districtes notarials i indicant sempre en quin lloc es conserven. En la llista d'arxius s'hi inclouen centres de tota mena, conté els arxius parroquials i eclesiàstics, però també els municipals, parroquials o l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la llista és exhaustiva i molt il·lustrativa de la complicada situació de dispersió de la documentació notarial.

Amb aquests treballs que cito ara es veu molt bé el Laureà arxiver, quan exposa qüestions com la conservació i l'organització dels arxius (Pagarolas 2007a). Un arxiver que ja va publicar un article sobre els arxius notarials al primer número de la revista *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*. Aquell número donava el tret de sortida a una publicació que resultaria imprescindible en el desenvolupament de l'arxivística a Catalunya, i també en el coneixement dels arxius catalans. Era l'any 1988 i en aquell primer volum

3. S'inclouen a la bibliografia final per evitar que sigui repetitiu ara dins del text.
4. *Els fons de protocols de Catalunya* 2005.

EHDAP, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

de la revista s'hi publicaren articles breus que donaven a conèixer la realitat arxivística del país (Pagarolas 1988c). El context ho demanava. Feia relativament poc temps que s'havia aprovat la Llei d'arxius de l'any 1985 i s'havia iniciat la creació de la xarxa d'arxius comarcals. Els arxius es feien presents en la societat catalana i la història local estava en ple creixement. També la història amb documentació notarial, fruit dels corrents historiogràfics del moment. Per això era important donar a conèixer la realitat de l'Arxiu de Protocols de Barcelona i posar-lo al costat dels altres arxius del país. En els notarials (Pagarolas 1991b) a banda del que ja s'ha citat abans sobre el personal que treballava a les notaries barcelonines medievals i un altre en el que novament remarcava la importància dels arxius de protocols (Pagarolas 1995b). Però encara va fer una nova publicació en aquesta revista explicant l'ambiciós, necessari i útil projecte de digitalització dels protocols notarials barcelonins (Pagarolas 2007b), un projecte del qual ara es beneficia la comunitat científica que pot accedir més fàcilment a les fonts notarials.

* * *

El coneixement dels fons notarials catalans però també de la documentació notarial, de les seves formes de redacció, de la conservació dels registres notarials, de l'escriptura, etc. són elements imprescindibles per a una bona recerca. Si no coneixem amb profunditat aquesta documentació, molt complexa en qüestions com ara esbrinar les tipologies de contractes registrades als manuals notarials, és complicat dur a terme una investigació seriosa. Per això la bibliografia que he exposat ara breument resulta fonamental i imprescindible per a la recerca amb documentació notarial i sobre la institució notarial. Les noves generacions d'historiadors que dediquen l'atenció al notariat troben en els treballs de Laureà Pagarolas un puntal ferm que els permet comprendre encara millor allò que troben en la documentació. El coneixement profund sobre el personal que treballava a les notaries permet desxifrar molt millor els nomenaments de notaris per part dels reis, saber distingir un notari jurat d'un notari substitut, i diferenciar bé les funcions de cada tipus de notari i d'escrivà. Tasques que segueixen joves historiadors que continuen el camí de la recerca sobre el notariat com són Jaume Marcé, guanyador de la beca de la Fundació Noguera l'any 2023, i Jordi Saura, amb els seus treballs sobre el notariat empordanès (Saura 2024).

EHDAP, XXXIV (2025), 19-34, ISSN: 0211-5425

Bibliografia

Anguera Nolla, Pere, 2001. «Algunas consideraciones acerca de la historia local», M. A. Ruiz Carnicer; C. Frías Corredor (eds.) *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España: actas del I Congreso de Historia Local de Aragón,* Zaragoza, Universidad de Zaragoza: 27-32.

Baiges, Ignasi J., 1994. «El notariat català: origen i evolució», *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català,* Barcelona, Fundació Noguera: 131-166.

Bosom i Isern, Sebastià, 1998. «Dibuixos notarials del segle xiii: o un altre art dels notaris» *Ceretania: Quaderns d'Estudis Cerdans. Puigcerdà: Groupe de recherches archéologiques et historiques de Cerdagne*, 2: 47-63.

— 2001. «Dibuixos notarials: o un altre art dels notaris II: segle xiv», *Ceretania: Quaderns d'Estudis Cerdans. Puigcerdà: Groupe de recherches archéologiques et historiques de Cerdagne*, 3: 7-24.

Cárcel Ortí, M. Milagros (ed.), 1997. *Vocabulaire International de la Diplomatique,* València, Publicacions Universitat de València.

Carreras Candi, Francesc, 1906. «Desenrrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle xiii», *Miscelànea històrica catalana,* II: 323-330.

Cases i Loscos, Lluïsa; Fernández Trabal, Josep; Pagarolas i Sabaté, Laureà, 1994. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Vol. 1: 1411 a 1539*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

Cases i Loscos, Lluïsa; Pagarolas i Sabaté, Laureà, 2002. «Sobre la institució notarial a Catalunya. Qüestionament a la *Norma per a l'elaboració del quadre de classificació dels fons notarials*», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 19: 73-87.

— 2012. *Els degans del Col·legi de Notaris de Catalunya (1862-2012). Cent cinquanta anys d'història de la corporació notarial catalana*, Barcelona, Fundació Noguera; Col·legi de Notaris de Catalunya.

Cases i Loscos, Lluïsa; Pagarolas i Sabaté, Laureà; Tor i Azorín, Jordi, 2005. «La primera demarcació notarial espanyola de 1866: el projecte del Col·legi de Notaris de Barcelona», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* XXIII: 279-319.

Durán Cañameras, Félix 1955. «Notas para la Historia del notariado catalán», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos,* III: 71-214.

Els ninots de l'escrivà dibuixats frívolament en seriosos documents notarials 1999. Girona, Arxiu Històric de Girona.

Ferrer Mallol, M. Teresa, 1974. «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, IV: 29-192.

— 2000. «L'instrument notarial (segles xi-xv)», *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català,* Barcelona, Fundació Noguera: 29-88.

García, Honorio 1947. «El notariado de Vich durante la Edad Media. Contribución al estudio histórico del notariado español» (separata de *La Notaría*), Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona: 1-48.

Gómez i Pont, Montserrat; Pagarolas i Sabaté, Laureà, 1995. *El Col·legi de Notaris de Barcelona. Història de la seu d'una institució civil catalana*, Barcelona, Il·lustre Col·legi de Notaris.

Manent i Segimon, Albert; Pagarolas i Sabaté, Laureà, 2009. *Els noms de lloc, cognoms i renoms de Vinyols i els Arcs*, Vinyols i els Arcs, Ajuntament.

Moresco, Mattia; Bognetti, Gian Piero, 1938. *Per l'edizione dei notai liguri del seccolo xii,* Genova, Società Ligure di Storia Patria.

Olivé, Enric; Prats, Josep M. (1998). *Història dels estudis universitaris a Tarragona: un trajecte de vuit-cents anys*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.

Pagarolas i Sabaté, Laureà, 1982a. *Guia de Vinyols i els Arcs (Baix Camp)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, (Els llibres de la Medusa, 8).

— 1982b. *Història de l'antiga vila dels Arcs (Baix Camp). Segles xii-xv*, Reus, Centre de Lectura, (Assaig, XI).

— 1984a. *L'aristocràcia al Baix Camp. El llinatge Torrell, Folc i Nicolau (1484-1984)*, Reus, Centre de Lectura, (Assaig, XIII).

— 984b. *La Comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*, Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense, 1984, (Dertosa, 16).

— 1984c. «Fonts per a la història d'una vila del Baix Camp. L'exemple de Vinyols i els Arcs», *Penell. Revista d'Història* 1: 25-41.

— 1985. *Els Gimbernat i el Cambrils del segle xviii*, Cambrils, Ajuntament.

— 1988a. «Recull d'anotacions esparses dels protocols medievals barcelonins», *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona, Fundació Noguera: 61-90. (Estudis 1)

Pagarolas i Sabaté, Laureà, 1988b. «La documentació notarial i l'Onomàstica», a *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadia de Montserrat, Publicacions de l'Abadia, III: 5-19.
— 1988c. «Els arxius de protocols», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* 1: 53-63.
— 1990. «Els Arxius de Protocols, font per a la Història Moderna», *Manuscrits* 8: 285-323.
— 1991. «L'aplicació de la informàtica sobre els llibres notarials a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* 4: 127-135.
— 1991. *El Protocol del Notari Bonanat Rimentol (1351). Capibrevium notularum, 13 de juliol-24 d'octubre, 1351*, Barcelona, Fundació Noguera, (Acta notariaroum Cataloniae, 1).
— (1993) (2a. ed.) «Notari», a *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, edicions 62: 739-740.
— 1994. «Notariat i cultura: els registres notarials», *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català,* Barcelona, Fundació Noguera: 333-350 (Estudis, 7).
— 1994. «Notaris i auxiliars de la funció notarial a les escrivanies de la Barcelona medieval», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* 8: 53-72. Publicat en italià: «Notai e ausiliari della funzione notarile presso le scrivanie della Barcellona medioevale», *Napoli Nobilissima*, XXXIII, fasc. III-VI (maggio-dicembre, 1994): 165-178.
— 1994. «Notaris i auxiliars de la funció notarial a les escrivanies de la Barcelona medieval», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 8: 53-72.
— 1995, «Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya,* 6, Barcelona, Generalitat de Catalunya: 7-56.
— 1995. «Els arxius de protocols», a *Els arxius: l'experiència catalana*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya: 63-66.
— 1998. «El Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona», *En torno a la documentación notarial y a la historia*, Sevilla, Ilustre Colegio Notarial: 15-32.
— 1999. *Els templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312),* Tarragona, Diputació, 2 vols.
— 2000. «Gènesi i evolució dels registres notarials (segles XIII-XIX)», *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, 5 i 6 de novembre de 1998)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000: 161-184 (Estudis, 23).

Pagarolas i Sabaté, Laureà, 2000. *Història de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya.
— 2002. «Visió històrica del notariat a Andorra», a *Protocols notarials de l'Arxiu Històric Nacional*, Andorra, Arxiu Històric Nacional: 11-34.
— 2003. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 2. Segle XVI*, Barcelona, Fundació Noguera.
— 2004. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 3. Segle XVII (1601-1650)*, Barcelona, Fundació Noguera.
— 2004. «Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», Sebastià Riera i Viader (coord.), *Repertori de fonts d'arxiu per a l'estudi de la ciutat de Barcelona (1714-1808)*, Barcelona, Ajuntament: 62-75.
— 2004. «Tipología documental y posibilidades de aprovechamiento histórico de los libros notariales catalanes», *Perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media*, Zaragoza, Universidad: 47-82.
— (coord.) 2005. *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, (Textos, 05).
— 2006. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 4. Segle XVII (1651-1700)*, Barcelona, Fundació Noguera.
— 2007. «Digitalització dels registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Arxius. Butlletí de la Subdirecció General d'Arxius*, 51: 6-8.
— 2007. «Projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística,* 27: 79-89.
— 2007. «Tribuna d'experiències en el camp de la conservació i l'organització dels fons notarials. Presentació», *Documentació notarial i arxius. Els fons notarials com a eina per a la recerca històrica,* Girona, Arxiu Històric de Girona: 227-231.
— 2007. *Los archivos notariales. Qué son y cómo se tratan*, Gijón, Ediciones Trea, (Archivos Siglo XXI, 2).
— 2009. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 5. Segle XVIII (1701-1750)*, Barcelona, Fundació Noguera: 7-16.

Pagarolas i Sabaté, Laureà, 2010a. «L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, del Col·legi de Notaris de Catalunya», *Frontissa. Publicació semestral de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana*, 20 (desembre, 2010): 16-17.

— 2010b. «Los archivos de protocolos, depositarios de la memoria colectiva», Enrique Villalba y Emilio Torné (eds.), *El nervio de la República: El oficio de escribano en el Siglo de Oro*, Madrid, Calambur Editorial: 315-336 (Biblioteca Litterae, 24).

— 2012. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 7. Segle XIX (1801-1862)*, Barcelona, Fundació Noguera: 7-14.

— 2013. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 8. Segle XIX (1863-1900)*, Barcelona, Fundació Noguera: 7-13.

— 2014. «Introducció», Ruiz Gómez, Vicenç, *Els pergamins documentals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, 1142-1500*, Barcelona, Fundació Noguera.

— 2019. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 9. Segle XX (1901-1940)*, Barcelona, Fundació Noguera: 7-14.

— 2021. «La documentació notarial, recurs de la genealogia: l'Armand de Fluvià i l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Armoria*, 11: 173-182.

— 2023. «Introducció», Cases i Loscos, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 10. Escrivanies especials. Fons patrimonials. Foranes. Miscel·lània. Addenda*, Barcelona, Fundació Noguera: 7-17.

Pagarolas i Sabaté, Laureà, Tarraubella i Mirabet 2017. *La Conca de Tremp, celler del Pirineu. Dos mil anys de vinya i vi*, Barcelona, Bresca.

— 2022. «El comerç i el consum del vi a la Catalunya nord-occidental: la Conca de Tremp, proveïdora del Pirineu», Josep Colomé-Ferrer, Jordi Planas i Raimon Soler-Becerro (coords.), *Vins, aiguardents i caves. La comercialització de la producció vinícola catalana (segles XVIII-XXI)*, Tarragona-Vilafranca del Penedès, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili; Vinseum: 23-48.

Pagarolas i Sabaté, Laureà; Tarraubella i Mirabet, Xavier; Uriach i Carrera, Jordi 2024. *Tremp. L'època franquista*, Barcelona, Editorial Efadós.

Piñol Alabart, Daniel, 2000. *El notariat públic al Camp de Tarragona. Història, activitat, escriptura i societat (s. xiii-xiv),* Barcelona, Fundació Noguera.
— 2021a. «El notariado en el Mediterráneo Occidental medieval: a propósito de un proyecto de investigación», *Studi di storia medioevale e di diplomatica - Nuova Serie*, 5: 319-334.
— 2021b. «Public notaries in medieval Catalonia: some considerations», *RiME. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea,* 9/I: 11-42.
— 2024. «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, una revista sobre notariado y documentación notarial», *Studi di storia medioevale e di diplomatica - Nuova Serie*, 8: 565–575.
Pons Guri, Josep M. 1989. «Característiques paleogràfiques dels llibres notarials catalans, fins al 1351», *Recull d'estudis d'història jurídica catalana* vol. I, Barcelona, Fundació Noguera: 191-218.
— 1993. «De l'escrivent al notari i de la charta a l'instrument. Recepció usos notarials itàlics a Catalunya». *Lligall Revista Catalana d'Arxivística*, 7: 29-42.
Santamaría, Victorino 1917. *Estudios notariales. Contribución a la Historia del Notariado en Cataluña,* Barcelona, Imp. La Renaixença.
Saura Nadal, Jordi 2024. *El notariado en la Cataluña rural: la notaría de Rupià en el siglo xiv,* León, Universidad de León.

Daniel Piñol Alabart
Universitat de Barcelona

El uso de las nuevas tecnologías para la gestión de documentos notariales del siglo XVIII: las cartas de poder

David Becerra Gutiérrez
Universitat de València

Resumen

Los documentos preservados en los archivos son en ocasiones el único testimonio que tenemos de como vivían las sociedades del pasado. Entre ellos destaca por su antigüedad, volumen e importancia la documentación notarial, donde se recogen aspectos de gran relevancia para comprender y reconstruir aspectos concretos de la vida, como los temas económicos, sociales, religiosos y de mentalidades, además del territorio, su patrimonio y desarrollo urbanístico en pueblos y ciudades.

Los archivos tienen la obligación de preservar estos fondos y de ponerlos a disposición de los investigadores y la ciudadanía, pero, debido a su inmenso volumen, este objetivo es difícil de alcanzar en la mayoría de los casos.

Los avances tecnológicos actuales en el campo de la inteligencia artificial, están generando y experimentando desarrollos que pueden asistir en la gestión de estos fondos, de manera que, a corto plazo, se dispondrá de herramientas capaces de automatizar el proceso de clasificación y descripción de grandes volúmenes documentales digitalizados, posibilitando a los técnicos catalogar sus fondos de manera semiautomática y, a los usuarios, recuperar información mediante búsquedas textuales simples y complejas sobre la totalidad de su contenido manuscrito, sin necesitarse transcripción o descripción previa por parte de los técnicos.

Palabras clave

Indexación Probabilística, Inteligencia Artificial, Protocolos Notariales, Poderes, clasificación.

Abstract

The documentation preserved in the archives is one of the most important sources of information we have for knowledge of our past. Among them, notarial powers stand out, which help us understand specific aspects of life related to economic, social, religious, mentality issues. In addition to the territory, its heritage and urban development in towns and cities.

The archives have the obligation both to preserve these funds and to make them available to researchers and citizens; due to their immense volume, this objective is difficult to achieve.

Current technological advances in the field of Artificial Intelligence are generating and experiencing developments that can assist in the management of these funds, so that, in the short term, there will be tools capable of automating the process of classification and description of large digitized documentary volumes, making it possible for technicians to catalog their collections semi-automatically and for users to retrieve information through simple and complex textual searches on the entirety of their manuscript content, without requiring transcription or prior description by technicians.

Keywords

Probabilistic Indexing, Artificial intelligence, Notarial Protocols, Powers of Attorney, Classification.

1. Introducción

Una de las funciones que debe cumplir un archivo es la de facilitar el acceso a la documentación que custodia. Para ello es fundamental que sus fondos hayan sido correctamente clasificados, ordenados y descritos, siguiendo pautas normalizadas propias de la archivística.

La clasificación permite adjudicar a los documentos un lugar concreto dentro de una serie de categorías previamente estructuradas y definidas (cuadro de clasificación) en base al análisis de las funciones que ejerce o ejerció la institución productora. Por su parte, la ordenación facilita el control físico de los fondos, secciones, series y unidades de instalación dentro del espacio del archivo. Pero, además de bien clasificados y ordenados, es preciso que los documentos se encuentren correctamente descritos, por medio de un sistema ágil y normalizado que permita y facilite la recuperación de los documentos.

En base a las posibilidades y recursos de las instituciones, estos instrumentos de descripción pueden llegar a alcanzar diferente nivel de desarrollo. Desde un nivel básico (guías e índices), a los más completos (inventarios y catálogos). Tanto unos como otros se fundamentan en la metadatación gracias al uso de resúmenes y descriptores temáticos asociados a antropónimos, topónimos, materias, eventos relevantes, fechas, etc. Un proceso minucioso e intelectual que realiza el personal técnico de los archivos con el apoyo de instrumentos normalizados, como las normas nacionales o internacionales de descripción, los tesauros, los listados de autoridades, etc.

A pesar de ello, este proceso no está libre de subjetividad a la hora de decidir la elección de las temáticas y descriptores a utilizar, por lo que la eficacia de dichos instrumentos puede no ajustarse en muchos casos a las necesidades o intereses de los usuarios que acuden a los archivos y que esperan encontrar en los mismos términos muy específicos. Pero, sobre todo es y debe ser un proceso lento y meticuloso, lo que implica que el desarrollo de esos instrumentos raramente alcance el nivel de los catálogos, salvo para el caso de series o subseries de gran relevancia o temática.

En el caso de los protocolos notariales, estamos ante una de las fuentes de información de mayor importancia para conocer nuestro pasado. Destacan por su amplitud territorial, elevado volumen, antigüedad e interés para reconstruir procesos y aspectos concretos de la vida de las comunidades en temas económicos, sociales, religiosos y de mentalidades, además del pasado de nuestro patrimonio mueble e inmueble y el desarrollo urbanístico y territorial de pueblos y ciudades.

Como decimos, debido a la falta de recursos y al elevado volumen de la documentación, pocos archivos, sea cual sea su naturaleza, tienen implantados los catálogos como instrumento de descripción de sus fondos. Quizás un 20 % en el mejor de los casos para los mejor provistos de recursos económicos y de personal. Un porcentaje que, en el caso de los protocolos notariales es aún menor, por lo que técnicos y usuarios se ven obligados a mirar una a una entre las páginas e índices de los protocolos cualquier dato que pueda ayudarles a encontrar información sobre los temas concretos de su interés.

Hace cuarenta años, durante las actividades de conmemoración del V Centenario del Descubrimiento de América, se acometió en España un proyecto para mejorar el proceso de gestión documental de los fondos del Archivo General de Indias (AGI) (González 1994 y 2008), aprovechando el gran avance informático producido en el marco de la tercera revolución industrial con los sistemas de digitalización y almacenamiento masivos de datos.

Actualmente, dentro de la cuarta revolución industrial y a las puertas de lo que muchos consideran la quinta, nos encontramos en una nueva realidad tecnológica fundamentada sobre los microprocesadores, las redes de comunicación de alta velocidad, los sistemas inteligentes y la computación cognitiva. Un potencial tecnológico escasamente probado, pero que, sin duda, puede ayudar y facilitar la gestión de los fondos documentales y la labor de los profesionales de los archivos.

Las nuevas aplicaciones que se están desarrollando mediante la inteligencia artificial (IA) en el campo del aprendizaje automático (AP) y los sistemas inteligentes (SI), generan grandes expectativas, con soluciones disruptivas que, aplicadas al campo de la metodología archivística, pueden, entre otras labores, servir para mejorar la prestación de servicio a los usuarios y agilizar exponencialmente el trabajo técnico de descripción de grandes colecciones manuscritas, facilitándoles automatizadamente la información necesaria para su catalogación sin necesidad de su transcripción previa.

Las técnicas de reconocimiento óptico de caracteres (OCR) y, más recientemente, las de reconocimiento de texto manuscritos (HTR), posibilitan la recuperación de información a texto completo en grandes colecciones documentales manuscritas. Ambas se basan en técnicas de reconocimiento de patrones (RP), una disciplina ligada a otras especialidades más recientes, como la de los sistemas inteligentes (SI) y el aprendizaje auto-

mático o *Machine Learning* (ML), que se aplican al procesado y transcripción de imágenes de texto (Duda *et al*. 1973).

OCR funciona mejor con imágenes de texto impresas, donde los caracteres individuales pueden separarse fácilmente entre sí y reconocerse. Para texto manuscrito es preferible el uso de HTR para la que se aplican métodos holísticos que intentan aproximarse al complejo proceso de análisis cognitivo humano (Puigcerver 2018). Gracias a ello logran transcripciones muy precisas de imágenes claras y, con algo menos de eficacia, para las más complejas. Aun así, debido a las ambigüedades y la naturaleza de las imágenes de texto manuscrito, este enfoque no proporciona un rendimiento adecuado de búsqueda. Muchos de los desarrollos científicos y técnicos recientes en HTR se han llevado a cabo en el marco de los proyectos europeos TranScriptorium[1] y READ,[2] liderados y/o participados por miembros del centro de investigación *Pattern Recognition and Human Languages Technologies* (PRHLT) de la Universitat Politècnica de València.

Para atacar el problema de los documentos manuscritos, desde PRHLT se ha dado un paso más en las últimas décadas, desarrollando la tecnología de Indexación Probabilística (PrIx) (Toselli *et al*. 2024). Se fundamenta en que, además de reconocer las palabras que el sistema identifica sin problema, aporta hipótesis para aquellas que tiene duda, ofreciendo una amplia variante de interpretaciones ordenadas por probabilidad de acierto, asociadas, todas ellas, a las coordenadas de pixeles donde se localiza en la imagen del documento. Así es posible extraer información textual bastante precisa, incluso en documentos mal conservados y con gran variedad idiomática, permitiendo hacer búsquedas simples o complejas (Lang *et al*. 2018: 44-49).

2. Los protocolos notariales del Archivo Histórico Provincial de Cádiz: origen y evolución

El fondo de protocolos notariales custodiado en el Archivo Histórico Provincial de Cádiz (en adelante AHPC) es reflejo de las funciones ejercidas por la figura de los notarios como encargados de redactar por escrito los negocios privados y los distintos asuntos de los ciudadanos (Ostos

1. https://cordis.europa.eu/project/id/600707/es [2023/06/26].
2. https://cordis.europa.eu/project/id/674943 [2023/06/26].

1992: 190), y de dar «fe pública» de los mismos (Domínguez-Guerrero 2016: 4). Una documentación histórica única e insustituible que refleja la forma de vida y relaciones humanas en un momento del pasado (Moreno 1986: 2) y que, como se recoge en el artículo 1 del Decreto de 12 de noviembre de 1931, es preciso conservar:

> Los protocolos de más de cien años de antigüedad, además de su carácter notarial, tienen, preferentemente, carácter histórico y, en consecuencia, para facilitar su conocimiento y estudio al público quedan incorporados al servicio del Cuerpo facultativo de Archivos, Bibliotecarios y Arqueólogos para reorganizarlos como Archivos históricos.

De esa necesidad, y por aquel decreto, se crearía en cada capital de provincia que no fuera sede de un colegio notarial un archivo histórico provincial, al cuidado del Cuerpo Facultativo de Archiveros, siendo sus fondos iniciales y preferentes los protocolos notariales de más de cien años de antigüedad.

Antes de 1936 se pusieron en marcha solo en trece provincias. En Cádiz hubo un primer intento fallido, liderado por el entonces director del Archivo de la Delegación de Hacienda don Carlos Moya Riaño, por lo que hubo que esperar hasta la posguerra (Saborido 2016).

En 1957 se autorizó, mediante orden del Ministerio de Justicia, la entrega de los libros de la Contaduría de Hipotecas a los archivos históricos (Cañas 2015: 5), ingresando en 1958 como primeros documentos del nuevo AHPC. Mientras, los protocolos notariales se almacenaban sin organizar en locales municipales situados en el edificio de las Puertas de Tierras, en un lamentable estado de conservación.[3]

En 1969, doña María Auxiliadora Carmona de los Santos sería designada como jefa de los Servicios de Archivos de Cádiz, encargándose del Archivo de la Delegación de Hacienda. Colaborando con don Francisco Manrique Romero y la Diputación Provincial, impulsó el proyecto del AHPC (Cañas 2015: 7), consiguiendo que los protocolos notariales de Cádiz se abrieran al público en 1972. Saturado el espacio destinado al archivo en las instalaciones de la Diputación Provincial, el Ministerio de Cultura decidió buscar una nueva sede para el AHPC, la que actualmente

3. https://notariabierta.es/archivo-historico-provincial-cadiz-fondos-notariales/ [2023/06/26].

ocupa en la denominada Casa de las Cadenas de la calle Cristóbal Colón de la ciudad.[4]

Los protocolos notariales gaditanos están compuestos por 16.000 libros de protocolos de cronología comprendida entre mediados del siglo XVI y 1915 (Saborido 2016). Esta documentación se transfirió en diferentes fases: los primeros, desde el distrito de Cádiz en 1972; los últimos, pertenecientes a los distritos de Sanlúcar de Barrameda y Grazalema en 2016. Los de Jerez de la Frontera y de Algeciras aún no han transferido sus protocolos notariales al AHPC pues se encuentran custodiados en instalaciones ajenas al archivo municipal, por acuerdo con sus respectivos ayuntamientos.

Durante años, los archiveros del AHPC han ido generando los instrumentos descriptivos necesarios para la gestión de estos fondos (Saborido 2016). Un esfuerzo que no pasa de ser anecdótico por el gran volumen documental y que se justifica por el interés histórico o temático de determinadas series y la propia necesidad de gestión de los mismos. Disponen de un «Índice de disposiciones testamentarias de los diferentes distritos notariales», muy utilizado por los investigadores, elaborado inicialmente en listados manuscritos y posteriormente volcado en soportes mecanografiados e informáticos, hasta su publicación digital (Ravina y Ceballos 1991; Ravina 2007a y b y b; Ravina 2007; Sanz 2007). Es fruto de más de treinta años de trabajo por parte de los técnicos del AHPC y cuenta con más de 204.000 registros (siglo XVI a principios del XX), clasificados atendiendo al otorgante, profesión, lugar de nacimiento, fecha, número de protocolo, localidad de notario y foliación, acompañado de las observaciones que los técnicos estimaron relevantes relativas a su estado de conservación (Cañas 2015: 8).

En los años setenta se dieron algunos ensayos para agilizar el proceso de descripción y facilitar la recuperación de la información por medio de la informatización y normalización descriptiva, que quedan reflejados en los trabajos de María Auxiliadora Carmona (Carmona 1976) y María Teresa Molina y Vicenta Cortés (Molina y Cortés 1984).

Además, parte de los protocolos gaditanos están descritos a nivel de catálogo en casos muy particulares:

- Catálogo de documentos genealógicos del archivo.
- Catálogo de disposiciones testamentarias de nobles del archivo.

4. Junta de Andalucía. Consejería de Turismo, Cultura y Deporte. *Historia del Archivo de Cádiz*. Disponible en https://acortar.link/xKawP0 [2023/06/26].

- Catálogo de disposiciones testamentarias de vascos del archivo.
- Catálogo de planos y dibujos conservados en los protocolos notariales del archivo.
- Catálogo de Compañías Mercantiles de Cádiz del siglo xix.
- Catálogo de "Las Cortes de Cádiz y el Protocolo Notarial".
- Catálogo de protocolos notariales de Gibraltar y su campo (1522-1713) (Sanz 1998).

3. Fuentes de datos utilizada para nuestro trabajo

La documentación utilizada para el presente trabajo está conformada por cuatro protocolos notariales pertenecientes a la notaría de número cuyo titular fue Juan Manuel Briones Delgado entre 1712 y 1727, y que forman parte del fondo del AHPC. Concretamente los protocolos de signatura A3-LEG/4946, A3-LEG/4949, A3-LEG/4950, A3-LEG/4952, que en adelante denominaremos como JMBD_4946, JMBD_4949, JMBD_4950 y JMBD_4952 respectivamente. En total la conforman 5754 imágenes.

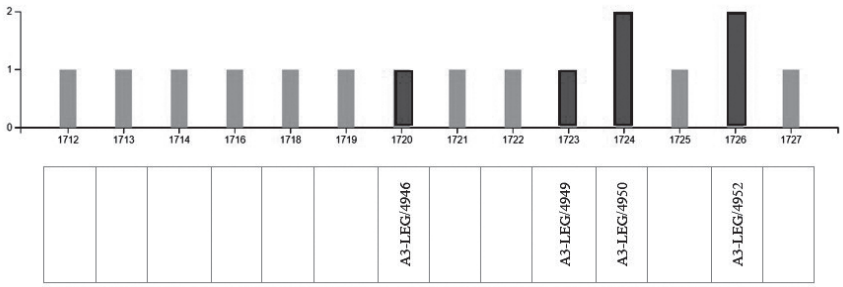

Figura 1. Lista de protocolos por año de actividad. En negro el año de cada uno de los cuatro protocolos seleccionados (Fuente: @rchivAWeb. https://ws096.juntadeandalucia.es/archivaWeb/buscarGuardarBusqueda [2023/06/07].

Los motivos de la elección fueron varios:

- Estos cuatro protocolos ya se utilizaron por parte del equipo del Centro de Investigación PRHL de la Universitat Politècnica de València para el desarrollo del proyecto Carabela (Vidal *et al*. 2020a y b), por lo que había sido parcialmente entrenada a nivel de reconocimiento de formas y de modelo de lenguaje con resultados bastante aceptables, si bien no suficientes para nuestros fines.

- Pertenecen a la primera mitad del siglo XVIII, representando el tipo de documentos notariales gaditanos imperante en el momento de esplendor de esta ciudad, tras el traslado de la Casa de Contratación en 1717.
- Algunas de las herramientas de trabajo (visualizador, buscador, servidor, etc.) ya estaban preparadas para esta documentación, ahorrando tiempo y esfuerzo.

En su totalidad, nuestro GT estaba compuesto por 176 imágenes representativas a los 4 protocolos, agrupadas en 43 actos completos, todas ellas pertenecientes a la tipología Carta de Poder en distintas variantes. Todas ellas se seleccionaron entre las imágenes de los protocolos JMBD_4949 y 4950. El resto de los actos de esos dos protocolos (no incluidas en el GT) y los de los protocolos JMBD_4946 y JMBD_ 4952, conformarían el resto de la colección sobre la que, una vez entrenados, se aplicarían los modelos y se valoraría su eficacia.

4. Objetivo

Nuestro trabajo se enmarca en el deseo de colaborar con el centro de investigación PRHLT y la spin-off Traskriptorium SL AI (tS) para el desarrollo de una línea de I+D encaminada a generar herramientas capaces de automatizar los procesos de segmentación y clasificación tipológica de documentos, una visión metodológica propia del campo de las humanidades digitales.

Entre los años 2022 y 2023 se realizaron experimentos concretos, en los que colaboramos (Prieto, *et al*. 2023), para la segmentación y clasificación de una parte de esta misma colección (los protocolos JMBD_4949 y 4950), ya trabajada por PRHLT en el proyecto Carabela entre 1997-2000 (Vidal *et al*. 2020b: 90).

A nivel de la segmentación, el sistema aprendió a identificar automáticamente el inicio y final de cada acto notarial, consiguiendo un índice de acierto próximo al 100 % (Prieto *et al*. 2022). Para comprobar los resultados se generó un *plugin* que permitía visualizar el contenido de los 50 protocolos notariales del AHPC estructurados en carpetas individualizadas. Sobre ellos en base a tecnología de Indexación Probabilística (PrIx) era posible realizar búsquedas simples o complejas por palabras o secuencias de palabras, utilizando operadores booleanos, además de encontrar apoyo

para la interpretación paleográfica de cada palabra del documento. Además, a través del menú de botones (véase fig. 2) el usuario de la aplicación podría ir saltando de página en página en cada acto, o pasar directamente a la primera página del acto siguiente, respetando el orden original del protocolo.

Paralelamente en aquella experimentación se entrenó al sistema para que fuese capaz de identificar la tipología concreta de cada acto. El resultado fue sorprendente, siendo capaz de reconocer correctamente el 84 % de los tipos de documentos seleccionados para el experimento, un total de 12 clases o tipos. El motivo es que para entrenar un sistema inteligente es preciso disponer de una muestra significativa de cada tipo y esa exigencia solo la cumplían 12 de los tipos de actos de esos dos protocolos. El resto de los tipos no llegaban al total de 10 muestras. Las 12 clases seleccionadas fueron: Poder (P), Carta de Pago (CP), Obligación (O), Arrendamiento (A), Testamento (T), venta (V), Riesgo (R), Censo (C), Depósito (D), Declaración (DC), Cesión (CN) y Tratado de Hecho (TH).

Como puede verse en la fig. 2, la interfaz gráfica del sistema generado especificaba la tipología asignada automáticamente asociada a un porcentaje de confianza de la predicción (expresada de 0.0 a 1.0 y en la que 1.0 corresponde al 100 %) y, en caso de error o de tratarse de tipos no vistos hasta el momento, ofrecía al usuario la posibilidad de corregir o añadirlos.

Figura 2. Aspecto de la interfaz de trabajo propuesta y de su funcionalidad. [Elaboración propia]

Los objetivos específicos de nuestro trabajo se centraron en profundizar en esa línea I+D y:

1. Experimentar los resultados obtenidos en segmentación sobre una muestra de trabajo mucho mayor.
2. Entrenar un sistema que fuese capaz de reconocer un mayor número de tipologías y asistiera a los profesionales en el proceso de descripción archivística.

Para el segundo objetivo quisimos centrar nuestra experimentación en un reto mayor al tratado hasta ahora. Si bien entonces el foco estaba en identificar tipos concretos que a nivel diplomático presentan claras diferencias entre si (venta, testamento, poder, etc.), nuestra intención era comprobar si el sistema sería capaz de reconocer variantes dentro de un mismo tipo, lo que suponía trabajar mucho más fino dentro de documentos cuya estructura diplomática es similar. Para ello elegimos las cartas de poder, uno de los más numerosos entre los protocolos gaditanos y con gran número de variantes (poder para testar, vender, administrar, pleitos, etc.).

Se trata de una propuesta de innovación y desarrollo multidisciplinar propia de las humanidades digitales, fundamentada en la aplicación de las más novedosas técnicas de aprendizaje automático en auxilio de necesidades concretas que se plantean en el ámbito de la metodología archivística.

5. Metodología utilizada y resultados

Para alcanzar nuestro objetivo optamos por desarrollar un sistema inteligente (SI) basado en técnicas de aprendizaje automático (*Machine Learning*). Este tipo de sistemas debe ser entrenado para que aprenda a reconocer aquello que queremos conseguir. Un entrenamiento que se inicia seleccionando, de la totalidad del fondo documental a tratar, un grupo de imágenes que sea representativo de la problemática de la colección a nivel tipo de letras y manos, estructuras o formato (layout), estado de conservación, presencia de abreviaturas, sellos, rúbricas, etc. A este grupo de entrenamiento se le denomina *Ground Truth* (GT) y está conformado por tres tipos de imágenes en base al uso que se hace de las mismas:

- *Imágenes de entrenamiento*: la totalidad de las imágenes con las que se va a entrenar.
- *Imágenes de test*: se usan para determinar durante todo el proceso de entrenamiento la eficiencia del sistema y/o los aspectos de mejora (un 10 % del total de páginas del GT).

EHDAP, XXXIV (2025), 35-52, ISSN: 0211-5425

- *Imágenes de validación*: diferentes de los anteriores, van destinadas a medir los resultados al final del proceso (otro 10 %).

Cada imagen se transcribió y anotó cuidadosamente a diferentes niveles:

- El *entrenamiento formal*, encaminado a enseñar al sistema a reconocer los distintos grafos de letras y palabras presentes en la colección atendiendo a la evolución paleográfica y a los idiomas utilizados.
- El *entrenamiento semántico*, para enseñar al sistema la forma en la que se construyen las frases.

Al objeto de facilitar posteriores labores de búsqueda por parte de usuarios no expertos, se decidió que era conveniente que las transcripciones se normalizaran modernizándolas al español actual. Igualmente se decidió desarrollar las abreviaturas de palabras para facilitar que el sistema fuera capaz de reconocer que tras las abreviaturas «Fco» o «Xpobal» se esconden los nombres «Francisco» o «Cristóbal», por ejemplo. En el caso de nombres y apellidos y topónimos, se decidió respetar la grafía original del documento dada la gran variedad existente y la presencia de nombres y apellidos extranjeros en los protocolos gaditanos. También se anotaron las distintas partes significativas del formato de páginas (sello, encabezado, notas marginales del notario, cuerpo del documento, firmas).

Como primer paso fue preciso reentrenar a nivel formal y semántico los modelos heredados del proyecto Carabela con el fin de mejorar su eficacia. Concluido este proceso, se consiguió alcanzando valores de 17,3 % de error en reconocimiento de palabras por página (WER) y un 7,2 % de error en reconocimiento de caracteres por página (CER), o lo que es lo mismos, el sistema llegó a reconocer correctamente el 82,7 % de las palabras y el 92,8 % de los caracteres (CER). Estas métricas se extraen comparando los resultados de las transcripciones automáticas realizadas por el sistema para cada página de test y evaluación con la de las transcripciones manuales realizadas por los expertos en el proceso de entrenamiento del GT.

Una vez procesada la colección y generados los nuevos PrIx, el paso siguiente era entrenar al sistema para que fuese capaz de segmentar diferenciadamente cada acto notarial y reconocer las cartas de poder y sus diferentes variantes. Para ello fue necesario anotar manualmente tipos y variantes de cada una de las imágenes de poderes que conformaban el GT. Al finalizar se volvió a procesar la colección.

Finalizado este proceso se realizaron cuatro tipos de experimentos para medir la eficiencia del sistema generado para segmentar y clasificar la documentación. El más exitoso es el que utilizaba técnicas de *Leaving-One-Out* (Exp1.1_OS.), por medio de la cual cada imagen se compara individualizadamente con todas las del resto de la colección. El resultado una vez más fue sorprendente. Se clasificaron correctamente 325 actos, frente a 62 fallidos, lo que supone una tasa de acierto del 84 %. En la gráfica de la fig. 3 se pueden ver esos resultados. En ella se representan en uno de los ejes el tipo documental y en el otro la variante, siendo el numeral la cantidad de casos de ese tipo y variante. Los aciertos (y la cantidad de muestras en cada caso) son los que figuran en la línea diagonal, mientras que el resto son desviaciones y por tanto fallos a la hora de clasificarlos.

Al analizar los resultados se aprecia una situación anómala en el eje de coordenadas correspondiente al tipo Poder y la variante Poder (zona central del recuadro, con 0 muestras), donde nunca acierta. Este grupo ficticio lo conforman aquellos poderes en los que el notario no indicaba la variante en cuestión, ni siquiera en los índices del protocolo. En ese caso decidimos respetar lo manifestado por el notario e identificarlo en el sistema como un Poder de variante Poder (10 muestras en total).

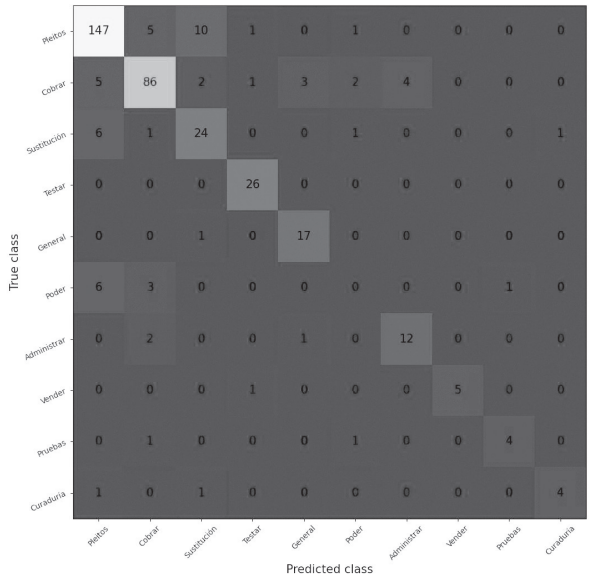

Figura 3. Resultados del experimento Exp1.1_OS.

Una vez vistos los resultados, quisimos comprobar el motivo de ese fallo analizando cada uno de los actos a los que le asignamos el tipo Poder de variante Poder. Pudimos comprobar tras la revisión manual de la documentación que el sistema había reconocido correctamente esos 10 actos y que 6 de ellos eran «Poderes para pleito», 3 «Poderes para cobrar» y 1 «Poder para pruebas», por lo que el porcentaje de acierto es superior al señalado (próximo al 86 %).

6. Conclusiones y perspectivas de futuro

Creemos que con nuestra aportación hemos alcanzado en gran medida los objetivos que nos planteábamos a nivel específico, y contribuido al desarrollo del objetivo general buscado, demostrando que la inteligencia artificial y más específicamente la tecnología PrIx aplicada a la gestión de los archivos, y más concretamente a los archivos de protocolos, se puede convertir en una gran aliada para agilizar procesos que pueden ser automatizados, reduciendo el tiempo y esfuerzo que los profesionales dedican a algunas funciones concretas.

Tras nuestra experimentación se ha conseguido una notable mejora en la capacidad de reconocimiento de protocolos notariales del siglo xviii, alcanzando tasas del 17,3 % WER, o lo que es lo mismo, reconocer correctamente el 83,7 % de las palabras y el 93 % de los caracteres de las palabras de toda la colección, teniendo la posibilidad de ayudarnos para el resto de las hipótesis que facilitan los índices probabilísticos, incrementando considerablemente el potencial de reconocimiento.

Igualmente, se han comprobado los magníficos resultados que para segmentación de protocolos notariales ya había obtenido PRHLT con anterioridad y una notable mejora en la capacidad de identificar las tipologías documentales y, por tanto, de pensar en herramientas capaces de clasificación automática de toda una colección nunca antes transcrita o descrita por técnicos, llegando incluso a reconocer variantes dentro de un mismo tipo documental.

La realidad es que muchos de nuestros protocolos notariales se encuentran digitalizados, pero no accesibles porque no están descritos a nivel de catálogo, salvo honrosas excepciones. La falta de recursos y el gran volumen de la documentación hace impensable afrontar este reto con las herramientas en uso, ni siquiera a largo plazo. Por su parte, los usuarios y gestores se ven obligados a dedicar muchas horas para rastrear desde los

inventarios entre las miles de páginas que puedan ser de su interés. Sin embargo, como hemos visto, hay soluciones técnicas funcionales que pueden ayudar en este sentido a «desatascar» los procesos de descripción automatizándolos.

Podemos imaginar la ventaja que ofrece disponer de esta tecnología y el salto cuantitativo y cualitativo que supone. Sin necesidad de transcribir ni describir nada, solo ordenando las imágenes digitalizadas en un servidor, y posteriormente extraer de ellos los PrIx, los archiveros podrían disponer de una herramienta que les permitiría:

- Mostrar ordenados todos los protocolos con sus correspondientes imágenes.
- Poder realizar búsquedas simples y complejas sobre toda la colección a texto completo.
- Obtener ayuda para conocer el significado paleográfico de cada grafo de palabra.
- Visualizar los contenidos de cada protocolo diferenciando cada acto y página que lo compone.
- Conocer la tipología documental y variante de cada acto notarial.
- Garantizar la preservación del fondo al disponer de copias digitales accesibles.

Y en un futuro inmediato ¿por dónde iría el desarrollo?

Los PrIx permiten obtener el listado de todas la palabras o propuestas de palabras que el sistema otorga para cada página de la colección. Dado que la tecnología es capaz de detectar segmentadamente cada unidad documental, y que por medio de técnicas de etiquetado aplicadas durante el entrenamiento es posible enseñar a los modelos a reconocer nombre de personas, lugares, instituciones, etc. (autoridades o entidades nombradas - *Named Entities*), es posible generar de manera automatizada los índices de autoridades y, en consecuencia, entrenar modelos para conseguir la extracción automatizada de los metadatos conforme a los criterios particulares de cada fondo y siguiendo las pautas marcadas por las normas de descripción archivística correspondientes.

De la misma manera, tal como se consigue para resúmenes genéricos sacados de internet con aplicaciones del tipo ChatGPT, es y será posible la extracción de datos y resúmenes estructurados conforme a las normas de descripción archivística, partiendo para ello del análisis diplomático de la documentación. Todas estas funciones van a ser de gran utilidad para auxiliar a los técnicos, automatizando muchas de las funciones que deben realizar y reduciendo notablemente los costes y tiempos.

Queremos concluir agradeciendo a todas las personas que han colaborado en el desarrollo de esta línea de investigación y que han facilitado mi trabajo con sus consejos y esfuerzo. Lo recogido en estas páginas no es más que el resultado de un trabajo colaborativo al que me he sumado como historiador y técnico en archivística y que solo ha sido posible desarrollar desde la perspectiva de las humanidades digitales, en las que se fusiona lo mejor de cada casa para un fin común. No soy pues más que el transmisor a través de estas páginas del esfuerzo realizado por un equipo liderado por don Enrique Vidal, don Alejandro Hector Toselli y don José Ramón Prieto, del centro de investigación PRHLT, y de don Lorenzo Quirós del Spin off Transkriptorium.

Bibliografía

Carmona de los Santos, María Auxiliadora, 1976. «Ensayo de mecanización de índices en el archivo histórico provincial de Cádiz». *Boletín de ANABAD,* 26, 3-4, 35-37.

Domínguez-Guerrero, María Luisa, 2016. «Las escribanías del antiguo reino de Sevilla bajo el reinado de Felipe II (1556-1598)» [tesis doctoral]. Universidad de Sevilla. Departamento de Historia Medieval y Ciencias y Técnicas Historiográficas, 666 páginas.

Duda, Richard O; Hart, Peter E. (1973). *Pattern classification and scene analysis*. *A Wiley-Interscience publication*. S. l.: John Wiley & Sons Inc, 512 páginas.

González García, Pedro. 2008. «Las nuevas tecnologías y los archiveros del Cuerpo Facultativo», *El Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos*. *Pasado, presente y futuro*. [Edición digital]. Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas. En línea: https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:a6ff2eaf-d819-4fce-a592-3f390cdfe8f7/150aniversario-pedrogonzalezgarcia.pdf [24/4/2023].

— 1994. El Archivo General de Indias y su proyecto de informatización: Nuevas posibilidades para la investigación, *Cuadernos de Historia Moderna*, 15: 231-249.

Lang, Eva; Puigcerver, Joan; Toselli, Alejandro Héctor; Vidal, Enrique. 2018. «Probabilistic indexing and search for information extraction on handwritten german parish records», *16th International Conference on Frontiers in Handwriting Recognition (ICFHR):* 44-49.

Molina Ávila, María Teresa, Cortes Alonso, Vicenta, 1984. *Mecanización de protocolos notariales. Instrucciones para su descripción*. Madrid: Asociación Española de Archiveros, Bibliotecarios, Museólogos y Documentalistas, 93 páginas.

Moreno Trujillo, María Amparo, 1986. *Los protocolos notariales más antiguos de Santa Fe 1514-1549: análisis y catálogo* [tesis doctoral], Univ. de Granada, Departamento de Historia Medieval y Ciencias y Técnicas Historiográficas, 1991 páginas.

Ostos Salcedo, Pilar, 1992. «Diplomática notarial en la época colombina: Fases de redacción y forma documental». *Tra Siviglia e Genova: commercio, documento e notaio nell´etá colombiana*, Milán: Giuffre: 187–212.

Prieto, José Ramón; Bosch, Vicente; Vidal, Enrique; Alonso, Carlos; Orcero, María del Carmen; Márquez, Lourdes, 2021. «Textual-content-based classification of bundles of untranscribed manuscript images», 25*th Int. Conf. on Pattern Recognition (ICPR)*: 3162-3169.

Prieto, Jose Ramón; Flores, Juan José; Vidal, Enrique; Toselli, Alejandro Hector, 2023. «Open set classification of untranscribed handwritten text image documents», *Pattern Recognition Letters*, vol. 172: 113-120.

Prieto, José Ramón; Becerra, David; Toselli, Alejandro Héctor; Alonso, Carlos; Vidal, Enrique, 2023. «Segmentation of Large Historical Manuscript Bundles into Multi-page Deeds». *11th Iberian Conference on Pattern Recognition and Image Analysis (IbPRIA)*: 121-133.

Puigcerver, Joan, 2018. *A Probabilistic Formulation of Keyword Spotting* [tesis doctoral], Universitat Politècnica de València, 332 páginas.

Ravina Martín, Manuel, 1991. *Índice de las Disposiciones Testamentarias de Cádiz: (1850-1885)*, Sevilla, Consejería de Cultura y Medio Ambiente, 435 páginas.

— 2007a. Los protocolos notariales en los Archivos Históricos Provinciales. *Boletín de la ANABAD*, tomo 57, 1: 85-122.

— 2007b. *Inventario de los protocolos notariales y Catálogo de las disposiciones testamentarias de San Fernando (Cádiz)* [1 CD.]. Sevilla: Consejería de Cultura.

Ravina Martín, Manuel y Ceballos Aragón, Isabel, 1991. *Índice de las disposiciones Testamentarias de Cádiz. 1740-1775*. Madrid, Dirección General de Archivos Estatales, 375 páginas.

Saborido Piñero, Santiago, 2016. «Historia de los Archivos Históricos Provinciales». En: https://notariabierta.es/archivo-historico-provincial-cadiz-fondos-notariales/ [2023/06/26].

Sanz Trelles, Alberto, 1998. *Catálogo de los protocolos notariales de Gibraltar y de su campo (1522-1713) en el Archivo Histórico Provincial de Cádiz*, Algeciras, Instituto de Estudios Campo gibraltareño, 258 páginas.

— 2007. *Catálogo de las Disposiciones Testamentarias de los Protocolos Notariales del Distrito de San Roque (Cádiz) 1523-1906* [1 CD.]. Cádiz, Junta de Andalucía, Consejería de Cultura.

Toselli; Alejandro Héctor; Puigcerver, Joan, Vidal, Enrique. *Probabilistic Indexing for Information Search and Retrieval in Large Collections of Handwritten Text Images,* Springer Cham, 2024, 344 páginas.

Vidal Ruiz, Enrique, Alonso Villalobos, Carlos, Romero Gómez, Verónica, Bosch Campos, Vicent, Márquez Carmona, Lourdes, Orcero Domínguez, María del Carmen, Garrido Romero, David, Jiménez Melero, Mili, 2020. «Proyecto Carabela: un método revolucionario para la investigación de naufragios en archivos históricos basado en la inteligencia artificial». *Drassana: Revista del Museu Marítim*, 28: 88-105.

Vidal, Enrique, Romero Gómez, Veronica, Toselli, Alejandro Hector, Sánchez Peiró, Joan-Andreu, Bosch Campos, Vicent, Quirós, Lorenzo, Benedí, José Miguel, Prieto, José Ramon, Pastor, Moises, Casacuberta, Francisco, Alonso, Carlos, García, Carlos, Márquez, Lourdes, Orcero, María del Carmen, 2020. «The Carabela Project and Manuscript Collection: Large-Scale Probabilistic Indexing and Content-based Classification», *17th International Conference on Frontiers in Handwriting Recognition (ICFHR)*: 85-90.

La marquesa de Vilanant i la col·lecció pictòrica del Born a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

David Bueso Peral*
Universidad Complutense de Madrid

Resum

La col·lecció pictòrica que la marquesa de Villanant, Caterina Salbà i Pons, posseïa a Barcelona serveix com a excusa per conèixer millor aquest personatge i saber qui foren els marquesos de Villanant. Aquest títol de nova creació per Carles II va ser concedit a Miquel Salbà de Vallgornera com a reconeixement a la fidelitat cap a la monarquia hispànica, després de la Guerra dels Segadors. Tot i la seva condició d'exiliats a la cort madrilenya i la pèrdua de tots els béns que posseïen al Principat a mans dels francesos, aquesta família, també gràcies a les estratègies matrimonials, aconseguí una posició nobiliària superior a la que tenia abans de la guerra.

Aquesta necessitat d'establir un llinatge d'importància, a semblança d'altres grans cases catalanes o madrilenyes, es reflecteix en la col·lecció pictòrica. El punt àlgid d'esplendor d'aquesta casa correspon a la figura de Caterina Salbà de Vallgornera.

Paraules clau

Col·leccionisme, noblesa catalana, exiliats, pintura, marquesat de Villanant.

Abstract

The pictorial collection owned by the Marquise of Villanant in Barcelona serves as an opportunity to better understand this figure and to identify who the Marquises of Villanant were. This newly created title, granted by Charles II to Miquel Salbà de Vallgornera in recognition of his loyalty to the Spanish Monarchy after the Reapers' War, marked the beginning of the family's ascent. Despite their status as exiles at the Madrid court and the loss of all their possessions in the Principality to the French, the family — thanks also to their marriage strategies — attained a nobler position than they had held before the war.

This desire to establish a distinguished lineage, in imitation of other great Catalan and Madrid houses, is reflected in their pictorial collection. The height of this family's splendor corresponds to the figure of Caterina Salbà de Vallgornera.

Keywords

Collecting, Catalan nobility, exiles, painting, Marquisate of Vilanant.

* El present treball forma part de la tesi doctoral que s'està duent a terme al Departament d'Història de l'Art de la Universidad Complutense de Madrid, sota la codirecció del professor Ángel Aterido i de la professora Mariela Fargas, de la Universitat de Barcelona. Tesi amb el títol *Catalanes en Madrid: Nobleza exiliada en la corte en el siglo XVII. Estrategias familiares, relaciones culturales y patrimonio artístico*.

Introducció

Gràcies al testament i a l'inventari de Caterina Salbà i Pons, marquesa de Villanant, comtessa de Robres i de Montagut, que es conserven a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, es pot conèixer la col·lecció pictòrica que posseïa a finals del segle XVII al barri del Born de la ciutat de Barcelona.[1]

Per conèixer la totalitat dels béns de la marquesa també s'ha d'analitzar l'inventari que es realitzà a la mort del seu marit el comte de Robres, Bernat Agustí de Mendoza i Pons, realitzat el 27 de novembre de 1687.[2] Ambdós inventaris foren fets pel notari Josep Cellarés i, analitzats en conjunt, donen una perspectiva dels béns que posseïen els marquesos de Villanant a la seva residència barcelonina, que es trobava al cap del Pla d'en Llull amb el carrer Caldes.

Caterina va néixer a Barcelona el 1636 i va ser batejada a l'església de Sant Just i Sant Pastor, el 18 d'octubre del mateix any.[3] Era filla de Miquel Salbà de Vallgornera i Jerònima Pons i de Rajadell. Miquel Salbà faria prosperar la seva casa gràcies a la demostració de fidelitat cap a Felip IV, ja que formava part del grup de nobles que, després de l'assassinat del virrei comte de Santa Coloma el Dia de Corpus de 1640, i arran dels esdeveniments que es varen succeir, van decidir optar per la via de l'exili. (Rocabertí 1646: 114; Vidal Pla 1984; Bueso 2025a; Bueso 2025b; Molas 2004: 106). Com a recompensa a la fidelitat a la monarquia i a diferents càrrecs exercits, Carles II li va atorgar el 1682 el títol de marquès de Villanant (Fluvià 1997: 98). Entre els càrrecs que ostentà hi figuren

1. Testament: Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona (AHPB), Josep Cellarés, *Primus liber testamentorum, in quo nunnulla et varia testamenta, codicilla et donaciones causa mortis ac die ultime voluntates describuntur*, 1687 febrer 15 - 1700 maig 20. f. 26v-29v; Inventari: AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 207r-216v.

2. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 44r-56r.

3. Archivo Histórico Provincial de Zaragoza (AHPZ), P/000121/0021, *Pruebas de nobleza, limpieza y consanguinidad del noble Miguel José de Pons Mendoza y Salbá. Contiene árbol genealógico con los escudos de armas coloreados y descripción de los mismos. Discursos primero y segundo de la noble familia Poncia Patricia Romana, y Casa de Ponce de los condes de Robles y barones de Sangarrén,* 1697 maig 25, f. 90r.

el de regent de la tresoreria de Catalunya en l'audiència provisional de Lleida, lloctinent del mestre racional. Juntament amb Josep Romeu, va ser designat per la Corona hispànica el 1660 per negociar amb França la nova delimitació de la frontera catalana. La mutilació de Catalunya, resultat del Tractat dels Pirineus, va ser el preu pagat per la revolta de 1640 (Reglà 1970: 149). Entre 1660 i 1666, va desenvolupar la seva primera etapa al Consell d'Aragó com a conseller de capa i espasa. Aquest càrrec es concedia habitualment als cavallers que prèviament havien ocupat càrrecs a la Hisenda catalana i que no eren lletrats (Molas 1999: 207).

El maig de 1667, Salbà fou nomenat virrei de Mallorca per la reina Mariana d'Àustria, durant la minoria d'edat de Carles II. Fou el primer català a ostentar aquest càrrec al segle xvii. Segons Josep Juan Vidal, durant el seu virregnat, Salbà intentà controlar el preu i la venda del blat, vigilà la sanitat i promogué la producció de manufactures tèxtils. A més, continuà el reforç de les infraestructures de defensa i el reclutament d'homes (Juan Vidal 1998: 110). En finalitzar el seu mandat com a virrei el 1671, tornà a ocupar un lloc al Consell d'Aragó.

El 1671, la seva primera esposa, Jerònima de Salbà Pons i de Rajadell, atorgà testament a Barcelona davant del notari Baltasar d'Oriol i Mercer.[4] Sis anys més tard, Salbà signà capitulacions matrimonials a Madrid amb la catalana Eulàlia d'Erill i Monfar Morles i de Reselles.[5] Per a ambdós, això significà un segon matrimoni, i aquest enllaç, celebrat quan Miquel tenia gairebé seixanta anys, podria respondre a la necessitat de tenir un hereu que assegurés la successió de la casa per via masculina.

El marquès va morir a Madrid a 2 de febrer de 1683 i el seu cos es va dipositar a l'església de l'Hospital dels Aragonesos de la mateixa ciutat.[6]

Caterina no només va heretar el títol de marquesa de Villanant per part del seu pare, sinó que també va ostentar el títol de comtessa de Montagut per herència de Jerònima Llull i de Cabrera, vídua del primer comte de Montagut, Guerau de Cruïlles i Santa Pau. En el testament de Jerònima Llull, redactat el 16 d'octubre de 1649, afegeix una clàusula en què nomena Caterina Salbà hereva universal. Si aquesta morís sense legítima descendència, la seva herència passaria als fills d'un altre exiliat, el comte de

4. AHPB, Baltasar d'Oriol i Mercer, *Llibre de testaments,* 1654 agost 17 - 1673 novembre 15, s. f.

5. Arxiu Corona d'Aragó (ACA), Real Audiencia, Pleitos Civiles, 25993, s. f.

6. Archivo General de Palacio (AGP), Patronatos, Hospital de Montserrat, caja 120, f. 17.

Robres, Bernat Pons i Turrell.[7] No és estrany que per assegurar-se la successió del comtat de Montagut i que no recaigués a la casa dels Cardona, Caterina i Bernat Agustí de Mendoza i Pons, fill dels comtes de Robres, signessin les capitulacions matrimonials el 3 de març de 1657 al lloc de Sangarrén a Osca.[8] Es tractà d'una clara estratègia matrimonial per unir els hereus de les dues cases, orquestrada pels seus pares i que demostrava l'endogàmia ja existent entre els sectors més poderosos de l'administració catalana dels segles XVI i XVII (Fargas 1997: 181-182), ja que els dos joves eren cosins.

Caterina i Bernat van tenir tres fills, Agustí López de Mendoza Pérez de Pomar Salbà i Pons i Miquel de Pons i Salbà.[9] I una filla que només es coneix per dues referències en l'inventari: «Dos quadros petits ab guarnisions negres un del retrato del Pare de dit difunt y altre Retrato de una filla».[10] I l'altre, «un retrato de faltriguera de una filla de mi Sª gose de gloria».[11] En el testament Caterina reconeix Miquel com a fill seu, tot i que no li atorga els cognoms complets de la casa. Al testament de Bernat trobem una clàusula que crida especialment l'atenció per tal d'assegurar el futur del seu fill, «vull y man que sie alimentat en ma casa, y de dita charíssima sra muller mia en tots aliments a la vida humana necessaris així de menjar, y beure com de calsar, y vestir y altres tant en sanitat com en malaltia, y ab aquella decèntia y honorificènsia que pertany a sa calitat».[12]

7. AHPZ, P/000193/0014, *Cláusula del testamento de doña Jerónima Lull y Cabrera, condesa de Monteagudo, hecho el 16 de octubre de 1649, por la que nombra heredera universal a doña Catalina Salba y Pons, la cual en su testamento, hecho en Barcelona el 28 de agosto de 1692, deja heredero a don Agustín López de Mendoza Pérez de Pomar Salba y Pons, su hijo,* post 1692.

8. AHPZ, P/000131/0004, *Capitulaciones matrimoniales: […] Bernardo Agustín Pérez de Pomar Mendoza y Pons, conde de Robres, y Catalina de Salba y Pons, condesa de Monteagudo, ante Pedro Fernández de Ruesta. Copia autorizada por José Lucas Vicente Malo, notario de Huesca.* 1709 gener 28. Saragossa.

9. Noms extrets del testament de Caterina Salbà.

10. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v.

11. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 211v.

12. AHPZ, P/000130/0033, *Testamento de Bernardo Agustín López de Mendoza, Pérez de Pomar, conde de Robres y de Montagut, señor de la baronía de Sangarrén. Notario: Melchor Cortés, notario de Barcelona.* 1686 octubre 17. Barcelona, f. 5v.

Aquesta ombra sobre el segon fill de Caterina també l'adverteix Juan Luis Sánchez (Sánchez 2014: 94), qui recopilant documentació constata que en la seva acta de baptisme no consta ni l'hora, ni la casa on va néixer.

El 22 d'agost de 1692, mentre Caterina es trobava al castell de Santiga emmalaltí i morí al cap de pocs dies. El 25 del mateix mes van dur-la a Barcelona on morí el 13 de setembre.[13]

La marquesa de Villanant atorgà testament davant del notari Josep Cellarés el 28 d'agost de 1692.[14] En el document, disposa ser enterrada a la capella de Sant Ponç i Sant Pacià de l'església de Sant Just i Sant Pastor de Barcelona. Aquesta capella correspon a l'antiga de Sant Sever, Sant Llorenç i Sant Pacià, actualment coneguda com la capella de Sant Llorenç. És allí on F. P. Verrié descriu l'escut que es veu al lateral, tot i que, entre interrogants, diu que pertany als Pons (Verrié 1944: 59). Si es compara aquest relleu amb el pont i l'esqueixat de l'heràldica dels Pons i Turrell, és evident la titularitat d'aquesta capella.[15]

El 14 de setembre, l'endemà de morir, vestida amb l'hàbit de sant Francesc, la marquesa de Villanant fou traslladada a l'església de Sant Just i Sant Pastor en un taüt de fusta folrat amb tafetà negre i cobert amb vellut negre amb galons d'or i tatxes daurades.[16]

Les herències de la marquesa de Villanant

En l'inventari realitzat a la mort del marquès de Villanant, s'especifica que la casa gran amb les seves botigues pertanyien a l'heretat i béns de la

13. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 11r (canvia la foliació).

14. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber testamentorum, in quo nunnulla et varia testamenta, codicilla et donaciones causa mortis ac die ultime voluntates describuntur*, 1687 febrer 15 - 1700 maig 20, f. 26v-29v.

15. Un exemple de l'heràldica dels Pons es troba a: AHPZ, P/000121/0021, *Pruebas de nobleza, limpieza y consanguinidad del noble Miguel José de Pons Mendoza y Salbá. Contiene árbol genealógico con los escudos de armas coloreados y descripción de los mismos. Discursos primero y segundo de la noble familia Poncia Patricia Romana, y Casa de Ponce de los condes de Robles y barones de Sangarrén,* 1697 maig 25, f. 100.

16. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 11r (canvia la foliació).

senyora Caterina.[17] La residència dels marquesos, denominada les cases de Llull, es trobava a l'inici del Pla d'en Llull, al carrer del Joch de la Pilota amb Caldes. Actualment, correspon a la intersecció dels carrers de Calders i Esparteria. La casa comptava amb botigues a la part inferior on també es trobaven les estables amb dos cotxes, una carrossa i dues mules. La residència disposava de cuina, diverses sales com la llarga, un rebost a la part superior i capella privativa amb un retaule.[18]

Per comprendre d'on provenia la col·lecció de la marquesa de Villanant, s'han de tenir en compte les diverses herències que rep. Una de les més importants pel que fa al valor artístic és la del seu pare, Miquel Salbà de Vallgornera. El gruix de la col·lecció del primer marquès de Villanant s'ubicava a Madrid, a les cases que tenia de lloguer al carrer de la Luna amb Sant Roque. Dels béns del marquès destaquen pintures, tapisseries i una biblioteca amb més de cent volums (Bueso 2025b).

També va rebre els béns de Jerònima Llull, comtessa de Montagut, dels quals destaquen diferents pintures i obres d'orfebreria, que Miquel rebé com a procurador de Caterina, la qual tenia tretze anys i els posseïa a la seva residència madrilenya. Gràcies al document inèdit en què la marquesa de Villanant reclama els béns de Jerònima Llull, es dedueix la relació entre les dues i per què la comtessa de Montagut escollí Caterina com a hereva: «De la Sª Dona Geronima Llull Condesa que fue de Monteagudo y madre de la dha condesa».[19] En aquest document s'inventarien totes les obres d'art que rep de la comtessa de Montagut.

Entre altres herències rebudes una d'important seria la del seu marit, i en una de les clàusules testamentàries de Bernat Agustí de Mendoza i Pons disposa el següent: «usufructuària ab lo ple e íntegro us de fruit y comodi-

17. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 44r.

18. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 47r.

19. AHPZ, P/000615/0012, *Apoca otorgada por don Miguel de Salba y Vallgornera, del Consejo de S. M., regente de la Real Tesorería del Principado de Cataluña, caballero de la orden de Santiago, residente en Zaragoza, como padre y curador de doña Catalina Salba y Pons de ciertos bienes heredados de doña Jerónima Lull y Calaxta, condesa de Montagut, a favor de don Francisco de Villagrasa, canónigo de la iglesia de la ciudad de Segorbe, albacea de dicha condesa, ante Juan Gil Calvete, notario de Zaragoza*. 1649 desembre 9, Saragossa.

tat de aquel de toca ma universal heretat y béns […] tot lo temps de sa vida natural tant solamente, estant emperò viuda, y conservant mon nom».[20]

A causa d'aquesta disposició apareix el 1687 un instrument públic en el qual dos membres del servei de la casa juren davant del notari Josep Cellarés el següent: «se ha hallado y se halla viuda y ha guardado y guarda viudedad de dicho muy ilustre señor su marido», «verla todos los días con vestiduras y senyales de viuda y ser tenida asi públicamente por todos los vezinos de dicha presente Ciudad».[21]

La col·lecció pictòrica del Born

Per a l'anàlisi de la col·lecció s'han de comparar tant l'inventari de Bernat com el de Caterina. Si es posen en relació les obres descrites, coincideixen, en més d'un 50 %. De les noranta-quatre obres pictòriques que componen ambdós inventaris, vint-i-dues apareixen únicament descrites en l'inventari de la marquesa i dinou en el del marquès. Això no vol dir que no siguin les mateixes, sinó que no es pot afirmar que ho siguin comparant les descripcions. En el mateix inventari també es recullen pintures d'altres residències com la del castell de Santiga o la casa d'Alella. Tot i que en el present article només es fa referència a les obres pictòriques, és molt remarcable la col·lecció de joies, relíquies i tapissos que posseïen. En el cas de l'inventari de Bernat únicament es descriuen amb temàtica quatre draps de ras amb escenes de munteria i estofa de llana.[22] En l'inventari de Caterina apareixen referenciats vint-i-dos tapissos, descrits com de diferents histò-

20. AHPZ, P/000130/0033, *Testamento de Bernardo Agustín López de Mendoza, Pérez de Pomar, conde de Robres y de Montagut, señor de la baronía de Sangarrén. Notario: Melchor Cortés, notario de Barcelona*. 1689 octubre 17. Barcelona, f. 7.

21. AHPZ, P/000038/0090, *Instrumentos públicos por los cuales Diego Caballero y José Isidoro Ortigas, ambdós de la familia y servicio de Dª Catalina de Salba y Pons, marquesa de Villanant, condesa de Robres y de Montagut y señora de las baronías de Sangarrén, viuda de Bernardo Agustín López de Mendoza, Pérez de Pomar Salba Pons y Turell, conde de Robres y Montagut, afirmaron que dicha señora Catalina se encuentra viuda y ha guardado y guarda viudedad de su marido. Notario: José Cellarés, notario de Barcelona*. 1687 novembre 1.

22. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 47r.

ries.[23] Podria ser que part d'aquests tapissos provinguessin de la col·lecció madrilenya del pare de Caterina, on es referencien trenta-sis tapissos.[24]

Pel que fa a l'obra pictòrica hauria ajudat molt a l'estudi i anàlisi de la col·lecció el fet que s'hagués inventariat per estances, ja que les pintures es troben descrites en memorial a part. Només estan descrits en el seu lloc un parell de cicles pictòrics. En la primera sala al cap de l'escala hi havia quatre pintures velles de la creació del món i la història d'Orfeu, juntament amb quatre bancs on es pot deduir que la funcionalitat d'aquesta sala seria una mena de rebedor.[25] Dintre del memorial de pintures s'esmenten dues estances més de la casa. La sala llarga on es trobaven quatre grans pintures molt velles,[26] i l'estrada gran que funcionaria com a saló de representació de la família i on s'ubicava un apostolat complet juntament amb Crist i Maria amb guarnicions negres.[27]

Dins del memorial de pintures que es realitza a la mort de Caterina, es relacionen cinc obres que es trobarien en possessió de Valentí Vilalta, prevere beneficiat de Santa Maria del Mar, això pot indicar-ne la qualitat. Es tractava de quatre obres sobre les estacions i la cinquena sobre el sacrifici d'Isaac, les cinc amb marcs negres.[28] Les pintures del temps de l'any devien passar a Valentí Vilalta després de la mort de Bernat, ja que aquest personatge no apareix esmentat en el seu inventari però sí les obres.[29]

Analitzant els dos inventaris no es troba una temàtica variada. Pel que fa a gèneres, hi destaquen sobretot els retrats i la pintura religiosa. De temà-

23. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 214r.

24. ACA, Real Audiencia, Pleitos Civiles, 17626, s. f.

25. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 208r.

26. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 209v

27. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 210r.

28. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 210r.

29. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 47v.

tica mitològica trobem el cicle d'Orfeu abans mencionat, un quadre d'una deessa sense guarnició,[30] i un de Júpiter i Venus sense guarnició.[31] Respecte als paisatges es pot deduir que aquesta temàtica estaria representada per les obres dels quatre temps de l'any en possessió de Valentí Vilalta.

De temàtica religiosa, a part de les diferents representacions de Crist, la Verge i diferents sants destaquen un apostolat complet amb guarnicions negres, quatre pintures d'ermitans i tres doctors de l'Església.[32] Tant les pintures d'ermitans com les de doctors de l'Església formarien part de cicles pictòrics incomplets.

També es representen històries de l'Antic Testament, com ara el sacrifici d'Isaac,[33] dos quadres grans amb guarnicions negres de la història de Judith quan degolla Holofernes[34] i, complementant aquestes dues obres, la història de David degollant Goliat. Igualment, es tracta d'històries bíbliques que s'aprofitaven per representar nus femenins com és el cas de la història de Betsabé en els banys o la de Raquel, aquesta última esmentada immediatament abans de l'obra referenciada de la deessa.[35] Una obra que val la pena destacar és la representació de la verge de la Soledat amb guarnició daurada i negra.[36] Aquesta iconografia de profunda devoció a la cort madrilenya també és descrita en tres obres de les mateixes característiques a l'inventari de Miquel Salbà.

30. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v.

31. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 210r.

32. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v, 210r.

33. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v, 210r.

34. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v.

35. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v, 210r.

36. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 210r.

És interessant analitzar com a paral·lelisme amb l'apostolat el cicle dels dotze retrats d'emperadors romans que apareixen en ambdós inventaris.[37] Seguint l'exemple del cicle de l'apostolat es van posar de moda altres sèries pictòriques paral·leles com les dels emperadors romans, complementàries a l'apostolat a mesura que evocaven un estadi anterior al cristianisme. El cicle dels emperadors correspondria a una sèrie d'origen literari de l'obra de Suetoni. Santi Torras (Torras Tilló 2012: 73) assegura que després de l'apostolat aquesta sèrie es convertiria en el segon estàndard decoratiu de l'època i remarca la dualitat entre la cosa sacra i la cosa profana. Respecte a la ubicació d'aquest cicle dels dotze emperadors, s'inventarien seguits de les quatre obres velles que es troben a la sala llarga. Possiblement en aquest important espai trobaríem aquest cicle en contraposició al de l'apostolat a l'estrada gran.

Crida l'atenció la quantitat de retrats que consten en els dos inventaris, això seria un símptoma clar de la voluntat familiar de perpetuar el llinatge mitjançant l'art. El fet que l'inventari no hagi estat realitzat per estances fa que no es pugui assegurar l'existència d'una sala exclusivament d'aquesta tipologia. En altres exemples de col·leccions barcelonines trobem que aquestes obres decoraven les estances més importants de la residència com les sales de representació o les properes a la capella, per a la memòria dels familiars difunts (Bueso 2022: 105). Entre els dos inventaris hi ha vint-i-un retrats, tretze en l'inventari del comte Bernat i dotze en el de Caterina, els quals no s'han pogut relacionar entre si. En el de Bernat destaquen: el retrat de Bernat de Pons i Turell, el d'una filla difunta, dos retrats del mateix marquès de Villanant, cinc de dones de cos sencer i tres d'home. En el de Caterina: dos retrats de cos sencer d'amazona, dos de dona i dos d'home de cos sencer, un retrat de Caterina de jove i tres del mateix Bernat.[38] Les pintures d'amazones formaven part d'un cicle incomplet, present en altres inventaris barcelonins que exaltaven un món de les virtuts femenines en aquest cas èpiques (Torras Tillo 2012: 74). Respecte al retrat de Caterina podria ser el mateix que s'inventaria i s'avalua a la col·lecció madrilenya de Miquel Salbà de Vallgornera, de dues vares i mig, taxat en 50 rals que feia parella per dimensions amb el del seu marit també en 50 rals. Aquesta

37. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v, 209v.

38. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v.

obra del comte Bernat en l'inventari s'especifica que és un retrat de quan era petit sense marc.[39] Podria ser el mateix que apareix en l'inventari de Caterina on es diu que porta dol per la seva àvia. Un altre retrat del comte indica que es va fer a l'edat de morir, això reforçaria la hipòtesi de voluntat de perpetuació familiar i l'interès per la pintura en l'encàrrec d'obres d'art. També juntament amb els retrats es troba un retrat amb l'efígie de Carles II que devia acompanyar aquesta sèrie de retrats familiars. Aportava així legitimació nobiliària a la nissaga i manifestava la seva lleialtat.[40]

Conclusions

Primer de tot, i com demostra l'inventari, es pot confirmar que les estratègies matrimonials van donar els seus fruits, amb la unió del marquesat de Villanant als comtats de Robres i Montagut. Es constata que el llinatge va prosperar i va aconseguir un estatus superior al que posseïa la família abans de la Guerra dels Segadors gràcies a l'exili a Madrid tant de Miquel Salbà de Vallgornera com de Bernat de Pons i Turrell.

La col·lecció pictòrica de la marquesa de Villanant es pot comprendre gràcies a l'estudi dels inventaris i testaments conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. La combinació dels inventaris de Caterina i del seu marit, Bernat Agustí de Mendoza i Pons, permet reconstruir amb precisió el contingut de la seva residència barcelonina al Born i mostra la consistència i la continuïtat de la col·lecció al llarg del temps. La col·lecció dels marquesos de Villanant era jove, ja que els béns que posseïen tant Miquel Salbà de Vallgornera com Bernat de Pons i Turrell van ser embargats i venuts per part de l'administració francesa durant l'ocupació del Principat.

Així, es dedueix que aquesta col·lecció es va formar a mitjan segle XVII, i que estava integrada per obres d'art procedents de diferents herències, principalment de la col·lecció madrilenya del marquès de Villanant, la qual cosa demostra un trànsit constant de les obres entre Madrid i Barcelona. Segurament altres obres provenien dels béns de Bernat de Pons i Turrell, comte de Robres, però fins ara no s'ha trobat cap inventari que permeti

39. ACA, Real Audiencia, Pleitos Civiles, 17626, s. f.

40. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46v.

posar-les en relació. Aquestes herències expliquen la qualitat, la diversitat i el valor artístic de les obres, així com la presència de tapissos, joies i altres objectes que formaven part del patrimoni de la família. L'anàlisi dels inventaris mostra que la col·lecció dels marquesos de Villanant no divergeix d'altres nobiliàries pel que fa a donar un interès social i de poder a la pintura, ni tampoc en la voluntat d'assimilar-se a les grans col·leccions cortesanes, que alhora imitaven les del monarca.

Aquesta col·lecció estava formada majoritàriament per retrats i pintura religiosa, amb presència limitada de temàtica mitològica i paisatges. Els cicles pictòrics, com l'apostolat i els dotze emperadors romans, reflecteixen la combinació entre valors religiosos i profans, una pràctica habitual en la decoració de les cases nobles del segle XVII. Els retrats familiars i d'efígies reials reforçaven la legitimitat de la nissaga i la seva vinculació amb la monarquia, i són una mostra de la importància de l'art com a element de prestigi i memòria.

La disposició de les obres dins la residència, especialment a les sales de representació i prop de la capella, indica que la funció de la col·lecció no era només decorativa, sinó també simbòlica i representativa. Consolidava la posició social de la família i destacava la seva fidelitat i relació amb la cort. La voluntat d'exhibir un conjunt d'obres i de presumir-ne va assolir la màxima esplendor al segle XVII, i la seva possessió es considerava un signe de rang i categoria social (Halcón 2022; 2:15). Així, com és el cas de la col·lecció estudiada, els dos cicles pictòrics més importants i complets, com l'apostolat o el dels dotze emperadors, es col·locarien a les estances principals del domicili, amb una clara intenció d'exhibició, per mostrar la sensibilitat artística i la voluntat dels marquesos d'assimilar-se a altres col·leccions. La proliferació de la pintura seriada va ser rellevant tant per a la formació de galeries pictòriques com per a la consolidació de l'impuls col·leccionista en els segments mitjans i baixos de la noblesa.

Aquest acostament a la pintura també es reflecteix en la voluntat de deixar retratats els membres més importants del llinatge. En les col·leccions barcelonines, seguint l'exemple de les règies, com afirma Marià Carbonell, el retrat comença a tenir una notable difusió entre particulars, que en alguns casos formaven galeries dinàstiques, com la del baró de Montmagastre (Carbonell 1995: 157). A causa de la informació limitada dels inventaris, no es pot assegurar l'existència d'una autèntica galeria dinàstica, però és clar que els retrats dels marquesos pretenien glorificar el llinatge i justificar la seva noblesa i prestigi. Això queda reforçat amb la presència del retrat

EHDAP, XXXIV (2025), 53-66, ISSN: 0211-5425

d'un cavaller antic de la casa i dels pares del marquès, juntament amb els dels mateixos marquesos de Villanant.[41]

Almenys un retrat sabem que va ser encarregat pels marquesos: el de Bernat Agustí a l'edat de morir. Això indica una voluntat clara d'engrandir la col·lecció i marca la diferència entre posseir art i col·leccionar-lo, amb un objectiu de perpetuïtat.

Els matrimonis i les herències de la família evidencien una estratègia clara destinada a assegurar la successió i perpetuar el llinatge, especialment visible en el matrimoni entre Caterina i Bernat, que unia els hereus de dues famílies nobles i consolidava l'endogàmia habitual entre els sectors més poderosos de l'administració catalana dels segles XVI i XVII. L'art, en aquest context, no només tenia un valor estètic, sinó que funcionava com a instrument per reforçar la legitimitat social, política i nobiliària de la família. Es contribuïa a la memòria dels avantpassats i a l'exaltació del llinatge a través dels retrats i els cicles pictòrics.

Finalment, el mostrari del Born és un exemple de les col·leccions nobiliàries barcelonines del període d'entreguerres, moltes de les quals van desaparèixer per diversos fets històrics. En el cas dels marquesos de Villanant, l'hereu, el tercer marquès Agustí, va patir l'embargament dels seus béns per la seva afinitat amb la causa borbònica durant la Guerra de Successió. Es va repetir així un patró de pèrdua patrimonial que ja havia afectat els avantpassats, i que posa en relleu la fragilitat de les col·leccions privades davant els esdeveniments polítics. L'estudi dels inventaris i testaments de Caterina Salbà i Pons i del marquès de Villanant aporta, per tant, informació fonamental sobre les herències, les relacions familiars i les pràctiques artístiques de la noblesa catalana del segle XVII. Mostra com l'art es va convertir en un instrument de perpetuació del llinatge, de legitimitat i de prestigi social, i destaca la importància de les col·leccions privades com a reflex de les estratègies familiars i de la cultura visual i política de l'època.

Bibliografia

Bueso Peral, David (2022). «Una colección cortesana en la calle Ample de Barcelona: El caso de los Condes de Erill», *Tiempos Modernos,* 45: 98-113.

41. AHPB, Josep Cellarés, *Primus liber comunis capitulorum matrimonialium, concordiarum, inventarium et encantum et diffinicionum computorum,* 1687 gener 25 - 1694 desembre 13, f. 46, 210r.

Bueso Peral, David (2025a). «Entre el destino y la demencia: el periplo vital de don Luis de Queralt, conde de Santa Coloma (1623-1689)». *Pedralbes*, 44: 275-300.

— (2025b). «De exiliado a marqués – La colección madrileña de Miguel Salbà de Vallgornera» [en premsa].

Carbonell i Baudes, Marià (1995). «Pintura religiosa i pintura profana en inventaris barcelonins, ca. 1575-1650», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols,* XIII: 137-190.

Fargas Peñarrocha, Mariela (1997). *Família i poder a Catalunya, 1516-1626: les estratègies de consolidació de la classe dirigent,* Barcelona, Fundació Noguera.

Fluvià i Escorsa, Armand de (1997). «Títulos concedidos en Cataluña y a catalanes por los monarcas de la dinastía de los Austrias (1519-1700)», *Hidalguía*, 260-7: 97-102.

Halcón, Fátima (2022). «Coleccionistas y agentes: las col·lecciones artísticas como medio de promoción social en el siglo xvii», *E-Spania. Revue Interdisciplinaire d'Études Hispaniques Médiévales et Modernes,* 43, 1/15.

Juan Vidal, Josep (1998). «La projecció política catalana a Mallorca a l'època dels Àustries». *Pedralbes,* 18 2: 105-122.

Molas Ribalta, Pere (1999). «La nobleza catalana en la Edad Moderna». A *Nobleza y sociedad III: Las noblezas españolas, reinos y señoríos en la Edad Moderna*, coordinat per María del Carmen Iglesias Cano, Oviedo, Nobel: 197-211.

— (2004). *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna,* Vic, Eumo Editorial.

Reglà Campistol, Joan (1970). *Els virreis de Catalunya,* Barcelona, Editorial Vicens Vives [primera edició, 1965].

Rocabertí, Ramon Dalmau (1646). *Presagios fatales del mando francés en cataluña,* Saragossa, Pedro Lanaja y Lamarca.

Sánchez Martín, Juan Luis (2014). «Miguel Pons de Mendoza "el resucitado" un joven teniente general en la Guerra de Sucesión Española», *Revista de Historia Militar,* 2: 87-184.

Torras Tilló, Santi (2012). *Pintura Catalana del Barroc. L'auge col·leccionista i l'ofici de pintor al segle xvii*, Girona, Universitat de Girona.

Verrié, F. P. (1944). *La Iglesia de los Santos Justo y Pastor,* Barcelona, Vda. de J. Ferrer Coll.

Vidal Pla, Jordi (1984). *Guerra dels segadors i crisi social: Els exiliats filipistes (1640–1652),* Barcelona, Edicions 62.

Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües

Lluïsa Cases i Loscos
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

Resum

Aquest article es fa ressò de l'existència a Barcelona d'una Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües amb les mateixes característiques que l'existent a Madrid dins del Consell d'Estat creada per Carles I el 1527. El seu objectiu era donar fe pública de la traducció al castellà dels documents, tant d'organismes oficials com de particulars, redactats en altres llengües. En el transcurs de la revisió de l'inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona s'han identificat set volums datats entre 1786 i 1806, que corresponen a la Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües però que des del seu ingrés a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona s'havien catalogat com a registres de l'escrivania de Marina. Tots els volums que es conserven foren autoritzats pel notari de Barcelona Ramon Mateu i Smandia, nomenat traductor reial per un reial despatx de 23 d'octubre de 1785.

Paraules clau

Secretaria, interpretació i traducció, llengües, Barcelona.

Abstract

This article describes the existence in Barcelona of a Secretary of Interpretation and Translation of Languages, with the same characteristics as the one established in Madrid within the Council of State, created by Charles I in 1527. Its aim was to give legal attestation to the Spanish translation of documents, from both official entities and private individuals. During the review of the inventory of the Historical Archive of Protocols of Barcelona seven volumes were identified to correspond to the Secretary of Interpretation and Translation of Languages, dated between 1786 and 1806. At their arrival to the General Archive of Protocols of the Barcelona District these volumes had been originally catalogued as records of the Marina Notary's Office. All the preserved volumes were authorised by Barcelona's notary Ramon Mateu i Smandia, who vas appointed royal translator by royal order on 23rd October 1785.

Keywords

Secretary, interpretation ad translation, languages, Barcelona.

La «Secretaría de Interpretación de Lenguas» fou creada el 1527 pel rei Carles I,[1] dins el Consell d'Estat. En aquesta primera etapa es va especialitzar en la traducció de documents procedents dels consells i de la Cancelleria de la monarquia hispànica.

El primer secretari fou Diego Gracián de Alderete, a qui succeïren el seu fill i després el net. De fet, el càrrec va estar en mans de la família Gracián durant cent noranta anys «con algunos periodos de interinidad en que el cargo lo ocuparon otras personas ajenas a esta familia». Aquesta etapa va acabar amb el canvi de dinastia i l'entronització del Borbó, Felip V.

Amb caràcter general, el secretari estava facultat per realitzar traduccions, donar fe pública de documents, revisar-los, corregir-los o establir aranzels per a les traduccions de particulars, és a dir, «el titular de la Secretaría estaba investido de poder dar fe y aprobar con su firma documentos traducidos».[2] També tenia autoritat per contractar traductors externs.

La seva funció principal era, doncs, la traducció al castellà, confirmada i legalitzada, dels documents redactats en altres llengües. Aquests podien procedir de qualsevol organisme de l'Administració i se'ls denominava «papeles de oficio» i tenien prioritat sobre els documents de particulars anomenats «papeles de partes». En ambdós casos regia la confidencialitat del contingut dels documents a traduir. També cal assenyalar que tant la procedència de la documentació com els idiomes en què estaven redactats van anar variant amb el temps.

Les llengües més habituals, i que per tant els traductors havien de dominar, eren el llatí, el grec, el francès, l'italià i el portuguès; l'alemany i el flamenc estaven també inclosos dins d'aquest primer nivell. En un altre grup hi havia el traductors de llengües orientals, com ara l'àrab, el turc, el persa, el siríac i el caldeu. Al segle XVIII, i atès el nou ordre polític en el mapa europeu i peninsular, els documents redactats en alemany i flamenc

1. Ingrid Cáceres Würsig, «Breve historia de la secretaría de interpretación de lenguas», *Meta, Journal des traducteurs* (Les Presses de l'Université de Montréal), XLIX, 3 (2004), p. 609-628.

2. Ingrid Cáceres Würsig, Luis Pérez González, «Antecedentes históricos y proyección futura de la figura del intérprete jurado en España», *Hermēneus. Revista de Traducción e Interpretación* (Universidad de Valladolid: Facultat de Traducción e Interpretación de Soria), 5 (2003), p. 2. Ambdós articles formen part de la tesi doctoral d'Ingrid Cáceres Würsig, *La traducción en España en el ámbito de las relaciones internacionales, con especial referencia a las naciones y lenguas germánicas (s. XVI-XIX)*, Universidad Complutense de Madrid, mayo 2000.

es convertiran en residuals, de la mateixa manera que desapareixeran les traduccions de documents redactats en «valenciano y catalán», que es realitzaven en segles anteriors encara que de manera minoritària.

Una figura a destacar és la del secretari Felipe de Samaniego (1729-1796) que, el 1773, va establir que els esborranys de les traduccions s'havien de recollir en un llibre registre. Paral·lelament va crear l'arxiu de la secretaria central per a la preservació d'aquests registres. El seu successor, el poeta i dramaturg Leandro Fernández de Moratín (1796-1811), va continuar, i consolidar, la formació de l'arxiu a partir d'aquests registres esborranys, que van de 1773 a 1874, conservats a l'Archivo Histórico Nacional.

És precisament aquesta tipologia de registre el que s'ha conservat a Barcelona, a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). De fet, a part d'aquests volums, ara per ara no es tenen notícies de l'existència de registres d'aquest organisme en altres arxius catalans, que serien juntament amb els conservats a l'Archivo Histórico Nacional els únics dels quals es té notícia.

Els registres de la Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües de l'AHPB són un total de set volums que inclouen els registres de 1786 a 1806, no consecutius, del notari de Barcelona Ramon Mateu i Smandia, com a traductor reial, responsable de la Secretaria que estava subjecta a la Secretaria d'Estat i al Despatx d'Espanya, amb seu a Barcelona. La sèrie, però, no és completa. De fet, són més els volums que manquen que no pas els que es conserven. Així, falten els registres números 2 i 3, relatius als anys 1788 i 1789, els registres 9 al 15, dels anys 1795 a 1801, i els números 17 i 18, de 1803 i 1804.

El primer registre comença l'1 de novembre de 1786. En l'obertura s'indica que per a l'expedició de les còpies, i s'ha de sobreentendre que per a la traducció dels documents, el «método es conforme a el que se sigue por la Secretaría de Interpretación de la villa y corte de Madrid, que se halla en el Real despacho y mandatoria sobre establecimiento de esta secretaría y situación de derechos, expedido por su alteza, con fecha de 20 de octubre de este año, dirigido a esta secretaría».

Ramon Mateu havia estat nomenat un any abans per Reial despatx, datat a San Lorenzo el 23 d'octubre de 1785, i registrat a la Secretaria de la Reial Audiència de Catalunya el 28 de novembre, tal com ell mateix indica en el full de guarda del primer registre:[3]

3. ACA, Reial Audiència, registre 901, f. 231v-232v.

EHDAP, XXXIV (2025), 67-74, ISSN: 0211-5425

> Don Carlos, por la gracia de Dios, etc., por quanto atendiendo a la pericia y méritos particulares de don Ramón Mateu y Smandia, por real orden de nueve de este mes comunicada al mi Consejo de la Cámara por el conde de Floridablanca, mi primer secretario de Estado y del Despacho universal, he venido en nombrarle por traductor real en la mi ciudad de Barcelona. Por tanto, mi voluntad es que ahora y de aquí adelante sirva el expresado don Ramón Mateu y Smandia el dicho empleo de traductor real en la mi citada ciudad de Barcelona y en su consecuencia mando a mi governador, capitán general, regente y Audiencia del mi principado de Cataluña y a otros qualesquier mis ministros y personas de qualquier estado, grado, calidad o condición que sean que al referido don Ramón Mateu Smandia le hayan y tengan por traductor real y como tal lo reconoscan y traten, guardándole y haciéndole guardar todas las honrras, gracias, mercedes, franquesas, privilegios, esenciones, preeminencias, prerrogativas e immunidades y todas las otras cosas que le correspondan como traductor real, todo bien y cumplidamente, de manera que no falte cosa alguna y que en ello ni en parte de ello impedimento alguno no le pongan ni consientan poner, que yo desde ahora le recivo a este empleo y al goze y uso de él, caso que por los referidos o alguno de ellos no sea admitido. Y de este despacho se ha de tomar razón en la contaduría general de la distribución de mi real hazienda donde está incorporado el registro general de mercedes, sin cuya formalidad mando sea de ningún valor y no se admita ni tenga cumplimiento ésta en los tribunales dentro y fuera de la corte. Dada en San Lorenzo, a veinte y tres de octubre de mil setecientos ochenta y cinco. Yo el rey.

En termes generals, en les traduccions incloses en aquests registres no sempre s'indica l'organisme o la institució que demana la transcripció de la documentació, en canvi sí que s'hi acostuma a indicar la llengua en què està escrita. En cap cas hi ha inclòs l'instrument original que s'havia de traduir, al contrari dels documents traduïts inserits en els manuals notarials on juntament amb la traducció s'enquadernava l'original. En aquells documents que consta la institució hi apareix sovint el tribunal de la Llotja de Mar i el de comerç de la ciutat. En els pocs documents on no consta la llengua de l'original, ens podem ajudar de la datació i de la nacionalitat dels atorgants per conèixer l'idioma de l'original, així es pot dir que la major part dels documents traduïts estaven redactats en francès, seguits dels redactats en italià i anglès i, de manera molt esporàdica, també s'inclouen traduccions de l'holandès, l'alemany, el portuguès, el danès o el suec. Tam-

bé es troben traduccions del llatí relatives sempre a partides sacramentals. Quant als organismes o institucions que utilitzaven, preferentment, els serveis de la Secretaria, eren els tribunals, sense oblidar els particulars.

Si bé el contingut és molt variat la temàtica principal en ambdós casos és el comerç en general i en especial el comerç marítim: correspondència mercantil, procures, relació de comptes, inventaris de societats, noliejaments, avaries, descripcions de càrregues, sentències. En un segon nivell hi hauria la traducció de documentació de particulars on destaquen les actes relacionades amb testaments i herències o amb capítols matrimonials o les partides de registres sacramentals: baptismes, casaments o consentiments de matrimoni i defuncions.

Ingrid Cáceres, qui més s'ha dedicat a l'estudi d'aquesta institució, assenyala que la Secretaria d'Interpretació a Madrid no va tenir un local propi fins a mitjan del segle xix. Abans, aquesta acostumava a estar al domicili particular del secretari. És de suposar que a Barcelona la Secretaria tampoc no tenia oficina pròpia, i això podria explicar el perquè només ens han arribat els set volums de Ramon Mateu, si és que després d'ell hi hagué continuació.

No es té constància de quan van ingressar a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona (AGPDB), ni quan se l'integrà al fons de Marina, ja com AHPB, numerant els volums de la Secretaria d'Interpretació i Traducció com a part de l'escrivania de Marina. El que sí es pot constatar és que ambdós fons presenten les mateixes marques d'afectació per aigua, si bé els volums de la Secretaria d'Interpretació foren menys afectats, de manera que podem afirmar, sense cap mena de dubte, que en un moment determinat ambdós fons estaven dipositats en un mateix espai. Com s'indica a l'estudi dels volums de l'escrivania de Marina, l'afectació es produí abans de 1938, any en què l'historiador Francesc de P. Colldeforns consultava el fons de Marina i indicava que «A consecuencia de antiguas inundaciones ocurridas en el Archivo, quedaron inutilizados buen número de Manuales, habiendo sido destruïdos varios de ellos y aun al ser examinados (los que se salvaron de las inundaciones), conservaban las señales de la humedad, con evidentes peligro de su total destrucción». No seria estrany que els volums que manquen de la sèrie de la Secretària d'Interpretació i Traducció fossin dels que van quedar totalment malmesos per aquest succés.[4]

4. Lluïsa Cases i Loscos, «L'Escrivania de Marina de Barcelona (1751-1876). La institució i els fons documentals», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), 33 (2015), p. 331-332.

L'any 2000 la direcció de l'AHPB, dins del seu programa de restauració dels fons de l'arxiu, optà per la restauració dels protocols de Marina i també dels volums de la Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües. La restauració fou portada a terme per l'equip del restaurador Domènec Palau entre els anys 2000 i 2015, els registres de Secretaria, en concret, ho foren entre els anys 2008 i 2009. El tractament efectuat va estar condicionat per l'estat dels volums, incidint especialment en les tasques de desinfecció i consolidació i en la restauració de les cobertes. En els més afectats, com són els primers registres, es va procedir a la reintegració i laminació dels fulls malmesos que presentaven una gran fragilitat en el marge dret.

Ramon Mateu i Smandia, notari públic de Barcelona i traductor reial (1736-1807)

Ramon Mateu i Smandia[5] va néixer vers el 1736 a Mataró. Era fill de Josep Mateu i Corbera, mercader i regidor perpetu de Mataró, i de Maria Smandia i Milans. Els avis paterns eren Josep Mateu, mercader, i Teresa Corbera i els materns eren Miquel Smandia i Hospital i Teresa Milans, tots ells de la vila de Mataró, menys l'àvia materna que era d'Arenys de Mar. Germans seus eren: Francesc, prevere i rector de Dosrius i de Sant Boi de Llobregat; Josep; Maria Teresa, casada amb el notari de Mataró Pau Teixidor i Vilalta; Maria Antònia, casada amb el comerciant de Barcelona Antoni Burell, i Maria Josepa, casada amb l'apotecari de Girona Francesc de Cortada. Ramon moria, segurament solter, el 31 de gener de 1807, a la casa on tenia fixada la seva residència, al carrer de Jupí de Barcelona.

Els Smandia, o Esmandia, al llarg del segle XVII i durant vàries generacions, formaren part del gremi de manyans de Mataró. La posició econòmica i social de la família va canviar amb Miquel Smandia i Hospital, avi de Ramon Mateu, qui de manyà passà a mercader, participant en el comerç marítim de Mataró a Cadis, camí que seguiren i refermaren els seus descendents. El casament dels seus fills, Josep Smandia i Milans amb Teresa Can-

5. Pere Moles i Ribalta, *Societat i poder polític a Mataró. 1718-1808,* Mataró: 1973 (Premi Iluro 1972). Enric Subiña i Coll, «Les Esmandies: un casal i una família (segle XVIII)», *Sessió d'Estudis Mataronins* (Mataró), 22 (2005), p. 125-146. Ramon Reixach i Puig, «Integració econòmica Hispànica i comerç industrialista al segle XVIII mataroní: Els Esmandia i els Camplloch-Guarro-Cantallops», *Sessió d'Estudis Mataronins* (Mataró), 26 (2009), p. 119-136.

tallops i Maria Smandia i Milans amb Josep Mateu i Corbera, membres de la burgesia mataronina, està dins d'aquest canvi econòmic i social de la casa, que es farà més palès amb els enllaços dels germans de Ramon Mateu i en la carrera professional d'aquest.

Ramon Mateu va iniciar les pràctiques de notari el 13 d'octubre de 1750 a la notaria de Joan Olzina i Cabanes (1735-1770), on encara hi era el 1756. Com a notari públic col·legiat de Barcelona va actuar entre octubre de 1763 i gener de 1807, amb una producció de gairebé seixanta volums.[6]

El 29 de gener de 1807 feia entrega del seu testament tancat al notari Josep Ubac i Cuyàs. Ramon Mateu moria dos dies després, el dia 31. El mateix dia Josep Ubac publicava la part del testament que feia referència a les clàusules anomenades de «l'ànima», de nomenament de marmessors i dels sufragis a celebrar en el seu funeral; la resta del testament era fet públic el 5 de febrer.[7]

En el seu testament Ramon Mateu indicava la seva condició de notari públic de Barcelona i de traductor reial. Nomenava marmessors de les seves disposicions el seu nebot Josep Burell, comerciant de Barcelona, i el seu cunyat, Francesc de Cortada, cavaller, donzell de Barcelona i apotecari de Girona, i instituïa hereu universal les seves germanes Maria Antònia, vídua de Burell, i Maria Josepa, casada Cortada.

A favor del matrimoni format per Francesc Caminal i Maria Ladent, els seus servents, estipulava que havien de rebre la quantitat de mil lliures, a les quals s'havia d'afegir tot un seguit d'objectes, mobles de casa i parament de la llar. Els llegats a favor del seu renebot Josep Maria Mateu i Julià, fill del seu difunt nebot Josep Mateu i de Francesca Julià, estaven fets de manera que quedaven extingits els deutes que aquest tenia amb ell, com a hereu del seu avi Josep Mateu i Smandia, germà del testador. Cadascun dels escrivents, que en el moment de la seva mort treballessin en el seu despatx, havien de rebre trenta lliures. Finalment, nomenava regent de les seves escriptures Josep Ubac i mort aquest havien de passar a Antoni Ubac i Claris.

6. CNC, Arxiu de la corporació del Notariat, Col·legi de notaris públics de Barcelona, *Liber ubi describentur et continabuntur nomina scriptorum Collegii notariorum publicorum Barcinone cum eorum genealogia et juramento*, f. 41. Lluïsa Cases i Loscos, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. VI. Segle xviii. 1751-1800*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, p. 136-141.

7. AHPB, Josep Ubac, *Manuale*, de 1806-1807, f. 92r i 106v-116v.

El monestir de Sant Joan de l'Erm a la llum de la documentació notarial (segle XV)

Carles Díaz Martí
Badalona

Resum

Sant Joan de l'Erm va ser un monestir femení situat a Sant Just Desvern, sorgit al segle XIII i que es va tancar al segle XV en ser annexionat a Santa Maria de Montalegre. El present estudi posa al descobert un conjunt de documentació, majoritàriament notarial, del segle XV que permet conèixer alguns aspectes de la seva història, concretament de la comunitat, de l'economia i del patrimoni, de la gestió de la marmessoria d'Antoni Rabassa, de la donació del mas Salibra a les monges, de la capella que tenien al carrer Tallers de Barcelona, i de la fi del monestir, ocorreguda el 1468 i sancionada pel pontífex el 1469.

Paraules clau

Sant Joan de l'Erm, monaquisme femení, segle XV, mas Salibra, Santa Maria de Montalegre.

Abstract

Sant Joan de l'Erm was a female monastery located in Sant Just Desvern, which is originated in the 13th century and was closed in 15th century, when it was annexed to Santa Maria de Montalegre. The present study reveals a set of documents, mostly notarized, dating to the 15th century, which allows us to know some aspects of its history, specifically of its community, its economy and wealth, the distribution of Antoni Rabassa's will, the donation of the Salibra farmhouse to the nuns, the chapel the nunnery had in Tallers street in Barcelona, and the end of the monastery, which happened in 1468 and which was sanctioned by the Pope in 1469.

Keywords

Sant Joan de l'Erm, female monasticism, 15th century, Salibra farmhouse, Santa Maria de Montalegre.

Sant Joan de l'Erm va ser un monestir femení que es va originar el 1229 a l'ermita de Sant Joan del Coll, situada al nord del terme parroquial de Sant Just Desvern, i que va perdurar fins al 1468 quan va ser annexionat al convent barceloní de Santa Maria de Montalegre. Com que la comunitat de monges era petita i pobra, almenys en comparació amb altres comunitats medievals, com ara Pedralbes o Valldonzella, i que no tan sols ella mateixa fos suprimida el 1468, sinó que també ho fos la seva successora, Santa Maria de Montalegre, el 1593 (Subirà 1993: 27-29), ha provocat que n'hagi quedat poc rastre documental i, com a conseqüència, no hagi estat objecte de gaire atenció per part de la historiografia.

Compta amb dos treballs específics. D'una banda, Lluís Monjas va pouar la documentació diocesana per oferir una visió de conjunt de la història del monestir (Monjas 2002). La informació anterior a la meitat del segle xiv es pot trobar també a Baucells 2002. D'altra banda, Raimon Masdéu és l'autor d'un llibret molt ben editat, amb força aparell gràfic, que recull i sistematitza cronològicament totes les referències ja publicades sobre Sant Joan de l'Erm. Fa algunes aportacions documentals, però són poc significatives respecte al conjunt ja conegut (Masdéu 2019).

En aquest darrer treball es pot comprovar com del segle xv hi ha molt poques notícies: tres visites pastorals (1414, 1421 i 1425), la provisió d'un benefici eclesiàstic vinculat al monestir (1432), dos llegats testamentaris (1451 i 1454) i l'annexió a Santa Maria de Montalegre, que s'ha datat incorrectament el 1466 i que, com veurem més endavant, va tenir lloc el 1468. L'annexió fou confirmada pel pontífex el 1469 (Masdéu 2019: 30-34).

La troballa de documentació inèdita d'aquest monestir en el segle xv permet ampliar-ne el coneixement. El gruix més important procedeix de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), concretament una quarantena d'instruments del notari Bernat Montserrat entre 1434-1447 i una desena més entre Joan Brujó, Joan Franc i Antoni Vilanova. També s'han localitzat altres documents a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB) —el nomenament d'una vicària (1407), un procés (1411), l'autorització d'erigir altar a una capella de Barcelona (1427) i tres visites pastorals més (1435, 1446 i 1447)— i un pergamí a la Biblioteca de Catalunya (BC).

La informació aportada per aquests documents serà analitzada en els següents blocs temàtics: la comunitat, economia i patrimoni, la marmessoria d'Antoni Rabassa, la donació del mas Salibra de Sant Just Desvern, la capella del carrer Tallers i la fi del monestir. S'han deixat de banda les

notícies sobre els beneficis sobre altars d'aquesta església perquè no donen informació directament de la comunitat.

Malauradament, no es podran esvair els dubtes sobre la localització exacta del monestir, que no se sap amb certesa. La bibliografia apunta a la masia de Can Cuiàs, situada al nord del terme parroquial santjustenc (Tenas 1947: 71-73; Cardona, de Fàbregas-Boixar 1987: 235; Masdéu 2019: 9-10).

La comunitat

El nombre de membres d'una comunitat monàstica és una dada fonamental per conèixer-ne l'evolució al llarg del temps, perquè mesura el grau d'atracció del seu model religiós i la capacitat econòmica, ja que calia donar almenys allotjament i alimentació als membres.

Del segle xiv, hi ha dues informacions sobre el nombre de monges: 7 són les que van signar els capítols pactats amb el bisbe de Barcelona (1332) i n'apareixen 6 en els capítols fets per la prioressa arran d'un conflicte greu amb dues monges entre 1351 i 1353 (Monjas 2002: 158-159).

En el quadre següent s'hi recopila la informació sobre la comunitat que es pot trobar en diversos instruments (taula 1):[1]

TAULA 1

Data	*Document*	*Religioses*[1]
1403 set. 26	Capítol conventual	6: Gueralda Manola (prioressa), Margarida Masades, Desitjada Galcerana, Sibil·la de Pujol, Beatriu Sobirosa, Mateua Genera.[2]
1407 abril 13	Capítol conventual	4: Francesca de Masjoan (prioressa), Desitjada Galcerana, Mateua Genera, Margarida Masades.[3]

1. Com que el nom de les monges que apareix en tots els documents no sempre és exactament el mateix, adoptem una forma única per a cada monja.
2. Biblioteca de Catalunya (BC), pergamí 22.571, 1403 setembre 17.
3. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Processos, 188.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

Data	*Document*	*Religioses*
1414 març 27	Visita pastoral	8: Francesca de Masjoan (prioressa), Margarida Masades, Sibil·la de Pujol, Mateua Genera, Desitjada Galcerana, Constança Canyamasses, Eulàlia Molina, Valençó Massana.[4]
1421 agost 25	Visita pastoral	9: Francesca de Masjoan (prioressa), Sibil·la de Pujol, Constança Canyamasses, Eulàlia Molina, Valençó Massana, Caterina Tomassa, Margarida Serra, Joana Cuca, Eulàlia Cornellà.[5]
1425 agost 13	Visita pastoral	3: Francesca de Masjoan (prioressa), Caterina Tomassa, Margarida Llobera.[6]
1434 març 26	Capítol conventual	5: Caterina Tomassa (prioressa), Agnès Serradella, àlies Pou, Joana Bou, Gabriela Carbona, Agustina, àlies Justina, Gibleta.[7]
1434 abril 6	Àpoca	4: Caterina Tomassa (prioressa), Gabriela Carbona, Agustina, àlies Justina, Gibleta, Eulàlia Coll.[8]
1434 agost 26	Capítol conventual	5: Caterina Tomassa (prioressa), Joana Bou, Gabriela Carbona, Valençó Massana, Eulàlia Coll.[9]
1435 febrer 16	Capítol conventual	5: Caterina Tomassa (prioressa), Joana Bou, Agnès Serradella, àlies Pou, Gabriela Carbona, Blanca Guardiola.[10]

4. Monjas 2002: 159. Adaptem alguns noms de monges donats per l'autor a la llum d'altra documentació.

5. Monjas 2002: 159.

6. Monjas 2002: 159.

7. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 26v-27r.

8. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 28v-29r.

9. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 97v-98v.

10. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, f. 62v.

Data	*Document*	*Religioses*
1435 agost 3	Visita pastoral	7 (6 monges, no anomenades, sota l'obediència de Caterina Tomassa, prioressa).[11]
1439 juny 21	Capítol conventual	5: Caterina Tomassa (prioressa), Valençó Massana, Eulàlia Coll, Elvira Marca, Margarida Tomassa.[12]
1440 juny 8	Capítol conventual	5: Caterina Tomassa (prioressa), Valençó Massana, Eulàlia Coll, Elvira Marca, Margarida Tomassa.[13]
1441 des. 20	Capítol conventual	4: Caterina Tomassa (prioressa), Valençó Massana, Eulàlia Coll, Margarida Tomassa.[14]
1444 juny 11	Capítol conventual	4: Caterina Tomassa (prioressa), Joana Vidala, Valençó Massana, Eulàlia Cornellà.[15]
1446 nov. 13	Visita pastoral	9 (8 monges, no anomenades, sota l'obediència de Caterina Tomassa, prioressa).[16]
1446 des. 6	Capítol conventual	4: Caterina Tomassa (prioressa), Elvira Marca, Benvenguda Caselles, Joana Vidala.[17]
1447 nov. 15	Visita pastoral	7 (6 monges, no anomenades, sota l'obediència de Caterina Tomassa, prioressa).[18]
1452 gener 3	Capítol conventual	4: Caterina Tomassa (prioressa), Joana Vidala, Valençó Massana, Antígona Salelles.[19]

11. ADB, Visites pastorals, vol. 16, f. 47r.

12. AHPB, Bernat Montserrat, *Tercium decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 maig 11 – 1439 desembre 20, f. 18r.

13. AHPB, Bernat Montserrat, *Quartum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 desembre 22 – 1440 juliol 14, f. 82v i bossa.

14. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1441 juliol 19 – 1442 febrer 7, f. 67r-67v.

15. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum primum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1443 novembre 12 – 1444 juny 15, f. 98r.

16. ADB, Visites pastorals, vol. 19, f. 316r.

17. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446 juny 8 – 1447 febrer 23, f. 67r-67v.

18. ADB, Visites pastorals, vol. 16, f. 460v.

19. AHPB, Joan Franc major, *Tricesimum [septimum manuale]*, 1451 octubre 16 – 1454 febrer 5, f. 17r-17v.

Data	*Document*	*Religioses*
1460 maig 15	Capítol conventual	3: Caterina Tomassa (prioressa), Valençó Massana, Elienor Espitalera.[20]
1468 agost 1	Extinció	2: Caterina Bòria, Elienor Espitalera.[21]

L'avantatge d'aquesta llista és que a la primera meitat del segle xv hi ha força dades. I salta a la vista la diferència significativa entre les comunitats que reflecteixen els capítols conventuals respecte a les visites pastorals. Així, si el 3 d'agost de 1435 el visitador va deixar constància que el monestir estava format per la prioressa i sis religioses, en el capítol conventual de sis mesos abans tan sols n'hi havia cinc. I la diferència encara és més gran en l'any transcorregut a final de 1446: nou al novembre, segons la visita pastoral, i quatre al desembre en un capítol conventual.

És clar, doncs, que a les llistes dels capítols conventuals no hi ha totes les religioses. Per què? Creiem que la resposta es troba en dues informacions semblants contingudes a les visites pastorals de 1414 i 1421. En ambdós casos el visitador va informar que hi havia monges que, amb llicència de la prioressa, no eren en el cenobi perquè estaven ocupades en assumptes relacionats amb el monestir. El 1414, en què hi havia la prioressa i set monges, el visitador en va interrogar dues perquè la resta era fora, a excepció de Margarida Masades, que era molt vella i estava malalta: «Item, interrogando didiscit a dictis Constancia Canyamaces et Valensó Massana, monialibus presentibus, aliis absentibus a dicto monasterio cum licencia dicte domine priorisse pro causa utili eiusdem monasterii, excepta domina Margarita Masades, que infirmitate et senectute magna detenta est in dicto monasterio».[22] Per tant, en el monestir hi havia aquell dia la prioressa i tres monges, mentre que les quatre restants eren fora (Sibil·la de Pujol, Mateua Genera, Desitjada Galcerana i Eulàlia Molina).

El 1421 la situació es repeteix, perquè de les nou monges del monestir, tan sols n'hi havia tres en el cenobi: «Item interrogando didiscit a dictis Constancia Canyamaces et Eulalia Molina, monialibus presentibus, aliis absentibus a dicto monasterio cum licencia dicte domine priorisse causa

20. AHPB, Antoni Vilanova, *Quadragesimum quintum manuale*, 1460 març 18 – 1460 novembre 7, f. 23r.

21. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, f. 65r-65v.

22. ADB, Visites pastorals, vol. 11, f. 161v.

utilitatis dicti monasterii».[23] És indubtable, doncs, que els capítols conventuals són defectius perquè era habitual que una part significativa de les religioses fossin fora del cenobi per assumptes relacionats amb el monestir.

Un altre aspecte destacat és la sotragada de 1425, en què la prioressa va confessar que tan sols comptava amb dues altres monges i dues escolars. A la pregunta del visitador, va afirmar que les monges que havien romàs en el monestir eren bones i que algunes se n'havien anat, de la qual cosa ella estava afligida. Prioressa a banda, de 1421 tan sols continuava a Sant Joan de l'Erm la monja Caterina Tomassa, que acabaria exercint el priorat, almenys entre 1434 i 1460. Curiosament, la monja Valençó Massana, present el 1414 i 1421, però no el 1425, va tornar al monestir perquè era present en els capítols conventuals de 1434. Una altra que es va reincorporar va ser Eulàlia Cornellà. Sembla, doncs, que la porta no estava tancada per a aquelles que volien reincorporar-se. Malgrat el sotrac, el monestir va tenir la capacitat suficient de refer-se i una dècada més tard havia recuperat xifres d'ocupació semblants a les de 1414 i 1421. La crisi de 1425 no va ser, doncs, el preludi de l'extinció de la comunitat ocorreguda uns quaranta anys després.

En el segle xv, doncs, amb les lògiques oscil·lacions que es devien produir per la successió de defuncions i noves incorporacions, la comunitat es devia mantenir al voltant de set i nou monges. Pensem que difícilment superarien la desena. És possible que l'episodi de crisi de 1425 es repetís alguna altra vegada, però tot indica que es van superar, almenys fins al final, on tan sols en consten dues.

Encara es pot fer alguna deducció més. A partir de la visita pastoral de 1421 i fins al capítol conventual de 1460 apareixen tretze religioses noves, la qual cosa implica una incorporació cada tres anys de mitjana. Si aquestes incorporacions suplien les sortides, fos per mort o per abandonament, no hi ha dubte que eren proporcionalment importants en una comunitat petita. Si en el grup, que comptava al voltant de set membres, en marxava o moria una cada tres anys de mitjana, això implica que les estades de les religioses no podien ser molt llargues. Es tracta, en tot cas, de valors mitjans. Per tant, això no vol dir que no hi hagués monges que haguessin pogut estar molts anys a Sant Joan de l'Erm. N'hi ha dues força evidents: Caterina Tomassa, que hi fou almenys entre 1421 i 1460, i Valençó Massana, que hi era el

23. ADB, Visites pastorals, vol. 14, f. 292v.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

1414 i hi continuà fins a 1460, tot i que el 1425 no figura a la llista de conventuals. Una possible causa de la brevetat del temps que les religioses vivien a Sant Joan de l'Erm és que algunes ingressaven ja vídues a la comunitat i, per tant, a una edat avançada.

A banda del nombre de monges, la documentació notarial trobada aporta informació sobre la incorporació de les monges Agustina, àlies Justina, Gibleta, Elvira Marca i Agnès Serradella, àlies Pou. De les tres, n'hi ha dues que eren vídues. És significatiu, malgrat que seria agosarat, amb una mostra tan petita, fer-ne una extrapolació a tot el conjunt.

Agustina, àlies Justina, Gibleta era monja de Sant Joan de l'Erm ja als divuit anys. Era filla de Nicolau Giblet, sastre barceloní, i de la seva muller Elena. El 1434 va donar a la comunitat de la qual formava part un censal mort de 43 sous 10 diners de pensió anual que tenia com a hereva del seu pare, a condició que es fes efectiva a la seva mort —mantenia l'usdefruit en vida— i que es destinés a la celebració de sufragis per a la seva ànima i la dels seus pares, així com per a ornaments de l'església de Sant Joan de l'Erm.[24] No sembla que reeixís la seva vocació, ja que no apareix en cap document posterior. Tanmateix, el fet que els capítols conventuals siguin defectius, no exclou la possibilitat que hagués format part durant més temps de la comunitat.

Elvira Marca o Marcó, en canvi, no era una joveneta quan va decidir entrar a Sant Joan de l'Erm. Havia enviudat dues vegades: primer del sabater Esteve Marcó, amb qui va tenir un fill, Lluís, i després d'Antoni Grell, ambdós barcelonins. Ho sabem arran d'un parell d'operacions econòmiques del 1434 i 1435, fetes segurament arran del seu ingrés a la comunitat, on hi feu estada almenys fins a 1446, més d'una dècada. A la primera operació Berenguer Arnau, beneficiat de la seu de Tarragona i rector de Cabra, va vendre els 40 sous de pensió anual que li satisfeia Elvira Marca i del qual es devien vuit anualitats. El preu pagat fou de 28 lliures i mitja, de les quals la comunitat en va pagar 17 —foren prestades a les monges per Eulàlia,

24. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, 1434 agost 2, f. 91v-92v. Mig any abans, també qualificada de monja de Sant Joan de l'Erm, va nomenar procurador el fuster barceloní Jaume Soley perquè exigís i rebés tot allò que li corresponia. En el document s'especifica que Agustina era el nom de baptisme i Justina, el de confirmació (1434 març 8, f. 12v).

vídua del fuster barceloní Vicenç Gavaldet—[25] i la prioressa, com a particular o privada persona, les 11 i mitja restants.[26] A la segona, Elvira Marca va donar una casa que tenia en el carrer barceloní de na Saga a la prioressa de Sant Joan de l'Erm com a privada persona en agraïment pels favors rebuts. El mateix dia va donar poders a Jaume Soley perquè la vengués.[27] La casa, però, no fou venuda fins com a mínim el 1446, probablement arran de la mort d'Elvira.[28]

Finalment, Agnès de Pou no tan sols era vídua del notari barceloní Pere de Pou, sinó que va reconèixer, en fer una donació al monestir on ja havia ingressat el 1435, la càrrega que suposaria per a la comunitat a causa de la seva senectut («respectum honus quem dictum monasterium habet de me racione mee senectutis»). De fet, el seu fill, Pere de Pou, mercader barceloní, també havia mort i ella, que n'era l'hereva, va donar a les monges aquesta heretat i, en general, tots els seus béns, si bé es reservà l'usdefruit en vida.[29] No sembla que la seva estada fos gaire llarga, atès que tan sols apareix en capítols conventuals de 1434 i 1435, amb el nom d'Agnès Serradella, àlies Pou.

A banda de les monges, hi havia altres persones que es vinculaven al monestir. Han restat traces de dos donats: el castellà Domingo Esquerdo i el barceloní Jaume Daudà. Del primer hi ha constància a la visita pastoral de 1421. Va prestar homenatge en mans del visitador, tot prometent treballar a favor i utilitat de la comunitat i evitant-ne qualsevol mal (Monjas

25. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1435 febrer 16, f. 62v. El deute fou anul·lat el 8 d'agost de 1438.

26. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1434 octubre 2, f. 12r.

27. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1435 gener 20, f. 55v.

28. El 28 de novembre de 1446 l'escrivà Pere Domenge va donar a les monges una campana de plata, valorada en 18 lliures i 5 sous, com a arres de la compra de la casa, el preu de la qual era exactament el doble (AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446, juny, 8 – 1447, febrer, 23, f. 66r). No consta que es fes efectiva la transacció, almenys al complet, ja que cinc anys més tard consta que la va comprar el mestre de cases barceloní Joan Capdevila per 18 lliures i mitja (AHPB, Joan Franc major, *Tricesimum [septimum manuale]*, 1451 octubre 16 – 1454 febrer 5, 1452 gener 3, f. 17r).

29. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1435 febrer 16, f. 62r-62v.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

2002: 171). El segon, agricultor de professió, va vincular-se a Sant Joan de l'Erm en un document del 8 de juny de 1440. Mogut pel remei i la salut de la seva ànima i per reverència i honor a sant Joan Baptista, es va oferir com a donat a la comunitat. Va comprometre's a viure en el monestir i servir-ne la prioressa i les monges fidelment, tot treballant i conreant les terres del monestir, segons li indiquessin. No podria abandonar el servei sense llicència de la prioressa i de la comunitat. Tanmateix, es va preveure que si volgués marxar per necessitats seves, ho podria fer per un període màxim de quinze dies o tres setmanes, després dels quals retornaria al cenobi. Com a contrapartida, les monges, reunides en capítol conventual a l'entrada del monestir —per tant, van resguardar la clausura— van prometre que el mantindrien tota la vida pel que fa a menjar, beure, vestit, calçat i salut i que li retribuirien el treball a raó de 99 sous els primers deu anys, 55 els cinc següents i 1 o 2 florins a partir d'aleshores. Es reservaven, però, la facultat de no pagar-li l'any en què, sense permís, marxés del monestir i no el servís fidelment.[30] El compromís, però, es va trencar als sis anys, pels quals va rebre 30 lliures barceloneses.[31]

La informació del contracte de donació de Jaume Daudà indica ben clarament que, malgrat que fos donat, aquesta figura estava molt lluny de correspondre a un equivalent masculí de les monges, també conegudes com a donades o deodates. Es tractava de treballadors amb una vinculació més estreta amb la comunitat, però amb una participació mínima o nul·la en l'activitat purament religiosa. En cap cas es pot parlar d'un monestir mixt i d'una voluntat transgressora, com s'ha apuntat (Monjas 2002: 171).

Un darrer aspecte és la jerarquia interna dins la comunitat. En els capítols conventuals l'únic càrrec que apareix és el de prioressa, que entre 1407 i 1460 van ostentar tan sols dues monges: Francesca de Masjoan i Caterina Tomassa. El relleu entre les dues va tenir lloc entre 1425 i 1434. És destacable, doncs, l'estabilitat al capdavant del govern del monestir. Segurament hi havia també el càrrec de vicària, malgrat que no aparegui a la documen-

30. AHPB, Bernat Montserrat, *Quartum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 desembre 22 – 1440 juliol 14, f. 83r.

31. A l'àpoca, de data 22 de juny de 1446, no s'especifiquen les raons o les circumstàncies de la sortida de Jaume Daudà. En canvi, sí que es diu que el compromís adquirit era per deu anys, dada que no és coincident amb el caràcter indefinit del contracte de 1440 (AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446 juny 8 – 1447 febrer 23, f. 9r).

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

tació notarial. En tenim constància perquè Francesca de Masjoan fou nomenada per aquest càrrec pel bisbe de Barcelona per mort de la prioressa Gueralda de Manola, tot conferint-li els mateixos poders d'una prioressa.[32] Va ser una situació provisional perquè al cap de tres mesos ja tenia aquest càrrec.[33]

Economia i patrimoni

Les operacions econòmiques i patrimonials de la comunitat foren gestionades, entre 1434 i 1447, per un procurador, concretament pel fuster barceloní Jaume Soley. Desconeixem si exercí aquesta responsabilitat abans, però el 26 de març de 1434 les monges de Sant Joan de l'Erm li atorgaren plens poders.[34] És ell qui va fermar precaris i va cobrar el preu de les vendes o l'import de les lluïcions o lluïsmes. Fins i tot, va nomenar un causídic, Guillem Vidal, per intervenir en nom del monestir en causes judicials.[35] Cap al final del període en què consta que exercí aquestes funcions, hi ha dos reconeixements de la prioressa conforme Jaume Soley li havia donat totes les quantitats econòmiques que havia cobrat en nom del monestir (censos, lluïsmes i altres drets).[36]

Les operacions en què va intervenir durant aquest període i que donen una certa idea del patrimoni de les monges són les següents: va donar a les monges les poc més de 53 lliures que va cobrar de censos, lluïsmes i pensions de diverses persones i la lluïció d'un censal mort que Bernat Bonet satisfeia al monestir (1434 abril 6);[37] Pere Basella, de Vallvidrera, li va llogar per cinc anys una peça de terra erma situada a Vallvidrera per 50 sous

32. ADB, Gratiarum, vol. 17, 1407 gener 13, f. 101v.

33. ADB, Processos, 188.

34. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 26v-27r.

35. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quartum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1445 octubre 8 – 1446 juny 8, 1446 maig 11, f. 90r.

36. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446 juny 8 – 1447 febrer 23, 1446 juny 18, f. 6r-6v; *Vicesimum sextum manuale*, 1447 febrer 23 – 1447 novembre 14, 1447 octubre 20, 21 o 22, f. 93v.

37. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 28v-29r.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

(1434 abril 22);[38] va rebre de Vicenç Carbonell, de Vallvidrera, 47 sous que el seu sogre, Pere Basella, devia a la prioressa per un préstec (1437 juliol 23);[39] va rebre autorització del capítol conventual per vendre o alienar tant les rendes que Clara, muller del mercader barceloní Leonard Dony, havia llegat al monestir, com altres (1439 juny 21);[40] va donar a la prioressa 58 lliures com a part pendent del preu de la venda d'un cens de 54 sous anuals que el monestir rebia per una casa a Barcelona (1439 octubre 22);[41] va confirmar al sastre barceloní Pere Mates l'establiment d'un hort situat a l'Horta de Molins de Rei a cens de 4 sous i 8 diners anuals, si bé la propietat era compartida amb el benefici de l'altar de Santa Maria de l'església de Sant Miquel de Molins de Rei (1440 juliol 11);[42] va rebre prop de 6 lliures per la lluïció d'un censal mort que Jaume Feliu, de Santa Eulàlia de Provençana, satisfeia al monestir com a successor de Guillem Sunyer, de Sant Just Desvern (1442 octubre 18);[43] va confirmar als marmessors del jurisperit Gabriel Sunyer una peça de terra en el lloc de Torre Granera, a Santa Eulàlia de Provençana, a cens d'una quartera d'oli (1443 març 9);[44] va fer també una confirmació d'un hort a l'Horta de Molins de Rei a Berenguer Terrós, teixidor de draps de lli de Molins de Rei, a cens de 2 sous i mig anuals (1444 maig 5);[45] i va rebre una bestreta per la compra per 36 lliures

38. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 36r-36v.

39. De fet, el préstec havia estat de 77 sous, però 30 sous es van pagar amb tres anys efectius de lloguer de la peça de terra (AHPB, Bernat Montserrat, *Decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1436 desembre 31 – 1437 desembre 23, f. 62v).

40. AHPB, Bernat Montserrat, *Tercium decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 maig 11 – 1439 desembre 20, f. 18r.

41. La casa era de Berenguer Sarta, àlies Mir, i el cens fou venut al pellisser Antoni Ferrer (AHPB, Bernat Montserrat, *Tercium decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 maig 11 – 1439 desembre 20, f. 77v).

42. *Quartum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 desembre 22 – 1440 juliol 14, f. 98r-98v.

43. AHPB, Bernat Montserrat, *Decimum nonum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1442 setembre 9 – 1443 març 22, f. 18v-19r.

44. AHPB, Bernat Montserrat, *Decimum nonum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1442 setembre 9 – 1443 març 22, f. 90r-90v.

45. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum primum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1443 novembre 12 – 1444 juny 15, f. 75v-76r.

i mitja de la casa del carrer de na Saga per part de l'escrivà Pere Domenge (1446 novembre 28).[46]

A partir de 1447 són pocs els documents trobats d'operacions econòmiques i en cap se'n fa càrrec un procurador. Després que el capítol conventual prengués la decisió de vendre la casa del carrer de na Saga, l'encomanà directament a la prioressa (1452 gener 3),[47] que va fermar l'àpoca (1452 març 13).[48] Finalment, fou el capítol conventual el que va confirmar l'establiment d'una peça de terra situada prop de l'església de Santa Maria de Bellvitge, en el terme parroquial de Santa Eulàlia de Provençana, a Bartomeu Bruneta, d'aquesta parròquia, i li va rebaixar, a canvi d'un pagament de 10 lliures, la prestació de 18 sous i el delme a 9 sous (1460 maig 15).[49]

El nombre d'operacions econòmiques localitzades en un període d'un quart de segle és relativament baix. Segurament se'n feren altres que permetrien copsar millor el patrimoni de les monges, però es constata que en els anys en què Bernat Montserrat fou el notari de la comunitat no hi ha cap operació d'una certa envergadura econòmica, ja que les quantitats dels censals morts i censos són força modestes. Això entroncaria amb la possibilitat que les monges acaptessin de forma regular o ordinària, una pràctica que es documenta a mitjan segle xiv (Monjas 2002: 154-155), i que probablement està al darrere de les continuades absències de les monges a les visites pastorals i als capítols conventuals, en què sempre hi ha força menys religioses de les que formaven part del monestir.

Un altre aspecte a destacar en aquest apartat és que les monges tenien peculi propi. Així, hem vist que les novícies feien donacions en entrar a la comunitat, però que s'havien de fer efectives quan morien o bé se'n reser-

46. La bestreta consistí en una campana de plata valorada en 18 lliures i 5 sous. El comprador no havia fermat encara la compra (AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446 juny 8 – 1447 febrer 23, f. 66r).

47. AHPB, Joan Franc major, *Tricesimum [septimum] manuale*, 1451 octubre 16 – 1454 febrer 5, f. 17r-17v.

48. AHPB, Joan Franc major, *Tricesimum [septimum] manuale*, 1451 octubre 16 – 1454 febrer 5, f. 40v. Curiosament, hi ha dos instruments, del 14 de febrer de 1452, en què intervé Antoni Rabassa com a procurador de les monges i en els quals ferma l'àpoca i dona possessió de la casa al comprador, Joan Capdevila, però estan anul·lats (f. 35r).

49. AHPB, Antoni Vilanova, *Quadragesimum quintum manuale*, 1460 març 18 – 1460 novembre 7, f. 23r.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

vaven l'usdefruit en vida. En la compra d'un censal mort de la monja Elvira Marca, la prioressa en va pagar una part important amb els seus propis diners, tal com deixa patent la minuta notarial —«ementi tam nomine vestro proprio tanquam layce et private persone et de bonis vestris propriis ex vestra industria adquisitis quam nomine dicti monasterii et ad opus eiusdem et de peccunia et bonis eiusdem monasterii»—[50] i, com a conseqüència, en va rebre la donació com a persona privada.[51] Finalment, a la lluïció d'un censal mort a Jaume Feliu que va cobrar Jaume Soley hi consta que hi havia hagut dues monges germanes, Saura Descloses, de Sant Joan de l'Erm, i Alamanda, de Santa Llúcia de Rajadell, que havien rebut pensions d'un violari.[52]

La marmessoria d'Antoni Rabassa

La prioressa de Sant Joan de l'Erm va ser una de les marmessores testamentàries d'Antoni Rabassa, portador de les cartes de la cúria del bisbe de Barcelona. Els altres marmessors eren Joan Guanter, prevere beneficiat a l'església de Sant Just Desvern, i Roderic Gonzalvo, nunci de la mateixa cúria. Malgrat que la prioressa Caterina Tomassa va donar poders a Jaume Soley, que era el procurador ordinari de la comunitat, perquè exercís les funcions de la marmessoria (1439 febrer 27),[53] els documents mostren que Caterina va fer pagaments pels llegats següents (taula 2):

50. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1434 octubre 2, f. 12r.

51. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, 1435 gener 20, f. 55v.

52. AHPB, Bernat Montserrat, *Decimum nonum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1442 setembre 9 – 1443 març 22, 1442 octubre 18, f. 18v-19r.

53. AHPB, Bernat Montserrat, *Duodecimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1438 agost 25 – 1439 maig 7, f. 69r.

TAULA 2

Data	*Import (sous)*	*Destinatari*	*Finalitat*
1439 març 21[54]	33	Bartomeu Serra, corder ciutadà de Barcelona.	Ajuda per als seus dos fillastres orfes
1439 març 24[55]	44	Eulàlia, vídua de Vicenç Gavaldet, fuster ciutadà de Barcelona.	Ajuda per vestir Miquel, pobre i fill orfe del ciutadà barceloní Miquel Brunet.
	44	Esteve Muner, de Sant Esteve de Vilanova.	Ajuda per casar la seva filla Antonieta.
	22	Pere Ribes, sastre ciutadà de Barcelona.	Ajuda per rescatar el seu fill Bartomeu, captiu a Alger.
	80	Eulàlia, vídua de Joan Fàbregues, blanquer ciutadà de Barcelona.	Ajuda per casar la seva filla.
1439 oct. 9[56]	100	Clara, muller d'Eloi Olius, mariner ciutadà de Barcelona	Ajuda per casar Gabriela, filla de Pere Rem, d'Esparraguera.
1441 abril 26[57]	100	Joan Teixidor, de Santa Perpètua de Mogoda.	Ajuda per casar la seva filla Elienor.
	60	Gabriela, muller de Guillem Nadal, agricultor ciutadà de Barcelona.	Ajuda per casar Joaneta, filla de Bernat de Montoliver, de Badalona.

54. AHPB, Bernat Montserrat, *Duodecimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1438 agost 25 – 1439 maig 7, f. 82r-82v.

55. AHPB, Bernat Montserrat, *Duodecimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1438 agost 25 – 1439 maig 7, f. 84r-85r.

56. AHPB, Bernat Montserrat, *Tercium decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 maig 11 – 1439 desembre 20, f. 72r.

57. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1441 febrer 14 – 1441 juliol 18, f. 44v-45r.

Data	*Import (sous)*	*Destinatari*	*Finalitat*
1441 maig 20[58]	40	Joan Gerard, moneder ciutadà de Barcelona.	Ajuda per casar Caterina, filla dels difunts Jaume Amill, baster d'Hostalric, i d'Antònia, parenta d'Antoni Rabassa.
1441 oct. 14[59]	33	Gaspar Sabater, fuster ciutadà de Barcelona.	Ajuda per casar la seva filla Beneta.

Malauradament, no hem localitzat el testament d'Antoni Rabassa ni sabem quin tipus de vinculació va establir amb les monges de Sant Joan de l'Erm.

La donació del mas Salibra (Sant Just Desvern)

El mas Salibra era un dels masos més propers al monestir de Sant Joan de l'Erm. Estava situat més al sud, dins el terme parroquial de Sant Just Desvern, en l'indret que a l'edat moderna hi havia can Marlès (Guasch 1984: 74-75). A principi del segle xv l'heretat va passar de Pere Salibra a la seva filla Eulàlia, que es va casar amb Bernat Verdera, de Sant Just Desvern, que hi va entrar com a fadristern amb un aixovar de 40 lliures. Per aquesta raó, era conegut com a mas Verdera quan el 26 d'agost de 1434 Eulàlia, amb el consentiment del seu marit i segurament per manca de descendència que se'n pogués fer càrrec, va donar el mas i tota l'heretat a les monges de Sant Joan de l'Erm amb un seguit de condicions.

Es va pactar que les monges havien de construir el monestir en el mas Verdera, amb església, claustre, dormitori i altres dependències necessàries, i s'hi havien de traslladar en dos anys. En el nou cenobi hi celebrarien l'ofici canonical, tal com era costum, i haurien de tenir un prevere que celebrés missa. Eulàlia també imposà que tots els divendres se celebrés a l'església una missa per la seva ànima, per la dels seus pares i marit i pels

58. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1441 febrer 14 – 1441 juliol 18, f. 61v-62r.

59. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1441 juliol 19 – 1442 febrer 7, f. 35r-35v.

fidels difunts. A més, escollí sepultura en el nou monestir i ordenà que tots els diumenges i divendres es fes absolució sobre el seu túmul. A la seva tomba hi demanà que s'hi posés un drap amb el signe familiar, Libra. Mentre tant ella com el seu marit fossin vius, tindrien una habitació o cambra en el nou monestir, amb un llit, i haurien de ser mantinguts per la comunitat. Prohibí que les monges poguessin vendre, alienar o llegar a ningú el mas que els donava i imposà que en un any paguessin les 40 lliures de l'aixovar més 3 lliures i 6 sous per una vaca i un bou del seu marit. L'instrument inclou el consentiment explícit de les cinc monges que es reuniren en capítol conventual en el cenobi, a Sant Just Desvern. Tanmateix, la donació va ser anul·lada al cap d'uns tres mesos i mig, el 6 de desembre de 1434, per les dues parts: Eulàlia, amb el consentiment del seu marit, i la comunitat de Sant Joan de l'Erm.[60] Malauradament, no en sabem el motiu.

Ambdues parts arribaren, però, a un nou acord, amb data 8 de juny de 1440, pel qual Eulàlia va donar el mas Verdera, abans Salibra, a les monges de Sant Joan de l'Erm. La principal diferència de l'anterior és que el mas no havia de constituir la nova seu de la comunitat monàstica, sinó que les monges hi havien de construir un celler en dos anys, que hauria d'esdevenir el celler del monestir. El matrimoni seguiria vivint en el mas i la comunitat es faria càrrec de la seva cura i manutenció. Les monges també havien d'assumir el pagament de les 40 lliures de l'aixovar de Bernat Verdera i altres deutes del mas i no podrien vendre, alienar ni llegar cap bé inclòs a la donació. Eulàlia va imposar també ser sebollida en el vas on estaven soterrades les prioresses, la celebració d'una missa per la seva ànima cada divendres de Quaresma i l'absolució sobre el seu túmul cada diumenge.[61]

La capella del carrer Tallers

Alguns autors que han extractat la història del monestir han afirmat que les monges es van traslladar al carrer Tallers de Barcelona. S'ha datat aquest trasllat els anys 1450, 1460 i 1466, sense justificar-ho documentalment (Masdéu 2019: 33).

60. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 97v-98v.

61. AHPB, Bernat Montserrat, *Quartum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 desembre 22 – 1440 juliol 14, f. 82v i bossa.

EHDAP, XXXIV (2025), 75-98, ISSN: 0211-5425

El primer a tenir en compte és que el 15 de febrer de 1427 el bisbe de Barcelona va autoritzar les monges de Sant Joan de l'Erm a erigir un altar on es poguessin celebrar misses i oficis a la casa que tenien al carrer Tallers de Barcelona. El preàmbul conté la justificació: les monges, que vestien l'hàbit de Sant Agustí, havien d'anar molt sovint i romandre a Barcelona alguns dies per procurar la seva manutenció —tot i que no ho diu, l'acapte segurament estava al darrere d'aquesta necessitat— i, a tal efecte, disposaven d'una casa al principi del carrer Tallers, a la part esquerra, a prop del portal de Santa Anna. Volien disposar d'un oratori per poder complir el seu deure religiós. El bisbe els va permetre erigir un altar sota la invocació de sant Joan a la cambra principal del pis inferior i va demanar que a la llinda del portal rodó s'hi esculpís la figura de l'Anyell.[62]

A partir d'aquest moment, per tant, les monges tenien la possibilitat de quedar-se a Barcelona i seguir complint la seva obligació religiosa. Ja no era necessari tornar al cenobi si volien continuar l'ofici estipulat. Els instruments que contenen resolucions dels capítols conventuals i alguns altres solen informar del lloc on se celebraven. A la llista següent hi ha aquells en què s'inclou aquesta localització (taula 3):

TAULA 3

Data	*Document*	*Lloc*
1403 set. 26	Capítol conventual	Casa que tenen a Barcelona, al carrer Tallers.[63]
1434 març 26	Capítol conventual	Capella o casa de la ciutat de Barcelona.[64]
1434 agost 26	Capítol conventual	Església del monestir de Sant Joan de l'Erm (Sant Just Desvern)[65]

62. ADB, Gratiarum, vol. 28, f. 8v.

63. BC, pergamí 22.571.

64. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 26v-27r.

65. AHPB, Bernat Montserrat, *Sextum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 febrer 16 – 1434 agost 27, f. 97v-98v.

Data	*Document*	*Lloc*
1435 febrer 16	Capítol conventual	Capella o casa de la ciutat de Barcelona.[66]
1439 juny 21	Capítol conventual	Monestir de Sant Joan de l'Erm (Sant Just Desvern).[67]
1440 juny 8	Recepció d'un donat	La prioressa i les monges són a l'entrada del monestir de Sant Joan de l'Erm (Sant Just Desvern).[68]
1441 des. 20	Capítol conventual	Església del monestir en el carrer Tallers.[69]
1446 des. 6	Capítol conventual	Capella de la casa del monestir en el carrer Tallers.[70]
1452 gener 3	Capítol conventual	Capella de la casa del monestir en el carrer Tallers.[71]
1460 maig 15	Capítol conventual	Capella de la casa del monestir en el carrer Tallers.[72]

El que reflecteixen aquestes dades és que, abans i després de la concessió episcopal, les monges van fer reunions capitulars a la casa del carrer Tallers. No sabem, però, si en algun moment hi hagué un trasllat estable de la comunitat o si era una situació esporàdica per casos en què es volia que totes fossin a Barcelona. En tot cas, les monges no es van desprendre del cenobi que tenien a Sant Just Desvern com queda palès a les notícies sobre la fi del monestir.

66. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1434 agost 27 – 1435 maig 24, f. 62v.

67. AHPB, Bernat Montserrat, *Tercium decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 maig 11 – 1439 desembre 20, f. 18r.

68. AHPB, Bernat Montserrat, *Quartum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1439 desembre 22 – 1440 juliol 14, f. 83r.

69. AHPB, Bernat Montserrat, *Septimum decimum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1441 juliol 19 – 1442 febrer 7, f. 67r-67v.

70. AHPB, Bernat Montserrat, *Vicesimum quintum manuale in quo continentur omnes contractus et instrumenta*, 1446 juny 8 – 1447 febrer 23, f. 67r-67v.

71. AHPB, Joan Franc major, *Tricesimum [septimum manuale]*, 1451 octubre 16 – 1454 febrer 5, f. 17r-17v.

72. AHPB, Antoni Vilanova, *Quadragesimum quintum manuale*, 1460 març 18 – 1460 novembre 7, f. 23r.

La fi del monestir

Fonts diocesanes indirectes són les úniques que han informat sobre la fi de la comunitat de Sant Joan de l'Erm i l'annexió al convent de Santa Maria de Montalegre. Ambdues fan referència a una concòrdia que fou confirmada per Pau II l'11 de juliol de 1469 (Masdéu 2019: 34). Tanmateix, la data que donen de la concòrdia, 20 de juliol de 1466, no és exacta. De fet, hem localitzat la concòrdia perquè una d'elles informa del notari que prengué l'instrument, Joan Brujó.[73]

Malauradament, la minuta, datada el 20 de juliol de 1468, està molt resumida i remet a una cèdula que no es troba en el manual. L'instrument contenia la unió i l'annexió, per via de concòrdia, amb autoritat i decret del vicari del bisbat de Barcelona, del monestir de Sant Joan de l'Erm al de Santa Maria de Montalegre.[74] Però poc després, l'1 d'agost, en la presa de possessió dels béns per part del procurador de Montalegre, es donen algunes dades interessants sobre la concòrdia establerta: la unió es va fer tant del cap com dels membres, les rendes de Sant Joan de l'Erm havien de passar a Montalegre, les monges —per primera vegada a la documentació notarial consultada són qualificades també de canongesses— es comprometien a donar possessió dels béns del monestir a la comunitat de Santa Maria de Montalegre, de la qual esdevindrien monges i canongesses. La prioressa de Montalegre seria el cap de la comunitat resultat de la unió. Sant Joan de l'Erm s'havia reduït aleshores a tan sols dues monges i, significativament, cap de les dues era prioressa.

L'acte de possessió va tenir lloc en el monestir que les monges tenien a Sant Just Desvern, tot seguint els formalismes habituals de l'època. Per part de Sant Joan de l'Erm hi participà la monja Caterina Bòria. El representant de la prioressa de Montalegre, l'escrivà Francesc Vidal, va prendre possessió del monestir, tot esmentant explícitament la capella i les vinyes del voltant. A més, es va notificar a quatre emfiteutes de Sarrià que en endavant haurien de pagar els censos a les monges de Montalegre.[75]

73. ADB, *Speculum Officialatum,* vol. 3, f. 366v; *Speculum septem ecclesiarum parochialium intus civitatem Barchinonensem existentium*, vol. 2, f. 404r. Val a dir que aquesta darrera font afirma que els instruments de l'annexió, és a dir la concòrdia i la confirmació apostòlica, eren a l'arxiu del seminari o col·legi diocesà. La cerca d'aquests documents a l'actual fons del Seminari de Barcelona de l'ADB ha estat infructuosa.

74. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, f. 62v.

75. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, f. 65r-65v.

Malgrat que la concòrdia encara havia de ser ratificada pel pontífex, la comunitat de Santa Maria de Montalegre no va esperar a treure rendiment del nou patrimoni. Així, l'1 de març de 1469 es formalitzà davant notari el lloguer de totes les edificacions i les terres que havien estat de Sant Joan de l'Erm a Esteve Carbonell, de Vallvidrera.[76] En realitat, el lloguer era efectiu des del passat mes de novembre i es preveia una durada de cinc anys. El preu estipulat fou de 7 florins anuals. Les monges de Montalegre imposaren dues condicions al llogater: que si la prioressa, alguna monja, el procurador o algú en nom del monestir anés al que havia estat Sant Joan de l'Erm, pogués fer ús de la cambra major, el menjador i la cuina; i que havia de cavar, magencar, esporgar, cultivar les vinyes i fer 18 jornals per fer-hi colgats cada any. És interessant consignar que la decisió fou presa per un capítol conventual en què no hi havia cap de les dues monges procedents de Sant Joan de l'Erm.[77]

De fet, per una circumstància prou curiosa, sabem que una d'aquestes monges, Elienor Espitalera, s'havia incorporat a Santa Maria de Montalegre com a llega. Segurament, l'altra, Caterina Bòria, també ho va fer, la qual cosa explicaria que no apareguessin en els capítols conventuals, dels quals no formaven part els membres llecs dels monestirs. Elienor Espitalera va morir poc abans del 17 d'agost de 1469, dia en el qual el capítol conventual de Santa Maria de Montalegre, format per Margarida Antiga (prioressa), Geralda Iserna, Violant Geralda, Isabel Sesdeus, Eufrasina Bofilla i Elienor Sapera, va debatre sobre la petició de la monja Eufrasina Bofilla que li fos assignada la cambra que havia estat d'Elienor Espitalera. A tal efecte, oferia 12 florins de caritat. El capítol conventual, amb l'únic vot en contra de la monja Elienor Sapera, hi va accedir, atenent el costum antic que quan quedava vacant una cambra d'una monja antiga es conferia a aquella que oferís una major caritat, encara que tingués pocs anys d'hàbit.[78] La prioressa li va donar possessió de la cambra quatre dies després.[79]

76. En una llista de noms de la parròquia de Vallvidrera de 1389 hi apareix un Carbonell (Casanova 2018: 28).

77. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, f. 108v-109r.

78. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, f. 143v-144r.

79. AHPB, Joan Brujó, *Manual,* 1467 novembre 27 – 1469 setembre 4, 1469 agost 21, f. 144v.

Conclusions

Les dades aportades en el present treball sobre la comunitat de monges de Sant Joan de l'Erm durant el segle xv suposen un indubtable salt endavant en el coneixement d'aquest singular monestir femení. Tanmateix, no permeten respondre algunes qüestions fonamentals, com la reglamentació de l'activitat de les monges, una visió integral de la seva economia i patrimoni, si hi hagué un trasllat estable a Barcelona —i, en cas afirmatiu, quan va tenir lloc— i la causa de la seva desaparició, entre d'altres. En aquest sentit, no hem volgut moure'ns en el terreny de les hipòtesis amb la informació que es desprèn de la documentació analitzada, ja que considerem que no hi ha prou informació encara per donar aquest pas.

Bibliografia

Baucells i Reig, Josep, 2004. *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos xiii y xiv (1200-1344),* Barcelona, CSIC.

Cardona i Pere, Daniel, De fàbregues-Boixar, Oriol, 1987. «Sant Just Desvern durant el segle xviii», *Sant Just Desvern, un paisatge i una història,* Barcelona, Ajuntament de Sant Just Desvern, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 233-321.

Casanova, Eugeni, 2018. *Vallvidrera a través dels segles,* Barcelona, Edicions el Mirador.

Guasch i Dalmau, David, 1984. *Els Durfort, senyors del Baix Llobregat al segle xiii, i posterior aproximació a l'estudi de la situació social-econòmica de Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Sant Feliu de Llobregat i Santa Creu d'Olorda, a través d'un capbreu del segle xiv (1347),* Sant Just Desvern, Ajuntament de Sant Just Desvern.

Masdéu i térmens, Raimon, 2019. *El monestir de Sant Joan de l'Erm (1228-1466),* Sant Just Desvern, Ajuntament de Sant Just Desvern.

Monjas Manso, Lluís, 2002. «Les deodates de Sant Joan de l'Erm: una comunitat femenina heterodoxa de la baixa edat mitjana», *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Cristina Borderías, Soledad Bengoechea (ed.), vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 141-181.

Subirà i Blasi, Enric, 1993. *El seminari de Barcelona (1593-1917),* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Tenas i Alibés, Antonino, 1947. *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern,* Barcelona, Fidel R. Ferran impressor.

Las mujeres en segundas nupcias según los capítulos matrimoniales (Barcelona s. xv)

José Galiano Montesinos
Universitat de Barcelona

Resumen

Las mujeres que enviudaban en el siglo xv recuperaban el control sobre sus propias propiedades, una vez se les devolvía la dote al menos. Diversos estudios demuestran que estas mujeres quedaban sometidas a multitud de limitaciones derivadas de las herencias de los esposos, así como posibles resistencias de la familia del esposo fallecido para retornar las propiedades que se le debían de la dote. Un estudio de los pactos matrimoniales puede revelarnos que, al quedar solas, la mejor opción para tener seguridad económica no era otra que volver a casarse, entregar una dote mayor que la de su primer matrimonio y asegurar su devolución si enviudaba por una segunda vez. Sin embargo, esto significaba perder derechos legales sobre los hijos, o perder parte de las herencias de aquellos esposos que ponían como condición el que ellas no se volvieran a casar. Asegurar su propio futuro conllevaba esos pesos, y volver a casarse daba una garantía legal de que su sustento quedaría asegurado de forma temporal. Una garantía que pudo empujar a muchas mujeres a las segundas nupcias, a pesar de las muchas complicaciones que pudieran surgir.

Palabras clave

Viudas, Barcelona, segundas nupcias, capítulos matrimoniales.

Abstract

Women who were widowed in the 15th century regained control over their own property, once their dowry was returned at least. Various studies show that these women were subject to a multitude of limitations derived from their husbands' inheritances, as well as possible resistance from the deceased husband's family to return the properties owed to him from her dowry. A study of marriage pacts can reveal to us that, when left alone, the best option to have economic security was none other than to remarry, give a dowry greater than that of her first marriage and ensure its return if she were widowed for a second time. However, this meant losing legal rights to their children, or losing part of the inheritances of those husbands who made it a condition that they not remarry. Securing your own future carried those burdens, and remarrying gave a legal guarantee that your livelihood would be temporarily assured. A guarantee that could push many women to remarry, despite the many complications that could arise.

Keywords

Widows, Barcelona, second marriages, marriage contracts.

Introducción

Las segundas nupcias no son un tema desconocido dentro de los estudios sobre la sociedad medieval. Numerosas publicaciones han dedicado parte de su análisis a demostrar el papel moral, social y económico del matrimonio, y no es extraño que las segundas nupcias salgan a la palestra, especialmente cuando hablamos de mujeres. Si bien no suelen aparecer como las protagonistas, las segundas nupcias femeninas nos presentan una serie de retos notables que dan un significado más profundo al matrimonio y su papel económico y social.

Tengamos en cuenta, por ejemplo, aquellos estudios cuya tesis enmarca al matrimonio como una unión sacramental que solucionó alguna de las contradicciones más notorias entre los autores morales, algunas tan grandes como el de la correcta forma de vivir cuando no se escoge el camino ascético.[1] La mayoría de las veces, estos estudios remarcan la importancia del papel del marido como un heredero del padre a nivel de vigilancia moral. De hecho, autores como Eiximenis consideran que, una vez enviudaban, lo mejor que podían hacer estas mujeres era dedicar su vida a Dios (Comas 2015: 48-49). A nivel económico esto no cambia demasiado, y podemos observar que algunos testamentos muestran el temor de algunos hombres a que sus esposas se vuelvan a casar, debido al deseo de que el dinero del marido permanezca en el seno familiar (Aurell 1993-1994: 233). Con todo ello, podríamos sentirnos tentados a pensar que, en efecto, las segundas nupcias no parecían una opción preferible para las mujeres. Sin embargo, su frecuencia nos establece lo contrario, una realidad en las que las segundas nupcias eran normalizadas[2] y obedecían a consideraciones muy distintas a las morales.

En el presente artículo se analizarán los patrones de aquellas mujeres que accedían a las segundas nupcias, según lo que podemos analizar de los capítulos matrimoniales, para intentar ver las motivaciones reales y, ante todo, las complejidades detrás de estas.

1. Iñaki Bazán ha estudiado ampliamente el tema, estableciendo al matrimonio sacramental como el centro de discusión sobre la correcta práctica sexual en la época. Tema que, incluso cuando se practicaba dentro del matrimonio, llevaba a discusión sobre sus límites para no caer igualmente en el pecado (Bazán 2008).

2. Mireia Comas nombra numerosos ejemplos de testamentos en los que los maridos contemplan la posibilidad de que sus esposas vuelvan a casarse, una vez él fallezca (Comas 2015: 120-121).

Fuentes de estudio

La base esencial de las conclusiones y consideraciones que se mostrarán en el presente artículo se encuentra en un análisis de documentación y, más específicamente, de los capítulos matrimoniales presentes en la ciudad de Barcelona. Una fuente privilegiada en muchos sentidos, pues nos da potencialmente información como los orígenes geográficos, propiedades y algunos aspectos vitales de la vida cotidiana, como la misma celebración de la unión y su bendición.

Tenemos muchos ejemplos de estudios amplios de este tipo de documentación, pero pocos teniendo en cuenta la prevalencia de estudios familiares basados en registros parroquiales o herencias. Un buen ejemplo de grandes estudios con capítulos matrimoniales sería el realizado por Jaume Codina con matrimonios del delta del Llobregat (Codina 1997).

En primera instancia, el volumen de documentos conservados de segundas nupcias de mujeres, que han sido localizados en Barcelona, es bastante reducido. Al menos, así es en el límite cronológico del siglo xv. Si hablamos de los capítulos matrimoniales, se han podido reunir unos 88 casos reconocibles de viudas que vuelven a casarse de un total de 824 capítulos matrimoniales identificados. Esos capítulos han sido consultados en tres archivos existentes en Barcelona. El primero de ellos, y con la cantidad más grande de documentación específica, es el Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, seguido por el fondo notarial del Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona y finalmente l'Arxiu Capitular de la misma ciudad.

El análisis se ha realizado únicamente a partir de estos 88 casos, prescindiendo de aquellos capítulos que marcan a la futura esposa como *doncella*, o contrayente en primeras nupcias. Así mismo, documentos con ambigüedades o una conservación que no permita aclarar si un matrimonio se realiza por una mujer viuda o no, quedan excluidos tanto de la parte analítica como de la cuantitativa.

¿Normalidad o excepcionalidad? Las segundas nupcias en números

Los capítulos matrimoniales nos ofrecen unas oportunidades notorias a la hora de poder identificar a las mujeres en segundas nupcias y, además, poder comparar hasta qué punto estos matrimonios eran comunes o no. En este tipo de documento, las mujeres viudas son especialmente fáciles de reconocer. Toda futura esposa aparece definida por su nombre de pila, sin

EHDAP, XXXIV (2025), 99-116, ISSN: 0211-5425

apellidos, y acompañada habitualmente del nombre de sus progenitores, su origen geográfico, la profesión del padre, etc. Elementos que el futuro marido también podía tener presentes en el documento, con la diferencia de que este sí aparece siempre con apellidos. Sin embargo, parece una tendencia clara la de que, incluso viuda y mayor de edad, la futura esposa tenga estos datos más presentes que el marido en la documentación. Por otra parte, lo que más marca la distancia entre la representación de la esposa y el marido es que esta, siempre, vendrá definida como «doncella» o bien «previamente esposa de».

De 824 capítulos matrimoniales presentes en los archivos de Barcelona, únicamente 88 serían documentos reconocibles de nupcias con mujeres viudas, algo menos de un 11% del total. Este 11% se puede poner a prueba si se analizan los esponsales de la catedral de Barcelona. Con esta fuente en mano, veremos que, de enero de 1481 a abril de 1499, 766 casos de 4.653 nombran a mujeres con el apellido del anterior esposo.[3] Por tanto, contamos con un 16 % frente a un 11 % de los capítulos matrimoniales documentados. Podemos empezar a pensar que el número de matrimonios con estas características no se movería demasiado de entre el 10 y el 20 % de los totales en el ámbito urbano de Barcelona. Un número que parece menor, pero que no es nada despreciable en su contexto. Si presentamos otros escenarios, como el rural, podríamos ver ciertas diferencias. Tomemos de ejemplo el estudio de Jaume Codina del Delta del Llobregat. En su recuento de capítulos matrimoniales del siglo xv, el número de matrimonios en segundas nupcias identificados asciende hasta el 25,7 % (Codina 1997).

Estos datos ya nos dan ciertas pistas notorias sobre que, aunque parece que en el ámbito urbano podrían estar menos presentes que en el rural, sin duda alguna las segundas nupcias no eran extrañas a la sociedad medieval en general. Lo esencial es estipular qué mujeres podrían acceder a ellas y, sobre todo, por qué lo hacían.

3. Datos extraídos del ACB, Índex num. 1 del Llibre d'esposalles volums 3-7. Este recuento se realizó personalmente examinando el número de mujeres que aparecen con el apellido de su anterior esposo respecto al resto de matrimonios apuntados, en el que se especifica a las novias con el apellido familiar.

Los protagonistas del documento. La viuda, su familia y sus esposos

Es importante remarcar que las viudas, a ojos de la sociedad, eran consideradas vulnerables ante cualquier tipo de abusos y miserias. Eran, ante todo, unas mujeres faltas de protector, y quedaban bajo la responsabilidad de familiares cercanos que podían, o no, asumir su cuidado. La cantidad de mujeres viudas que eran definidas como pobres era importante, y podía deberse a numerosos problemas como no recuperar su dote, las deudas del marido o la edad de dichas mujeres si se encontraban incapaces de trabajar (Comas 2015: 198-217).

Ciertamente, estas mujeres contaban con el derecho al *any de plor,* un periodo iniciado desde el momento de la muerte del marido, en el cual la mujer se convertía en la usufructuaria de sus bienes. Sin embargo, aunque este derecho podía suponer un cierto respiro para la mujer en su primer año en cuanto a lo que respecta a su manutención, también representaba una limitación. Las mujeres en el año de duelo no podían contraer matrimonio.[4] No respetar esta condición podía llevar a una viuda a empeorar su situación, considerándose la opción de que se les retirara el *escreix,*[5] el pago masculino que el hombre entregaba en los capítulos matrimoniales de primeras nupcias (Vinyoles 2020: 44).

La edad también conlleva muchas consecuencias a nivel social. Tomemos en cuenta los números extraídos por Christine Klapisch-Zuber. En su investigación sobre la sociedad toscana del siglo xv, apreció que el número de viudas jóvenes eran increíblemente alto en comparación con el número de viudos, que solían estar cercanos a la vejez. Según sus datos, dos tercios de las menores de treinta años se volvían a casar, pero el número se reducía a un 11 % una vez alcanzaban dicha década. Por otra parte, entre el 75 % y el 100 % de los hombres mayores de sesenta años seguían casándose (Klapisch-Zuber 1987: 120). En otras palabras, es innegable que la edad es un requisito fundamental para el acceso a las segundas nupcias en el caso de las mujeres, al menos en ese contexto toscano.

4. López de Meneses comenta una excepción a esto durante la crisis demográfica provocada por la Peste Negra, por la cual se intentó acortar el periodo de duelo para acelerar las uniones (López 1956: 104).

5. Mireia Comas comenta el caso de Violant Carròs que, durante un litigio, se consideró que debía retirársele el *escreix* de su esposo por no haber respetado el año de duelo al mantener «relaciones ilícitas» (Comas 2015: 85).

Podemos ver, además, que se remarcaba la edad de al menos parte de las menores de veinticinco años en los capítulos matrimoniales, pero son casos minoritarios. De hecho, aparecen únicamente cuatro de ellos en Barcelona. El primero cronológicamente está fechado en 1430, entre Rafael Puig de Barcelona, candelero e hijo de Benet de Puig y su esposa Constança, y Eulàlia, viuda de Francesc Miró de Barcelona e hija de Arnau Rosell, patrón de nave, y su esposa Catalina. En el texto se establece que Eulàlia es mayor de trece años y menor de veinticinco.[6] El segundo de ellos está datado en 1446. La novia es una viuda llamada Maria, de unos diecisiete años, que estuvo casada con un algodonero llamado Antoni Alis y que contrae matrimonio con un pelaire de paños de Barcelona llamado Joan Padragós.[7] Otro, de 1490, nos describe el caso de Eufrasina, viuda del pelaire barcelonés Martí Gil e hija de Joan Martí, también pelaire de Barcelona. En el capítulo matrimonial se señala que la mujer contaba entre veintidós y veinticuatro años en el momento del segundo matrimonio. Esta se casará con Nofre Safont, un pelaire de la misma ciudad.[8] El último de los matrimonios con edad anotada en el documento es el de Margarida en 1493, viuda de Antoni Sabadell de la parroquia de Sant Andreu del Palomar e hija del fallecido Antoni Sala, que se señala que es menor de veinticinco años y mayor de veintidós. Esta mujer contrae matrimonio con un pelaire barcelonés llamado Joan Tomàs.[9]

Podríamos teorizar que la mayoría de estas mujeres que volvían a casarse serían mayores de veinticinco, puesto que ser menor parece ser remarcado en los documentos como un dato importante. Por otra parte, si tenemos en cuenta los resultados de la Toscana de Klapisch-Zuber, podríamos entender que buena parte de ellas tampoco excederían los treinta. Esto se podría intentar corroborar mirando si los progenitores, según los capítulos, siguen vivos en el momento de firmarlos. En este caso, veremos cifras muy similares. Un 20,68 % indican que ambos siguen vivos, un 17,24 % que el padre enviudó de la madre, un 25,58 % que es la madre la que enviudó y un 34,48 % que ambos fallecieron. Si bien una mayoría simple nos indica que era habitual acceder a segundas nupcias con ambos progenitores muertos, lo cierto es que un 12 % con ambos vivos no es un número menor. Esto se hace más notorio al considerar que en el 63,5 % de los casos, siempre había

6. AHPB, Gabriel Terrassa, 93/24.
7. AHCB, Arxiu Municipal, II.1, 1446, plec 25.
8. AHPB, Jaume Mas, 196/9, f. 86-87.
9. AHPB, Joan Miravet, 228/3.

al menos uno vivo. Por lo tanto, no se contradice realmente con lo expuesto en el caso toscano, y es posible que esas mujeres no fueran tampoco de una edad elevada.

Por otro lado, si analizamos las ocupaciones y orígenes de sus familiares y primeros maridos, encontraremos que buena parte de ellos se identificaban simplemente como mercaderes, siendo los pelaires el segundo grupo más numeroso.[10]

El primer participante visible en todo capítulo matrimonial es el contrayente masculino. Es prácticamente imposible averiguar si estos hombres eran viudos en el momento de contraer el matrimonio, al menos limitándonos a esta tipología documental. Además, los detalles sobre sus orígenes familiares suelen ser más parcos, en ocasiones prescindiendo incluso de la profesión propia como elemento definitorio. En definitiva, lo único que se mantiene de forma unánime es la presencia de un apellido, pero eso no quiere decir que no podamos extraer diversas conclusiones.

Las profesiones, aunque no siempre presentes, sí son un elemento bastante común en los capítulos matrimoniales, y mantienen la misma tendencia que con los padres y primeros maridos de la novia. Por ello, los mercaderes y pelaires vuelven a dominar por completo la lista. Esto nos podría llevar a pensar que existe una clara endogamia profesional, pero no parece ser tanto el caso. Si analizamos las coincidencias entre las profesiones del padre de la novia, el primer marido y el nuevo, no suelen corresponderse. Entre el padre y el anterior esposo, el 75,61 % indican distintas profesiones, y entre el padre y el nuevo esposo, un 81,58 %. Estos números se mantienen igual de altos mirando la coincidencia entre ambos esposos, que de nuevo no coinciden en un 85 %. Claramente, las viudas no solían tener un camino continuista entre matrimonios en este aspecto.

En resumen, aunque no tengamos datos respecto a la edad y si habían enviudado previamente en la mayoría de los casos, no sería demasiado atrevido comenzar a teorizar que, en su mayoría, serían hombres de mayor edad y con algún matrimonio previo a sus espaldas. Debemos hacer énfasis en que, cuando se estudian los primeros matrimonios de las mujeres, ya es habitual ver un desfase de edad notorio entre esposos y esposas. La figura del viudo que se casa con una doncella no es extraña ni mucho menos, y son notorios los casos en los que la familia incluso recurría a la violencia

10. De los padres nombrados en los documentos con su profesión incluida, únicamente los mercaderes, pelaires y plateros eran superiores a los dos casos, hecho que se repite en el caso de los primeros maridos, aunque sin tanta presencia de los plateros.

para obligar a las jóvenes a aceptar estas uniones (Trevelyan 1949: 67). No era inusual, de hecho, ver a viudos casarse con muchachas veinte años más jóvenes (Minois 1987: 283-284). Así, que las segundas nupcias fueran entre mujeres jóvenes y hombres de mayor edad, no resulta para nada descabellado.

Dotes de segundas nupcias. Valor y origen de las nuevas donaciones

Las dotes son, a todas luces, la parte protagónica del capítulo matrimonial. Hemos de considerar que esta compensación económica era una contraprestación para el marido, que la recibía con el fin de sostener las cargas matrimoniales, y a la vez servía como un seguro para que la viuda pudiera siempre tener recursos una vez el marido moría o se disolvía la unión (Díaz 2022). Por esta razón, la inmensa mayoría de estas dotes son dadas por la parte femenina al novio y no hay pago masculino o *escreix*. Entre los capítulos de segundas nupcias, únicamente encontramos la excepción en un documento datado en 1476, en el que el novio, Llorenç Prunyana, es el que realiza la aportación de la dote, ya que la novia es definida como *pubilla*.[11] Fuera de este caso, no encontraremos más ejemplos de este tipo de dotes dadas por la parte masculina.

Fuera de marcar si las mujeres son viudas o doncellas, apenas nada se diferencia en forma entre el capítulo de primeras nupcias y las segundas. Lo único destacable sería que desaparece la dote masculina o *escreix*, donación entregada como compensación por arrebatar la virginidad de la esposa. Por supuesto, si la mujer accede a las segundas nupcias, el *escreix* no tiene razón de ser y el segundo marido no tiene que entregarlo. Sin embargo, eso no quiere decir que no tenga importancia, pues el *escreix* del primer esposo suele aparecer como parte de las nuevas dotes.

El anterior marido aparece fundamentalmente como parte importante de los documentos matrimoniales de las segundas nupcias cuando este participa indirectamente de la dote femenina a partir de donaciones previas como el *escreix* o un legado personal a la viuda. Pueden verse varios ejemplos de este hecho. El 2 de abril de 1422, María pacta con su futuro esposo Joan Llull que ha de entregar una dote de 3 000 libras, de las cuales 2 500 provienen de la suma de la primera dote, ahora devuelta, y del *escreix* otor-

11. AHCB, Arxiu Municipal, II.2, 1476.

EHDAP, XXXIV (2025), 99-116, ISSN: 0211-5425

gado por su anterior marido, Bartomeu Ferrer.[12] Un caso similar lo encontramos en los capítulos matrimoniales de 1431 con Rafael Condal y Elionor, la cual entrega una dote de 901 libras, de las cuales 550, y por tanto la mayoría del total, procederían del *escreix*.[13]

Como es constatable, en estos casos únicamente se nombra al *escreix*, sin una presencia en conjunto con un legado del anterior marido. Solamente encontraremos un ejemplo que nombre de manera clara la presencia de ambos elementos. Este está datado el 21 de marzo de 1452, Pere de Mitjavila y Francina aparecen como contrayentes en un matrimonio en el cual la mujer entregaría una dote de 886 libras, de las cuales 550 provienen de la combinación de una donación paterna y una herencia de bienes de su esposo. Además, otras 275 provienen del *escreix* del mismo.[14]

El nombrar el *escreix* es habitual, efectivamente, pero no tanto la herencia del marido. Sin embargo, encontramos varios ejemplos de ellos. En el matrimonio de Ferrer de Gualbes y Francina,[15] de 1422, se habla de que parte de la dote de la mujer proviene de una herencia de su anterior marido, Jaume Llogaia. Sin embargo, no se especifica realmente el porcentaje de la dote que aporta tal herencia, y se afirma que, de hecho, no ha sido cobrada aún por Francina.[16] Otro, de agosto de 1424, establece que Joan de Puig recibirá de la dote de Eufrasina, viuda de Joan Manresa, 700 libras, de las cuales 600 provienen precisamente de la herencia de este último.[17] En 1481 encontramos otro documento similar con Francí Francesc y Joana, viuda del *mestre de cases* Àngel Ginebrossa. La dote, de 88 libras de valor total, cuenta con 55 que provienen de la herencia de su anterior marido.[18]

Así pues, es constatable que ambos suelen ser elementos separados, aunque debemos considerar la posibilidad de que el *escreix* fuera nombrado como un legado masculino sin especificar en los capítulos. Aun si no lo

12. ACB, Gabriel Canyelles, 339 (1420-1424).
13. ACB, Guillem Canyelles, 340 (1430-1439).
14. AHPB, Bartomeu Costa, 175/84, f. 16-18.
15. Sabemos que este matrimonio representa las terceras nupcias de Ferrer de Gualbes. El primero de ellos lo realizó con Violant, hija de Ramon Dusay, en el 1373, aunque ella falleció poco después. El segundo fue con Leonor, hija de Francesc Dirga, en 1376. El matrimonio con Francina fue el único que no le dio hijos. Además, para 1422, Ferrer contaba con una edad avanzada, teniendo este cerca de setenta y dos años en sus terceras nupcias, muriendo al año siguiente (García 1983: 152).
16. ACB, Gabriel Canyelles, 339 (1410-1419).
17. ACB, Gabriel Canyelles, 339 (1420-1424).
18. AHPB, Joan Miravet, 228/2 (doc. 43 del anexo).

EHDAP, XXXIV (2025), 99-116, ISSN: 0211-5425

consideráramos así, la mayoría de las dotes seguirían siendo configuradas por una dote de primeras nupcias a la que se suma el *escreix* como única parte con origen a una donación del primer esposo.

Un estudio detallado de los testamentos de los primeros esposos sería conveniente antes de afirmar cualquier tesis como cierta, pero la casi nula presencia de legados fuera del *escreix* parece guiarnos hacia la conclusión de Jaume Aurell de que, efectivamente, se intentaba dejar el legado del esposo en el seno familiar, nombrando a hermanos por encima de esposas como usufructuarios o poniendo condiciones que previnieran a la esposa el volver a casarse (Aurell 1993-1994: 233). La confianza es un elemento vital a comentar en este punto. En los estudios de Mireia Comas podemos ver que en Barcelona y sus cercanías tenían bastantes ejemplos de viudas albacea. Si observamos el caso urbano, el 65,3 % de las esposas eran nombradas como tal, frente a un 17,5 % en el mundo rural (Comas 2015: 94). Debido a que generalmente en nuestro caso tenemos a mujeres con maridos y familiares de Barcelona y, por tanto, son ellas residentes de la misma, podemos suponer que en nuestros capítulos matrimoniales son mayoría las mujeres con esta responsabilidad. Profesiones como la de mercader o marinero podían incluir una participación familiar, y femenina, tan grande que el marido podía tener la conclusión lógica de que lo más sensato para que su herencia perviviera era dejar su ejecución en manos de la viuda que dejaba atrás (*ibidem,* p. 94).

El *escreix* que las mujeres presentan como parte de la dote en los capítulos, como se ha constatado, no siempre viene especificado. Resulta más fácil pensar que, cuando una mujer nombre en su dote que algo era de su anterior esposo, esas propiedades le son dadas probablemente por medio del *escreix*, aunque no se nombre como tal. Según los datos de Mireia Comas, extraídos del examen de 135 testamentos, el número de testamentos cuya mujer es nombrada heredera universal son un escaso 12,6 % y, aplicado a los casos urbanos, un 17,6 % frente al 6 % rural. En estos casos podía ser nombrada también heredera junto a sus hijos, siendo ella la tutora de la herencia y su familia por igual, lo que no evita ciertas limitaciones impuestas por el fallecido (*ibidem*: 97-98).

Es más fácil entrever los deseos de un individuo en su testamento que en un documento firmado por dos personas en mutuo acuerdo, por lo que es lógico que el dinero que no proviniera del *escreix* estuviese acompañado de restricciones de origen personal. Estos elementos testamentarios eran varios. El hecho de tener hijos era algo que el marido premiaba. Esto se veía en ejemplos como el de Pere Torrent, examinado por Jaume Aurell,

en cuyo testamento aumenta la donación a su mujer de 25 a 60 libras si su hijo sobrevivía (Aurell 1996: 46).

La herencia no solo podía ser un problema por todo ello. Si bien puede conllevar, a pesar de sus restricciones, un beneficio económico, también puede ser una carga. Si una mujer hereda los bienes y derechos de un marido, también puede heredar sus deudas y problemas como albacea (Comas 2015: 95). Esto hace que podamos pensar que algunas esposas renunciaran a su herencia debido tanto a sus condiciones para disfrutar de ella como por otras cargas que conllevaba para su futuro. Lo cual, junto con los porcentajes antes citados del estudio de Mireia Comas, puede que comience a indicar una razón para la mayor presencia del *escreix,* y el porqué, incluso si está nombrado, será habitualmente la fuente principal de los aumentos de la dote.

A todo esto, debemos unir numerosos legados testamentarios o donaciones familiares, e incluso amigos de la familia, que aumentaran el valor de la primera dote, y que seguían muy presentes en los capítulos de segundas nupcias. Parece claro que las dotes de las segundas nupcias eran habitualmente mayores a la dote original de un primer matrimonio, y que aumentaban con todos estos legados o el propio *escreix*, siempre que los pactos firmados lo permitieran. Esto podría ser un aliciente para los nuevos maridos a contraer matrimonio con una viuda, sumado a que no debían añadir *escreix* alguno. Sin embargo, las tendencias de edad que se han analizado antes parecen decirnos que, quizás, estos beneficios no eran tan buenos como los que provienen de la juventud de la novia en su contexto.

Si analizamos los valores de la dote en libras, es cierto que vemos que la mayoría de ellas no exceden las 100, con un 68,7 % de ellas con esta cantidad como su máximo. Sin embargo, es notorio que el 31, 4 % excedían ese valor, e incluso un 9 % iban de 800 a 3 000 libras, sin contar los muchos bienes inestimados que se nombran. Esta cifra no es para nada menor.

Las dotes menores a 50 libras suelen ser presentadas por mujeres que no suelen ser viudas de esposos identificados como mercaderes o pelaires, pues estos comienzan a aparecer a partir de las 50 en adelante. Solemos ver que se tratan de zapateros, peleteros, tejedores de velos, barberos, etc. Las dotes iguales o menores de 100 libras comparten, además, que suelen ser pagadas con bienes muebles, como ropa, mobiliario y, en menos ocasiones, con moneda. Aunque los mercaderes y pelaires ya reciban dotes de este valor, lo cierto es que suelen recibir una dote superior a las 100 libras, y llegan incluso a compartir palestra con nobles y juristas que exceden las 800. En estos últimos casos, es donde encontramos pagos inmuebles muy

detallados, que nos hablan de un estilo de vida rentista y que, de hecho, dejan sin especificar muchas veces el valor total de sus propias dotes.

Podemos ver el caso de Guillem Vinyola y Eleonor, viuda de Francesc Serra, cuya dote se divide en dos, siendo parte de ella en albergues de Barcelona, sin especificar su valor, y otra en 200 libras de bienes y censales, fruto de un préstamo de un mercader llamado Joan Esteve.[19] Junto a este caso, encontramos uno algo más detallado. Rafael Condal y Elionor, viuda del escribano real Joan Llopart, pactan que la mujer dará al novio una dote de 880 libras totales. Esta está compuesta de 250 que provienen de todo el dinero y bienes dados por Llopart, el cual le concedió también un *escreix* de 550 que también es incluido en esta donación. Añade 25 libras sin especificar y 55 de una donación realizada por una mujer llamado Eleonor, mujer de Guillem Masdovelles. A todo esto, se añade un censal muerto de 21 libras anuales, del cual no se especifica su valor estimado total.[20]

Las viudas de las segundas nupcias mayoritariamente responderían al modelo menos pudiente, pero el número de matrimonios con grandes donaciones nos hace pensar que, de hecho, parecía más fácil para las viudas acomodadas el acceder a estos matrimonios debido a su potencial económico, puesto que un 9 % pertenecía a esta clase de grandes propietarios con dotes inestimadas, pero claramente poderosas.

Descendencia del primer y segundo matrimonio

Los hijos de un primer matrimonio tienen una presencia moderada dentro de los capítulos matrimoniales consultados, y aparecen por tres motivos. La primera razón de su aparición es la que tiene que ver con su manutención. Podemos ver esto en el ejemplo de Eulàlia, viuda de Joan Vilanova, que en 1492 tenía una hija de dos años. En su nuevo capítulo matrimonial, establece que esa hija será mantenida por su nuevo marido, un pelaire llamado Feliu Riba, y que este no podrá reclamar nada de sus gastos. Establece también que vivirá con ellos.[21] En otro caso, de 1468, se firma un capítulo matrimonial que pacta la unión entre el mercader Manel Joan de Trèmols y Florença, viuda de Antoni Martí. En él se menciona a los hijos de la mujer, siendo los varones Guerau Benet, de nueve años, y el otro Joan

19. AHPB, Bartomeu Costa, 175/84.
20. ACB, Guillem Canyelles, 340 (1430-1439).
21. AHPB, Bartomeu Costa, 175/85, f. 202-203.

Benet, de cuatro. Añade a Elionor, de unos quince, siendo todos ellos de su anterior marido. El pacto establece que el nuevo marido mantendrá a los tres. Elionor podrá quedarse hasta ser casada. Guerau y Joan, por su parte, quedan a libre disposición de Manel Joan, ya que tiene la libertad de decidir hasta cuando se hará cargo de ellos. Lo que sí se estipula es que todos y cada uno de los gastos de Elionor quedarán pagados por él hasta su boda, mientras que Guerau y Joan recibirán 40 libras anuales para su comida y ropa.[22] Otro modelo lo podemos ver en un capítulo de 1463, sobre el matrimonio de Antoni Teixidor y Aldonça, viuda de Joan Soler. En él, se habla de una dote de 37 libras y 10 sueldos, de los cuales 12 libras con 10 sueldos, al morir la mujer, pasarían a los hijos que ella tuvo con el dicho Joan Soler.[23]

En todos estos documentos vemos un elemento común, la diferencia de cuidados que reciben hijos e hijas. Los varones, en general, se establecen como, quizás, un punto algo incómodo para el nuevo esposo. Suelen recibir pagos establecidos desde el mismo pacto matrimonial o, como en el segundo caso, se establece que no serán un elemento limitante para él, con cierta libertad hacia sus deberes. En el caso de las mujeres, esto cambia. Sus cuidados son mayores, o al menos no se marcar tanto sus límites.

La segunda razón para que aparezcan los hijos en los capítulos es la que tiene que ver con el casamiento de los mismos. Los matrimonios dobles también están presentes en la selección documental, en la que hijos y padres comparten un pacto matrimonial en un mismo capítulo. Aunque son pocos los documentos identificados con estas características, dan pie a pensar sobre unas segundas nupcias de padres cuyo protagonismo resulta secundario frente al de los hijos. Lo vemos en documentos como el de la unión entre Bartomeu Alamany y Francina en 1480. Este parece realizarse como base de una alianza mucho más profunda que la mayoría de los contratos matrimoniales, al menos en apariencia. En el momento de casarse, Francina, viuda de Pere Novell, tenía una hija de edad desconocida fruto de su matrimonio anterior. El pacto se resume en la habitual entrega de una dote, pero además se estipula que, al casarse ellos, queda marcada legalmente la obligación de unir a la hija de la viuda con uno de los cuatro hijos de Bartomeu.[24]

Otro ejemplo bastante claro de esto es el datado en 1484, en el cual se acuerda el matrimonio entre Antoni Riera y Beneta, viuda de Antoni Vilar.

22. AHCB, Arxiu Municipal, II.1, 1460.
23. AHPB, Esteve Mir, 181/49, f. 23-24.
24. AHCB, Arxiu Municipal, II.2, 1480.

El hijo de Beneta, Joan Vilar, aparece primeramente pagando la dote de su madre, por valor de 40 libras. Además de esto, Joan pacta con Antoni un segundo matrimonio, que sería entre el hijo de Antoni Riera y su antigua esposa, llamado Miquel Riera, y la hija de Beneta y su anterior esposo, una niña de nueve años llamada Joana. Se establece que este segundo matrimonio se organizará un año después de que la niña alcance la pubertad. Antoni Riera promete entonces que dejará en herencia a su hijo Miquel el manso llamado «Riera», junto a sus bienes muebles.[25]

Aunque estos dos ejemplos son más anecdóticos que una norma, no es descabellado pensar que las segundas nupcias fueran un arma más de una madre para intervenir en el futuro de su progenie. La viuda, antes de casarse de nuevo, tenía ciertos derechos respecto a la decisión de con quién se casarían sus hijos, aunque debía estar apoyada su decisión por un consejo de familia (Vinyoles 1985: 76-77). Algunos maridos otorgaban un poder total al respecto por medio de sus testamentos, pero eso también les daba mayor peso económico que, en ocasiones, no podían asumir sin recurrir a préstamos (Altisent 1969). En este sentido, aligerar este peso por medio de un pacto económico como el matrimonio doble no resulta difícil de concebir.

Por otro lado, debemos considerar la gran posibilidad de que muchos hijos de las primeras nupcias no aparezcan siquiera nombrados en los capítulos matrimoniales. Klapisch-Zuber advierte de una tendencia clara sobre el cuidado de los hijos en unas segundas nupcias en Florencia, según la cual la mujer solía partir del hogar de su primer matrimonio con una dote, pero sin sus hijos Al ser los niños pertenecientes al linaje del padre, y no de la línea materna, estos habitualmente quedaban a cargo de la familia de su fallecido padre, siendo pocos los casos en los que acababan siendo cuidados por la de la madre, y cuando esto ocurría era también corriente ver que estos familiares maternos cobraban de los bienes paternos dichos cuidados (Klapisch-Zuber 2003: 423).

Esto no es, sin embargo, algo tan común en Barcelona. Por ley, si el marido que fallecía lo disponía así en su testamento, sus hijos seguirían bajo la tutoría de la madre. Si esto no se marcaba de tal manera, quien se ocupaba de asignar una tutoría sería el veguer de Barcelona, y habitualmente recaía en ella en solitario o en conjunto con otro familiar o cercano a la familia. Sin embargo, cuando volvía a casarse, la mujer perdía el derecho a la tutoría de sus hijos. Esto probablemente surgiría como respuesta a un

25. AHCB, Arxiu Municipal, II.2, 1482.

posible peligro del patrimonio familiar que la mujer podía poner en manos de un nuevo marido si esta volvía a casarse (Comas 2012: 133).

Con esto, podemos comprender por qué los hijos no forman una parte habitual de los capítulos matrimoniales. Siguiendo un modelo estrictamente legal, si la mujer no podía ser tutora es razonable pensar que los pactos de manutención respondieran a una preocupación por los hijos más allá de la tutoría. Un límite judicial no marca una separación entre los hijos y la madre, y menos un abandono. Algunos tutores consideraban mejor para unos menores de edad permanecer con la madre, aunque fueran ellos los responsables de estos (*ibidem:* 134). Un nuevo marido no podía sentirse cómodo con esto, ante lo cual se necesitaría acotar hasta donde debían llegar estos cuidados si los infantes eran acogidos en su casa. Sin embargo, si aquellos no aparecen nombrados, no significa necesariamente una inexistencia de ellos o un abandono.

Su presencia responde también a los beneficios que pueden aportar. Si bien las hijas tienen un peso económico importante por la necesidad de una dote, es cierto que puede ayudar a establecer pactos familiares provechosos. Y, aun así, su presencia sigue siendo anecdótica. El mayor control de la familia paterna hacia los hijos sería, muy probablemente, este elemento que elimina de manera constante la presencia de los mismos de los capítulos matrimoniales. Sin embargo, no debemos considerar que las esposas se separaran de sus hijos para fundar una nueva familia. Muy probablemente, su escasa presencia se deba más bien a que la propia herencia del padre era la principal fuente de sustento, y les haría menos necesitados de una ayuda de otro nuevo marido. La propia sociedad veía a la viuda como la principal figura educadora de unos niños sin padre (Casamitjana 2004: 126-130), y probablemente seguiría siendo así una vez se iniciara el nuevo matrimonio.

Conclusiones finales

Las segundas nupcias, tanto por nuestros capítulos matrimoniales como por otras fuentes consultadas, debieron ser alrededor de un 10 % de los matrimonios totales del siglo xv en Barcelona. La mayoría de estos matrimonios no tenían un gran poderío económico, pero es cierto que el porcentaje de las familias más ricas no resulta anecdótico, lo que nos marca que, posiblemente, las mujeres de mejor posición eran las que tenían más posibilidades de acceder a las segundas nupcias.

Con la segunda dote, buena cantidad de ellas presentan la recuperación de una primera, que parece ser aumentada por medio del *escreix* del primer marido y donaciones familiares. Sin embargo, no se suele ver más donaciones del primer marido fuera de aquel aumento presente en los capítulos de las primeras nupcias.

La viuda perdía el derecho de obtener un nuevo *escreix,* cosa que no debe ser tomada a la ligera. Este pago significaba un beneficio directo para asegurar el futuro de la viuda en caso de fallecer su esposo antes que ella. Que la nueva unión no aportara este aumento económico nos indica que, en caso de volver a quedar viuda, no mejoraría su situación respecto a su primer matrimonio, fuera de donaciones externas repletas de condiciones.

Respecto el destino de los hijos de un primer matrimonio, vemos que están poco presentes en los capítulos de segundas nupcias. Cuando lo hacen, suele ser para pactar los límites de las obligaciones del nuevo marido respecto a ellos o sirviendo como pretexto para concertar matrimonios nuevos. Sin embargo, su escasa presencia en estos contratos no significa que estas madres abandonaran a sus hijos al volver a casarse. Si bien perdían la tutoría legal, hay razones para considerar habitual que la tutoría formal de los hijos no significaba que fueran a vivir con su responsable legal, pudiendo seguir así bajo el cuidado de la madre en muchos casos.

Es muy posible que la principal motivación que movía a una mujer a acceder a las segundas nupcias fuera, ante todo, que la devolución de la dote debía quedar asegurada por el nuevo marido. Independientemente de los problemas o retrasos que pudiera haber para que la mujer volviera a administrar sus propiedades, el capítulo matrimonial creaba un lazo legal que podría dar cierta seguridad a futuro para la viuda. Esto, unido a sus derechos durante el *any de plor*, podría indicar que dichas mujeres, algunas con intervención de su familia, buscaban asegurar su economía a largo plazo.

Por supuesto, debemos considerar las opciones que escapan a lo propiamente económico. Si bien el presente artículo no ha sido dedicado a la parte más cotidiana del matrimonio, es cierto que elementos como la compañía y los sentimientos de los contrayentes son parte innegable del proceso de segundas nupcias. Es poco probable que, mediante un análisis de los capítulos matrimoniales, pueda extraerse con seguridad hasta qué punto la soledad o el deseo pudiera pesar por encima de los condicionantes económicos antes mencionados, pero estos debieron de estar presentes en cualquier decisión que la viuda pudiera tomar, una vez recuperaba el control de la dote al menos. Este es un plano de las segundas nupcias todavía por

EHDAP, XXXIV (2025), 99-116, ISSN: 0211-5425

explorar, y que podría dar todavía más capas al conocimiento del significado del matrimonio dentro de la sociedad medieval. un conocimiento que continúa creando bibliografía debido a su complejidad y numerosas caras.

Bibliografía

Altisent, Agustí, 1969. *L'Almoina Reial a la Cort de Pere El Ceremonios: Estudi i edició dels manuscrits de l'almoiner fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378-1385),* Poblet, Abadía de Poblet.

Aurell Cardona, Jaume, 1993-1994. «Vida privada I negoci mercantile a la Barcelona Baix medieval», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15: 219-241

Aurell Cardona, Jaume, 1996. *Els mercaders catalans al quatre-cents*, Lleida, Pagès editors

Bazán Díaz, Iñaki, 2008. «El modelo de sexualidad de la sociedad cristiana medieval. Norma y transgresión», *Cuadernos del CEMyR*, 16: 167-191.

Casamitjana i Vilaseca, Jaume, 2004. *El testamento en la Barcelona bajomedieval. La superación de la muerte patrimonial, social y espiritual,* Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra.

Codina, Jaume, 1997. *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat. Segles xiv a xix,* Barcelona, Pagès editors.

Comas Via, Mireia, 2012. «Trencant el mite de la "mare cruel". Les vídues mares i les segones nupcies (Barcelona, segles xiv-xv)», *Família a la Baixa edat Mitjana (s. xiii-xv),* Hostalric: 125-131.

Comas Via, Mireia, 2015. *Entre la solitud i la llibertat: Vídues barcelonines a finals de l'Edat Mitjana,* Barcelona, Universitat de Barcelona.

Díaz Martí, Carles, 2022. «Els capítols matrimonials com a font demogràfica i socioeconòmica a l'Edat Mitjana», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 34: 91-300.

García Panadés, Teresa, 1983. «Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 4, 149-204.

Klapisch-zuber, Christiane, 1987. *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy*, The University of Chicago Press.

Klapisch-zuber, Christiane, 2003. «La "madre cruel". Maternidad, viudez y dote en la Florencia de los siglos xiv y xv», *La Edad Media a debate*. 413-430.

Le Goff, Jacques, Truong, Nicolas, 2005. *Una historia del cuerpo en la Edad Media*, Barcelona, Ediciones Paidós.
Martorell Trabal, Francesc, 1926. *Epistolari del segle xv. Recull de cartes privades,* Barcelona, Atenes
Minois, Georges, 1987. *Historia de la vejez. De la Antigüedad al Renacimiento*. Madrid, Nera.
Trevelyan, George Macauley, 1949. *Histoire sociale de l'Anglaterre du Moyen Age à nos jours*, Paris, Payot.
Vinyoles Vidal, Teresa, 1985. *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400,* Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana
— 2020. *Usos amorosos de las mujeres en la época medieval,* Madrid, Catarata.

El protocol de Pere de Santamaria (1387-1413): una finestra a la baixa edat mitjana berguedana

Pol Navarro Costa
Àmbit de Recerques del Berguedà

Resum

El present article té per objectiu aproximar-se a la realitat socioeconòmica del berguedà baixmedieval a partir de l'activitat notarial de Pere de Santamaria i dels instruments que conté el protocol estudiat. Aquest conté una sèrie d'instruments clausurats en cinc indrets diferents del territori proper a Berga, convertint-lo en un reflex de la seva activitat notarial i conseqüentment, del territori, societat i economia de la zona. Per tant, aquesta font es converteix en un estrat d'informació a considerar per tal d'aproximar-nos a la societat, al paisatge, al territori, a l'economia i a les xarxes socioeconòmiques d'un indret i moment precís: el Berguedà a la tardor de l'edat mitjana.

Paraules clau

Notariat, història del notariat, protocol notarial, Berguedà, baixa edat mitjana.

Abstract

The aim of this article is to approach the socio-economic reality of the late medieval Berguedà based on the notarial activity of Pere de Santamaria and the instruments contained in the protocol studied. This contains a series of instruments closed in five different places in the territory near Berga, making it a reflection of his notarial activity and consequently, of the territory, society and economy of the area. Therefore, this source becomes a layer of information to be considered in order to get closer to society, the landscape, the territory, the economy and the socio-economic networks of a precise place and time: the Berguedà in the autumn of the Middle Ages.

Key words

Notarial profession, history of the notarial profession, notarial register, Berguedà, Late Middle Ages.

En el present article parlarem sobre la informació que el registre notarial de Pere de Santamaria ens brinda: més concretament, veurem les dinàmiques socioeconòmiques i xarxes que s'establiren entre les persones, les viles i masies en un marc temporal i espacial determinat: la baixa edat mitjana al Berguedà.

L'estudi s'ha fet a partir del buidatge documental d'un registre del notari suara esmentat i que es conserva actualment a l'Arxiu Parroquial de Berga (APB).[1] Som conscients de les limitacions que se'ns plantegen davant l'anàlisi d'una sola font, però al mateix temps resulta d'especial interès poder observar les dinàmiques socioeconòmiques que ens ofereix la font.[2]

El notari: Pere de Santamaria

Coneixem el seu nomenament per part de Pere el Cerimoniós el 15 de novembre de 1377, que diu: «Petro de Sancta Maria, alias Avià, oriundo ville Berge, quod sit notarii per totam terram et dominationem domini Regis. Data Barchinone XV die novembre anno a·nativitate Domini Mº·CCCº·LXXº·VIIº.»[3]

Tenint present aquesta dada i observant les referències de pergamins conservats a l'Arxiu Parroquial de Berga, situem l'activitat de Pere de Santamaria entre 1377-1413, en una cronologia d'uns trenta-sis anys, tal com ja vam estudiar amb anterioritat (Navarro 2021).

1. Arxiu Parroquial de Berga (APB), Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*.

2. El text d'aquest article —si bé amb alguns canvis— és extret de la comunicació pronunciada a Leeds en el marc de l'*International Medieval Congress: Networks & Entanglements* (3-6 de juliol de 2023) i titulada «Socio-Economic Dynamics and Networks through a Notarial Register: Pere de Santamaria, 1387-1413». Quant a la figura del notari, es va presentar un primer estudi dins del Seminari Internacional «El notariat públic a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana: organització, pràctica i activitat en els territoris peninsulars», organitzat per NOTMED (10-11 de novembre de 2021) amb una comunicació titulada «Pere de Santamaria: un notari urbà dins una societat rural (1387-1413)» (vegeu bibliografia).

3. Vegeu Navarro, Pol, en premsa. «Pere de Santamaria: un notari urbà dins una societat rural (1387-1413)», *NotMed, Seminari Internacional: El notariat públic a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana: organització, pràctica i activitat en els territoris peninsulars* (Barcelona, 10-11 de novembre de 2021).

El nomenament notarial suara esmentat li permet actuar en totes les terres i els dominis de la corona; de fet, aquesta mateixa subscripció és la que conté la coberta del *liber* que estudiem i mostrarem més endavant. I per què posem èmfasi en aquest aspecte? Perquè com veurem més endavant, Pere de Santamaria actua a Berga i treballa a Berga, però la seva activitat notarial va més enllà de Berga, tot fent ús de la potestat que Pere el Cerimoniós li va donar.

De fet, Pere de Santamaria no només actuava amb la potestat que el rei li havia concedit el novembre de 1377. També apareix documentat com a notari de Berga, actuant sota l'autoritat del vicari de l'església parroquial de Santa Eulàlia de Berga (vegeu annex 1).

Per tant, el notari estudiat té dos àmbits d'actuació: el primer, local a la vila de Berga i sota l'autoritat del vicari de la parròquia de Santa Eulàlia de Berga (sota una llunyana però present potestat reial). El segon és més ampli, podia actuar en tots els dominis de la corona. Així doncs, ens trobem davant d'un «notari general» (Conde, Gimeno 1989).

El registre notarial (1387-1413)

El registre notarial que estudiem es conserva a l'Arxiu Parroquial de Berga i engloba una cronologia des de 1387 fins a 1413. Les cobertes són de pergamí i els folis són de paper. El seu estat de conservació és bo, tret que hi falta una part de la coberta, hi manquen alguns folis i n'hi ha d'altres que es troben afectats per la humitat i el desgast que ha patit el llibre al llarg del temps.

A la coberta hi trobem diferents anotacions posteriors als segles xiv i xv que fan referència al manual de Pere de Santamaria: «En poder de Pere de Santa Maria, notari publich de la vila de Berga». El pergamí de la coberta no és reutilitzat i a la part interior s'hi pot llegir la següent anotació: «Sig+num mei Petri de Sancta Maria habitatoris ville Berge auctoritate Regia notarii publicii per totam terram et dominacionem illustrissimi dicti domini Regis. Qui hoc scribi et predictis presens interfui hocquem scribi et clausi», (vegeu il·lustració 1) fet que ens porta a pensar que es tracta d'una prova feta pel mateix notari.

D'aquesta anotació suara esmentada, fem notòria la presència d'un fragment de text ratllat pel mateix notari: Pere de Santamaria es va prendre la molèstia de ratllar el fragment «habitatoris ville Berge», segurament per

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

evitar dubtes del seu àmbit d'actuació i posar de manifest la potestat de la qual gaudia, que anava molt més enllà dels límits de la vila de Berga.

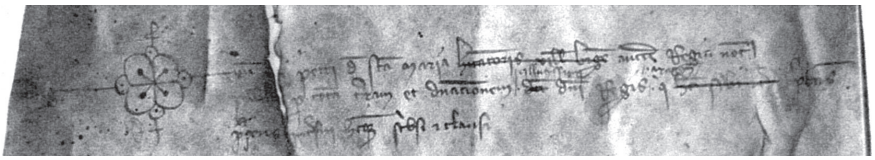

Il·lustració 1. Detall de la inscripció de la coberta a la part interior.

A través d'aquesta inscripció podem intuir que en aquest protocol hi trobem documents que el notari va clausurar fent ús de la potestat que Pere el Cerimoniós li havia donat: la d'actuar per tots els seus dominis. Això ens porta a pensar que tindria altres protocols en els quals fermava escriptures en les quals actuava únicament amb l'altra potestat de què gaudia, sota el poder del vicari de l'església de santa Eulàlia de Berga.

L'obertura, com hem comentat, no s'ha conservat i els primers folis tampoc, però la resta es conserva bé (tret de la manca d'alguns folis que ens deixen uns buits documentals que cal tenir presents). Dels vint-i-sis anys que ocupa aquest registre, només tenim dades (algunes parcials) d'un total de setze anys.

Malgrat aquests buits documentals el protocol conté fins a un total de 150 folis i 249 documents, els quals ens permetran observar —si més no, de manera general— l'activitat d'aquest notari, i conèixer el territori i persones coetànies. D'aquests 249 documents, 129 estan expedits, altres 16 cancel·lats i 104 resten per expedir (Navarro en premsa).

L'activitat territorial de Pere de Santamaria

Com hem vist anteriorment, Pere de Santamaria era un notari que tenia dues potestats: la primera era d'àmbit local (notari de la vila de Berga) mentre que la segona englobava un territori més extens (els dominis de la corona).

Aquest fet permetia que l'activitat de Pere de Santamaria es pogués desenvolupar en un territori molt extens, sobresortint dels límits de la vila de Berga i, fins i tot, de la comarca del Berguedà. En el cas que estudiem, tots els instruments estan clausurats dins dels límits comarcals, però malgrat

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

això creiem que ens aporta una valuosíssima informació sobre les xarxes i les dinàmiques socioeconòmiques del territori que engloba.

Pere de Santamaria anava a diverses parròquies i hi escripturava els documents que requerien la presència d'un notari. De totes maneres, hem de pensar que treballava des de Berga, on tenia l'oficina notarial: en el seu nomenament ens diu que era *oriünd* de la vila de Berga. Dolors Santandreu, a la seva tesi doctoral, situa la casa de Pere de Santamaria a la plaça de la vila (Santandreu 2006: 104).

De fet, quan clausura molts documents, s'hi observa com el mateix notari escrivia per inèrcia «Berge» i després ho ratllava i posava on realment s'havia clausurat aquell document.[4] El fet que aquesta situació es repeteixi més d'una vegada, creiem que ens informa sobre com era la seva activitat: prenia la primera nota del contracte fora de la vila de Berga davant dels interessats i, més tard, a posteriori, ho inscrivia al registre notarial.

Què ens diu el registre notarial sobre l'activitat notarial i territorial de Pere de Santamaria? Hem de destacar que, en les datacions tòpiques, predominen els noms de les parròquies; segons sembla, el notari prenia com a referència el nom de la parròquia on escripturava el document. En destaquem Sant Pere de Madrona, Sant Martí d'Avià, Santa Maria d'Avià i Santa Eulàlia de Gironella, totes elles a un radi de menys de deu quilòmetres.

La major part dels documents que s'escripturen en aquest registre notarial pertanyen al terme de la parròquia de Sant Pere de Madrona, amb un 62 % del total dels documents escripturats. Aquesta parròquia és molt a prop de la vila de Berga.

Aquesta dada crida l'atenció, puix que supera amb escreix la meitat dels documents conservats en el registre. Tenint present la realitat eminentment rural del territori que comprèn la parròquia de Sant Pere de Madona, aquesta dada ens porta a reflexionar sobre l'existència d'un possible mercat situat als afores de la vila de Berga, just al costat del camí que anava de Berga a la Seu d'Urgell: avui en dia encara hi ha un topònim que s'anomena «les agulles del Mercadal», fet que ens podria indicar la presència d'un mercat proper a aquest indret i, conseqüentment, la presència de notaris per escripturar els documents corresponents.

La parròquia de Sant Martí d'Avià és la segona en què s'escripturen més documents, amb el 12 % del total. Es trobava dins l'actual poble d'Avià,

4. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*. Folis: 13r, 15r, 17r, 25r, 30v, 72v, 92r, 95r, 95v, 96r, 96v, 116v, 122r, 123r, 129r i 129v.

una petita població a tres quilòmetres de Berga. Seguidament, tenim Berga amb l'11 % dels documents escripturats i, finalment, la parròquia de Santa Eulàlia de Gironella, amb el 9 % (un 6 % no s'ha pogut determinar a causa del mal estat d'alguns folis).

Totes aquestes poblacions es troben en un radi de deu quilòmetres al voltant de la vila de Berga, com s'observa en el mapa que hi ha al final d'aquest article. Així doncs, l'activitat notarial de Pere de Santamaria es desenvolupava a Berga i als voltants de la mateixa vila. Tret de Sant Pere de Madrona, les altres parròquies sí que tenien un petit nucli urbà (Navarro en premsa).

Xarxes entre persones

A l'apartat anterior hem vist com el notari Pere de Santamaria actuava com a mínim en quatre parròquies diferents com a notari reial amb autoritat a tots els dominis de la corona, a més dels documents clausurats a Berga (sense fer esment de la parròquia). Per tant, donava cobertura a aquestes poblacions del voltant de la vila de Berga. No hem d'oblidar que, malgrat aquesta activitat notarial de Pere de Santamaria, tant a Avià com a Gironella hi trobem escrivanies locals, encara no estudiades: amb això volem dir que l'activitat de Pere de Santamaria és paral·lela a les escrivanies que ja existien en aquests indrets.

Malgrat les quatre parròquies des d'on Pere de Santamaria escriptura documents, sí que observem canvis quant a la procedència de les persones que apareixen en els diferents instruments del protocol notarial: la nòmina de parròquies augmenta considerablement i es diferencien més de trenta-vuit parròquies dins la comarca del Berguedà.

És en el mateix registre notarial on observem les xarxes de relacions socials i econòmiques que s'estableixen entre els individus de la societat. En els instruments es constaten les relacions de la gent del territori; sobretot gent de la vila de Berga que fermen negocis amb diferents individus de l'hàbitat rural.

En primer lloc, cal destacar que majoritàriament la gent que apareix al registre notarial prové de la mateixa vila de Berga, més de la meitat, la qual cosa mostra una primera realitat de xarxes territorials: Berga era la ciutat que articulava el seu entorn, de caràcter profundament rural. Era, per tant, l'eix vertebrador del territori: un nucli que representava un indret

d'oportunitats per a la gent del voltant; els pagesos, els comerciants i altres trobaven a Berga un lloc on adquirir o vendre productes. Ho veurem amb exemples.

En la font estudiada hi ha compravendes de béns immobles situats dins la mateixa vila de Berga; és el cas d'Antoni de Torrentfernós que ven a Llorenç Pardigó una casa situada al carrer de Barcelona, que afrontava amb la via pública que portava a Barcelona.[5]

De Berga sorgia una gran xarxa de camins que permetia que la vila estigués connectada amb el territori: destaquem els camins a Vilosiu, Barcelona, Ripoll, Cardona, Pedret, Avià, Capolat, etcètera (Santandreu 2006: 638-649).

El registre notarial també ens mostra com gent forana posseïa béns immobles dins la vila de Berga. Andreu de Solanelles, de la parròquia de Sant Andreu de Ferners, va vendre a Joan Portella, pagès habitant de Berga, una casa sota una torre de la muralla anomenada «Cascalls».[6]

La gent de Berga també es relacionava amb el seu entorn: Guillem Sala, pagès de la vila, ven a Francesc Ripoll una terra i vinya que té dins el terme parroquial de Sant Pere de Madrona (als afores de Berga).[7] Les afrontacions d'aquesta vinya ens permeten saber què hi havia al seu entorn: tres vinyes de tres pagesos: Berenguer de Pedregals, Berenguer Carana i Joan Olzina, habitants de la vila de Berga o de masos dispersos. A més, també s'esmenta com a afrontació la via que porta a Capolat, mostrant un cop més la xarxa de camins del territori.[8]

També la compravenda d'una vinya ens mostra com alguns mercaders compraven vinyes i terres;[9] segurament aquesta compravenda s'ha de llegir en clau econòmica: tenir vinyes implicava tenir un bé immoble a partir del qual podies treure'n un benefici econòmic amb l'establiment de pagesos en aquestes terres.

Un darrer exemple relacionat amb Berga i les dinàmiques socioeconòmiques de l'entorn és l'establiment d'una masoveria. Els administradors de la confraria de Sant Esteve de Berga van establir Pere Molar, pagès

5. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 12r-13r.
6. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 45r-46r.
7. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 17r.
8. Quant als camins com a patrimoni poc valorat, fem esment d'una conferència pronunciada per l'historiador Josep Sánchez dins del marc del III Cicle de Conferències Hivern Romànic. Vegeu Sánchez 2024 a la bibliografia.
9. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 18r-19r.

de Berga, la masoveria la «iioneria», situada a la parròquia de Sant Martí d'Avià.[10] Aquest establiment és una mostra d'algunes modalitats que la confraria tenia per adquirir rendes (Santandreu 2006: 459-460).

Però també observem com els pagesos de l'entorn trobaven a Berga un mercat que donava sortida a alguns dels seus productes. És el cas de Pere de Torre i la seva muller Mateua, de la parròquia de Sant Quintí de Montclar, que confirmen el deute a Bernat Bertran, traginer de Berga, per una mula de pèl negre, de la qual li devien 24 lliures i 15 sous barcelonesos. També tenim el cas de Bernat de Sobrestrada que confirma que Pere de Coromines, mercader de Berga, li deu 8 florins d'or per la venda d'una mula de pèl negre-castany.[11]

Aquests documents ens mostren la relació entre el camp i la ciutat; en aquest cas, dos pagesos de les parròquies suara esmentades venen dues mules a dos individus del món urbà (el primer un traginer i el segon un mercader) que les necessiten per dur a terme la seva activitat professional.

El protocol també ens documenta diferents hàbitats existents al voltant de la vila de Berga, i ens informa de les persones que hi habitaven i de les relacions socials i econòmiques que s'establien entre la gent del territori: en definitiva, ens mostra les relacions que s'establien en diferents àmbits.

Pel que fa a l'actual població d'Avià, a l'edat mitjana hi havia dues parròquies: Sant Martí d'Avià i Santa Maria d'Avià. La primera parròquia contenia un petit nucli de poblament en forma de sagrera (que avui en dia s'ha transformat en el nucli poblacional d'Avià); la segona parròquia estava conformada amb un seguit de masies disperses pel territori.

Pere de Santamaria també va deixar constància de les relacions socioeconòmiques entre els habitants de la sagrera d'Avià: Jaume Gorans i la seva muller Elisenda van vendre a Arnau de Santamaria (també de la sagrera) dues cases contigües anomenades «les cases den Vidall» i situades dins la sagrera.[12]

Al mateix temps, la gent que vivia a la sagrera també es relacionava amb el seu entorn: Llorenç Carbassí dona al seu fill Pere una vinya i una terra que tenia a la parròquia veïna de Santa Maria d'Avià.[13] Jaume Vicenç, habitant de la sagrera d'Olvan ven a Pere Ponç, de la parròquia de Sant

10. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 7r-8r.
11. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 10rv.
12. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 68v-69r.
13. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 70v-71r.

Andreu de Sagàs, unes vinyes i unes terres que té a la parròquia de Santa Maria d'Olvan. De les afrontacions en destaquem la «via seu carraria publica per quam itur de Castro de Gerundella».[14]

Quant a l'actual poble de Casserres, hi distingim quatre unitats territorials a l'edat mitjana: el barri de Casserres (que avui en dia ha evolucionat al nucli poblacional de Casserres) i tres parròquies: Santa Maria de l'Antiguitat, Sant Pere de Casserres i Sant Pau de Casserres. Aquestes unitats estaven relacionades entre elles i en destaquem diverses compravendes entre gent que vivia en aquests llocs, com també un exemple d'uns capítols matrimonials entre parroquians de Sant Pere de Casserres, d'una banda, i Sant Pau de Casserres, de l'altra.[15]

Entre els documents que conté la font hi ha una comanda que ens permet conèixer una sèrie de noms i cognoms de pagesos que aleshores vivien en unes parròquies i masies que no van superar la crisi demogràfica i que avui en dia estan gairebé deshabitades.

És el cas d'onze pagesos que junts tenien en comanda 66 florins d'or amb Margarida, muller del notari difunt Berenguer Teixidor. Tots ells provenen de cinc parròquies diferents: Santa Maria de Vilosiu, Sant Cerni de Clarà, Sant Andreu de Cercs, Santa Maria de la Baells i de Sant Pere de Madrona.[16] Aquests pagesos s'ajunten i formen una comanda per tal d'invertir diners, acció que tal vegada no podien fer de manera individual. L'acta notarial es tanca a la vila de Berga, lloc on el món rural pot trobar un espai per a les transaccions econòmiques.

Finalment, el registre també ens mostra la realitat que vivien alguns pagesos: la remença. Molts estaven adscrits a la terra i només podien deslliurar-se'n mitjançant un pagament: Guillem de Peguera, senyor del castell de l'Espunyola, allibera Bonanat del Mas, que era un pagès de remença, pel preu d'11 lliures barceloneses.[17]

Un element molt interessant que ens aporta aquest protocol és la presència de pagesos i habitants en zones disperses de la comarca, les quals sempre s'havia dit que després de la pesta de 1348 havien quedat totalment deshabitades; és cert que la pesta negra va generar un impacte demogràfic

14. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 54r-55r.
15. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 100v-102v.
16. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 71v.
17. APB, Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*, f. 122v-123r.

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

negatiu en la societat medieval, que va repercutir també al món rural. Però cal matisar que aquest despoblament no va ser immediat, sinó que s'allargaria durant un bon temps: a finals del segle XIV i a inicis del segle XV encara documentem pagesos provinents d'aquestes parròquies rurals que no ens han pervingut o bé que viuen una situació de despoblament.

Per tant, la font estudiada ens mostra com les xarxes socioeconòmiques en el món rural, si bé es van poder veure alterades per la crisi baixmedieval, no s'havien aturat: els pagesos, tal com ho testimonia el notari Pere de Santamaria, continuaven habitant el territori, teixint xarxes amb el seu entorn més immediat o amb la vila de Berga.

Conclusions

En primer lloc, destaquem la importància que van tenir els notaris a la societat medieval atès que van deixar constància de les xarxes de relacions entre els individus de l'època. Els registres notarials es converteixen en una font de primer nivell per conèixer la societat i les relacions econòmiques i socials, com també tota mena de xarxes: la mobilitat del notari, els moviments de la gent, les relacions territorials, les dinàmiques econòmiques i socials i un llarg etcètera.

El notari Pere de Santamaria exercia dues jurisdiccions com a notari; la primera, a escala local, com a notari de la vila de Berga sota l'autoritat del vicari de Santa Eulàlia de Berga. La segona es tractava d'una jurisdicció més àmplia: tenia potestat per actuar en tots els dominis de la corona, encara que en el cas que ens ocupa només ho feia pels voltants de la vila de Berga. Malgrat la mobilitat territorial, la seva oficina es trobava a Berga.

Berga era la capital de la vegueria, i com a tal exercia un paper de capitalitat també reflectit en els diferents instruments notarials conservats: l'hàbitat rural trobava a Berga un mercat on fer córrer l'excedent agrari o bé invertir diners en comanda. Al mateix temps, Berga trobava en el seu entorn productes necessaris per al seu dia a dia (com els traginers i mercaders amb les mules), s'establia així una relació de complementarietat.

Per sota de Berga, hi ha unes unitats territorials més petites —sagreres, barriades, parròquies rurals i l'hàbitat dispers pel territori— al capdamunt de les quals hi trobem Berga com a eix vertebrador, coronant la jerarquia territorial.

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

També es produïen compravendes entre gent de Berga i a la mateixa vila, alhora que gent de Berga comprava i venia vinyes i terres situades als afores de la mateixa vila. Hem de tenir present també els nombrosos camins que sortien de Berga i que facilitava les xarxes de comunicació i afavorien les dinàmiques socials i econòmiques.

Hem observat com els pagesos comerciaven amb els habitants de la vila de Berga. Atès que més de la meitat dels instruments són clausurats dins el terme parroquial de Sant Pere de Madrona, podem pensar que molts hi accedien perquè possiblement se celebrava un mercat al costat del camí públic que portava a la Seu d'Urgell, raó per la qual era un lloc concorregut.

Un altre aspecte interessant és el paper que tenien moltes parròquies de l'hàbitat dispers encara poblades; posem èmfasi en la parròquia de Vilosiu, de la qual sempre s'havia dit que havia quedat deshabitada per la pesta negra. No obstant això, podem observar com encara hi resten pagesos. La lectura atenta dels registres notarials ens permet conèixer millor les dinàmiques d'aquestes parròquies rurals.

Encara que es tendeixin a relacionar els conceptes de baixa edat mitjana amb crisi, els registres notarials ens mostren com les relacions socials, econòmiques i territorials segueixen a l'ordre del dia: Berga articula el territori que l'envolta, un territori ple de pagesos que habiten en alguns masos dispersos pel terme; alguns són rònecs, d'altres s'han fragmentat en nous establiments i, per tant, amb unes dinàmiques territorials que canvien i evolucionen constantment.

Bibliografia

Busoms, Joan; Navarro, Pol, en premsa. «Els signes dels notaris a l'àmbit rural. Una aproximació al notariat del Prepirineu Català (segles xiii-xv)», *Signa notarili in area mediterranea a confronto. Secoli xiii-xv*, Officina di Studi Medievali (Palermo, 5-6 ottobre 2023).

Conde, Rafael; Gimeno, Francisco, 1989. «Notarías y escribanías de concesión real en la Corona de Aragón, Valencia», *Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo xiv: actas del VII Congreso Internacional de Diplomática*: 281-330.

Navarro, Pol, 2021. «Aproximació al notariat públic de Berga (segles xiii-xv)», *L'Erol: Revista Cultural del Berguedà*, 150: 10-20.

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

Navarro, Pol, 2023. «Socio-Economic Dynamics and Networks through a Notarial Register: Pere de Santamaría, 1387-1413», *International Medieval Congress (Leeds, 3-6 july 2023) «Networks and Entanglements»*.

— en premsa. «Pere de Santamaria: un notari urbà dins una societat rural (1387-1413)», *NotMed, Seminari Internacional: El notariat públic a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana: organització, pràctica i activitat en els territoris peninsulars* (*Barcelona, 10-11 novembre 2021*).

Sànchez, Josep, 2024. «Camins, un patrimoni desconegut»; J. Busoms; P. Navarro (coords.) *III Cicle de Conferències Hivern Romànic (23 febrer 2024)*.

Santandreu, M.ª Dolors, 2006. «La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga» (tesi doctoral). Universitat de Barcelona, Barcelona.

Fonts manuscrites

Arxiu Parroquial de Berga (APB), Notarials, caixa 22, *Manual 22/1*.

Annex

Nom	Signum	Subscripció	Data	Referència doc.
Pere de Santamaria (1378-1413)		*Sig+num mei Petri de Santamaria notarii publici ville Berge auctoritte venerabilis Guillelmi de Podio vicarii perpetui ecclesie Sancte Eulalie eiusdem ville*	8-2-1378	APB, p. s. XIV
		Sig+num mei Petri de Santamaria, notarii publici ville Berge, auctoritate discreti Petri de Casis vicarii perpetui ecclesie sancte Eulalie eiusdem ville	12-1-1390	APB, p. s. XIV
		Sig+num mei Petri de Santamaria, notarii publici ville Berge, auctoritate discreti Guillermi de Vilarasa, vicarii perpetui ecclesie sancti Eulalie eiusdem ville	3-10-1399	APB, p. s. XIV
		Sig+num mei Petri de Sanctamaria auctoritatem regiam notarii publici per totam terram et dominacionem illustrisimi domini regis aragonum	31-5-1403	APB, p. s. XV
		Sig+num mei Petri de Sanctamaria notarii publici ville Berge, auctoritate discreti Bernardi Olzina vicarii perpetui ecclesie sancte Eulalie eiusdem ville	10-8-1411	APB, p. s. XV

Annex 1. Diferents subscripcions de Pere de Santamaria (Navarro, 2021).

EHDAP, XXXIV (2025), 117-130, ISSN: 0211-5425

El fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona (1395-1852): estudi i proposta de classificació

Albert Pérez Escribano
Universitat de Girona

Resum

Aquest article presenta una proposta de classificació del fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona (1395-1852), conservat a l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya. A través de l'estudi de la seva gènesi, naturalesa jurídica, estructura administrativa, funcions i competències, es procedeix, segons els principis de la ciència arxivística, a la classificació i descripció de la producció documental del col·legi com a organisme productor. Així mateix, es mostra el valor que els fons històrics conservats en arxius institucionals poden tenir com a actiu intangible en les seves estratègies de comunicació i difusió patrimonial. El resultat ha estat l'elaboració d'una fitxa NODAC a nivell de fons i la proposta d'un quadre de classificació de la documentació del CNPNB.

Paraules clau

Institució notarial, Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona, confraries d'oficis, fons gremials, quadre de classificació.

Abstract

This article presents a proposal for the classification of the collection of the Association of Public Notaries Numbered of the City of Barcelona (1395-1852), preserved in the Archives of the Notarial Association of Catalonia. Through the study of its origins, legal nature, administrative structure, functions and powers, the classification and description of the documentary production of the association as a producer organism is developed, according to the principles of archival science. Likewise, the value that historic collections have for archives is shown as an intangible asset in their communication and diffusion of cultural heritage strategies. As a result, a NODAC file has been developed at the collection level, along with the proposal of a Classification Chart for the documentation of the CNPNB.

Keywords

Notary, Association of Public Notaries Numbered of the City of Barcelona, guilds, guilds collection, classification chart.

Introducció

El Col·legi Notarial de Catalunya (CNC), com a col·legi situat a la capital de districte, gestiona junt amb el notari arxiver l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona (AGPB) des de la segona meitat del segle XIX.[1] Aquest es divideix en dues seccions: d'una banda, l'Arxiu Intermedi, comprèn els protocols de vint-i-cinc a cent anys i, de l'altra, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) conserva els protocols històrics de més de cent anys.[2] Ambdues seccions es troben a la seu del CNC i el traspàs dels protocols centenaris d'una secció a l'altra es produeix de forma orgànica i reglada. Això no obstant, a més a més dels fons notarials de Barcelona, l'AHPB comprèn diversos fons d'escrivanies especials, patrimonials, personals, gràfics i de notaries foranes que són de gran interès històric (Cases i Loscos 2023).

Però el Col·legi Notarial de Catalunya, com a institució, disposa d'un arxiu que conté el conjunt de documentació orgànica produïda, reunida i utilitzada per l'entitat des de 1862 fins avui en dia[3] i, també, diversos fons tancats d'institucions amb què té un lligam històric i successori.[4] Aquestes

1. La promulgació del Decret Llei del 8 de gener de 1869 va establir la creació d'arxius generals de protocols per districte notarial o partit judicial i la introducció de la figura del notari arxiver. A Catalunya, el model es va implantar des d'un primer moment, custodiant aquests els protocols de més de trenta anys, tot i que el Reial Decret del 7 de novembre de 1921 ho reduiria a vint-i-cinc anys. Els arxius dels col·legis notarials disposaven d'un règim especial, compartint la responsabilitat amb el notari arxiver sobre els arxius generals del districte, tal com ho reflecteix el vigent Reglament Notarial del 2 de juny de 1944. Vegeu Pagarolas i Sabaté 2007: 49-70.

2. El Decret de Presidència del 2 de març de 1947 sobre els fons centenaris o històrics, prenent com a referència el districte notarial, creava a cada arxiu general de protocols una secció històrica. En diferenciava tres tipus: les seccions històriques dels col·legis notarials, dels arxius històrics provincials i, en darrer lloc, dels restants districtes notarials. Vegeu Pagarolas i Sabaté 2007: 64-65.

3. La Llei orgànica del notariat del 28 de maig de 1862, entre d'altres mesures, unificà la professió del notari com a funcionari públic de creació estatal —se superava així la diversitat del paradigma medieval— i creà col·legis territorials per audiència. A Catalunya, es va constituir el Col·legi Territorial de Barcelona que, malgrat el període de col·legis provincials (1903-1904), ha pervingut fins els nostres dies sota l'actual denominació de Col·legi Notarial de Catalunya (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 25-27).

4. El sistema col·legial anterior a 1862, ha de ser identificat com un organigrama d'institucions, amb estructures i finalitats similars, però amb personalitat jurídica, autoritat i competències diferents. Per aquesta raó, diferenciem l'arxiu intern del CNC (1862-actualitat) dels fons tancats d'institucions notarials col·legiades precedents.

corporacions són: el Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona (1395-1852), el Col·legi de Notaris Públics Reials Col·legiats de la Ciutat de Barcelona (1544-1852), el Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona (1852-1862), el Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona (s. XVI-2000)[5] i, en darrer lloc, altres col·legis notarials catalans (s. XVII-XIX) com el de Tarragona, Lleida i Girona. Un conjunt documental històric que, tot i formar part de l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya (ACNC), és gestionat pel personal tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

Per tal d'entendre la seva estructura i disposició, presentem a continuació una proposta de Quadre d'Organització de Fons (QOF), realitzat per nosaltres mateixos, que identifica i organitza conceptualment els fons documentals custodiats pel Col·legi Notarial de Catalunya a través de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona i de l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya.

Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona (AGPB)	*Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya (ACNC)*[6]
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) -Fons notarials (més de 100 anys).[7] -Col·lecció de pergamins.[8]	-Fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona (1395-1852). -Fons del Col·legi de Notaris Públics Reials Col·legiats de la Ciutat de Barcelona (1544-1852).

5. En relació amb el Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona, vegeu Ruiz Gómez 2011.

6. Els fons històrics de l'ACNC resten encara per tractar d'acord amb els criteris actuals de la ciència arxivística. Per aquesta raó, no tenim un coneixement explícit del seu abast i contingut.

7. A més a més dels protocols centenaris de notaries de Barcelona, l'AHPB conserva el fons de 149 notaries foranes corresponents a 307 unitats arxivístiques de documentació autoritzada per notaris aliens al districte notarial de Barcelona, amb un abast cronològic del segle XIII al XIX. De fet, comprèn el protocol més antic conservat a l'AHPB, que correspon a un fragment del registre d'Osor de 1285. Vegeu Cases i Loscos, Lluïsa 2023: 14-15, 87-139.

8. Comprèn un total de 1.700 pergamins, datats dels segles XII al XVII i de procedència diversa: d'una banda, la producció documental relacionada amb els marquesos d'Aguilar i, de l'altra, la dels notaris barcelonins. Vegeu Ruiz Gómez 2014.

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona (AGPB)	*Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya (ACNC)*[6]
-Escrivanies especials.[9] -Fons patrimonials.[10] -Miscel·lània.[11] -Addenda.[12] -Testaments tancats.[13] -Fons gràfics.[14]	-Fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona (1852-1862).

9. Es conserven els fons produïts per les escrivanies especials de Marina (1751-1876), la Secretaria d'Interpretació i Traducció de Llengües de Barcelona (1786-1806) i Hisenda (1835-1868). Vegeu Cases i Loscos 2023: 10-13; 21-74.

10. L'integra només un únic fons, el del Marquesat d'Aguilar-Margarit i Biure (1210-1861). Part del seu fons es troba repartit en diverses seccions: d'una banda, la documentació en pergamí es va incloure dins la col·lecció homònima de l'AHPB i, de l'altra, els capbreus i registres produïts per notaris barcelonins es van incloure a les seves sèries ordinàries. El fons patrimonial actual el constitueix un gruix important de documents que, antigament, formaven part de les seccions de Vària i Miscel·lània. Vegeu Cases i Loscos 2023: 13-14; 75-86.

11. Aquesta secció comprèn 80 unitats arxivístiques corresponents a documents solts, singulars i de difícil classificació que formaven part de les antigues col·leccions factícies de Miscel·lània, Vària, Gràfics, Manuscrits literaris i Música. El seu abast cronològic va del segle x fins al segle xx. Vegeu Cases i Loscos 2023: 15-16; 143-151.

12. L'any 2007, durant unes obres de remodelació a la seu del CNC, es va trobar en un altell un conjunt de documentació solta relativa a notaris de Barcelona i Badalona, amb un abast cronològic del segle xiv al xix. Ates que ja s'havien publicat els inventaris dels notaris d'ambdues poblacions, es va decidir crear la secció Addenda per incloure les 216 unitats arxivístiques procedents de les notaries de Barcelona (s. xiv-xix) i Badalona (s. xvi-xix), seguint el criteri de classificació per població i ordre cronològic de notari establert als altres fons. Vegeu Cases i Loscos 2023: 16; 155-181.

13. La col·lecció comprèn el conjunt de testaments i codicils tancats i memòries testamentàries format per més de 18.000 unitats documentals simples. Vegeu *Els testaments tancats de l'AHPB. 1586-1897*, Barcelona, CNC, *https://www.colegionotarial.org/ca/testaments_tancats*, [2024/12/30]

14. Al dipòsit -4, l'ACNC conserva diapositives i fotografies relatives a diversos actes celebrats a la seu del CNC durant el segle xx i, també, sobre les remodelacions de l'edifici. Així mateix, l'AHPB conserva els microfilms dels fons notarials que, actualment, resten fora de consulta, ja que es disposa d'un arxiu digital obert a l'usuari a través de la seva pàgina web. Vegeu *Aurora: arxiu digital*, Barcelona, CNC, *https://arxiu.colegionotarial.org/*, [2024/12/30]

Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona (AGPB)	*Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya (ACNC)*[6]
Arxiu Intermedi[15] -Fons notarials (25 a 100 anys). -Fons corredors de comerç (menys de 100 anys fins el 2000). -Testaments de rector.[16] -Dipòsits i patents.	-Fons d'altres col·legis notarials catalans (s. xvii- xix).[17] -Fons del Col·legi de Corredors de Barcelona (s. xvi- xx).[18] -Fons del Col·legi Notarial de Catalunya (1862-actualitat).

El present article elabora una proposta de classificació del fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona (1395-1852), prenent com a referència les àrees i elements de descripció a nivell de fons que estableix la *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya* (NODAC) de l'any 2007.[19] També s'han consultat com a model de referència els diversos Quadres de Classificació de Fons (QdC) que l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) ha realitzat dels fons gremials que

15. L'article 291 del Reglament notarial de 1944, estableix a les notaries l'obligatorietat d'aportar a l'Arxiu General de Districte els protocols de més de vint-i-cinc anys. Això no obstant, els notaris que han ocupat la mateixa plaça durant més de vint-i-cinc anys, no estan obligats a donar els seus protocols a l'arxiu. Vegeu Espanya, *Decreto de 1944, de 2 de junio, sobre el Reglamento de la organización y régimen del notariado*, Madrid, *Boletín Oficial del Estad*o, 7 de julio de 1944, 189: 92.

16. El 4 de juliol de 2013 se signà un conveni de col·laboració entre el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, la Conferència Episcopal Tarraconense i el CNC per tal d'ingressar el conjunt de testaments autoritzats davant rector dels bisbats de Catalunya. La seva finalitat era procedir a la protocol·lització notarial d'aquests, d'acord amb la Disposició Transitòria Tercera del Llibre quart del Codi Civil de Catalunya (10 de juliol de 2008) i la seva modificació pel Decret llei del 27 de desembre de 2012, ingressant a l'AGPB un total de 40.723 testaments autoritzats davant rector compresos entre els anys 1908 i 2008. Vegeu *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria Anual 2015,* Barcelona, CNC, *https://www.colegionotarial.org/es/archivo-historico/memoria-anual?page=3*, [2024/12/30]

17. Aquests fons comprenen diverses unitats documentals simples i compostes procedents dels col·legis notarials de Tarragona, Lleida i Girona, entre d'altra documentació. Tanmateix, encara no ha estat tractat des d'un punt de vista arxivístic per tal d'avaluar-ne l'abast i el contingut.

18. A partir de l'any 2000, amb la integració dels cossos de corredors i de notaris, el CNC es va fer càrrec dels fons històric i modern dels corredors de comerç. Vegeu Ruiz Gómez 2011.

19. Vegeu Bernal i Cercós, Magrinyà Rull, Planes Albets 2007.

conserven.[20] Estimem aquesta comparativa essencial per procedir, d'una manera comuna, a l'organització documental de les corporacions d'oficis. En definitiva, una eina de gran utilitat per conèixer la història del col·legi com a organisme productor i classificar funcionalment la seva documentació.

Concretament, presentem una proposta de tractament arxivístic i organització del fons a través dels elements de cinc àrees de descripció que planteja la NODAC: àrea d'identificació, de context, de contingut i estructura i, en darrer lloc, de condicions d'accés i ús. La resta d'àrees es descarten perquè, d'acord amb la NODAC,[21] són opcionals o recomanables i escapen a l'objecte d'aquest estudi, que pretén bastir un Quadre de Classificació (QdC) del fons del CNPNB que organitzi la seva producció documental conservada a l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya.

Descripció del Fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona

Àrea d'identificació	
Codi de referència	CAT *ACNC*, 02
Nivell de descripció	Fons
Títol	Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona
Data(es)	Dates de creació i agregació: 1395-1852
Volum i suport	5,98 m; pergamí i paper
Àrea de context	
Nom(s) del(s) productor(s)	Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona
Història del(s) productor(s)	

20. Vegeu *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona*. *Fons privats,* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, *https://ajuntament.barcelona.cat/arxiumunicipal/arxiuhistoric/ca/fons-i-colleccions/fons-privats*, [2024/12/30]

21. Vegeu la taula d'elements obligatoris, recomanables i opcionals de les àrees i elements de descripció a Bernal i Cercós, Magrinyà Rull, Planes Albets 2007: 34.

El 6 de maig de 1395, el rei Joan I va concedir als notaris públics de Barcelona i als escrivans reials domiciliats en aquella ciutat, la facultat de reunir-se sense llicència expressa per resoldre assumptes corporatius, reglamentar-se, exigir talles i imposar penes.[22] Un privilegi que és conegut com el de la pena del talió, ja que indicava que si algú acusava a un notari de cometre un delicte i no ho provava, rebria la mateixa pena que l'acusat hagués rebut.[23] D'acord amb García i Sanz, sembla que aquesta concessió fou feta en un context de desavinences i difamacions entre ambdós cossos de notaris; per això s'inclou dita pena en relació amb les falses acusacions (García Sanz 1994: 180-182).

Posteriorment, el rei Martí I va confirmar l'esmentat privilegi el 6 de novembre de 1398 a Saragossa[24] i, el 4 d'agost de 1399, en concedí un de nou als consellers de Barcelona perquè, amb l'assessoria d'alguns prohoms notaris de la ciutat, poguessin dictar ordinacions a l'ofici i escollir anualment dos priors, si fos necessari.[25] La primera referència sobre l'elecció de què tenim constància és una deliberació del Consell de Cent del 25 d'abril de 1402 on es resol renovar els càrrecs, d'acord amb l'establert al privilegi de 1399.[26] Això no obstant, la primera documentada correspon a l'elecció

22. Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya (ACNC), Fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona (CNPNB) (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Privilegi de 6 maig 1395*. Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 175-179, doc. 42.

23. «[...] quod si de cetero quandocumque vel quotienscumque aliquis [...] in dicta civitate vel extra ipsam civitatem Barchinone, aliquem seu aliquos vestros aut dictorum scriptorum nostrorum [...] acusaverit vel denunciaverit, dicens vos vel eos in vestri aut eorum officio delinquisse, antequam per nos vel successores nostros aut nostrum [...], quomodolibet admittitur, pene se subiciat talionis, cum cautione ydonea, quam prius prestare tenetur et habeat, quod si in accusatione seu denuntiatione predictis, suam non plene probando intententionem succumbuerit penam quam iniuste accusato vel denunciato infligi pro viribus procurabat, ipse accusator seu denunciator incurrat [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Privilegi de 6 maig 1395*).

24. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 35v-36r.

25. «[...] quod pro refformatione et utilia regiminis et exercitio dicte artis notarie [...] eligere et creare anno quolibet certa die, vocato et presente, si interesse voluerit, vicario vel baiulo Barcinone, duos, bone vite et approbate conversationis, notarios eiusdem civitatis, in priores notariorum civitatis prefate [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis I*, f. 4v). Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 182-184, doc. 45.

26. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern, 02.01/1B.I, 28, *Llibre del Consell 1399-1412*, f. 51r. Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 187, doc. 49.

dels notaris Jaume Rossell i Arnau Piquer com a priors el 30 de maig de 1405.[27]

Les primeres ordinacions del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona van ser promulgades pel Consell de Cent el 28 de novembre de 1416.[28] A banda de regular aspectes concrets de l'art de la notaria sobre l'examinació, l'escripturació de certs negocis jurídics o, fins i tot, la delimitació de l'actuació dels notaris reials a la ciutat, establiren la denominació de «col·legi» per referir-se al col·lectiu de notaris públics congregats en consell pels priors de l'ofici.[29] També es van dictaminar algunes obligacions dels col·legiats com l'assistència a la sepultura dels notaris difunts, restant tancats els seus escriptoris durant les exèquies. Els priors tenien la facultat de reunir en parlament als notaris públics de la ciutat quan fos convenient i havien de disposar d'una còpia o trasllat de les ordinacions. Així mateix, el Consell de Cent tenia la prerrogativa d'establir i corregir qualsevol cosa dubtosa o digna de moderació que romangués en aquestes. Una expressió que indica la capacitat que tenia el col·legi, tot i que limitada, per reglamentar-se sota la tutela del municipi.[30]

Al llarg del segle XV, es redacten diverses ordinacions i privilegis sobre l'art de la notaria a la ciutat de Barcelona amb els quals s'aproven prevencions com l'admissió anual a examen de dos notaris o l'exclusió dels conversos (1433), l'exigència de certificar la puresa de sang (1436), la regulació de l'aprenentatge en vuit anys (1445),[31] l'elecció d'examinadors (1446),

27. AHCB, Consell de la Ciutat i Ajuntament Modern, 02.01/1B.I, 28, *Llibre del Consell 1399-1412*, f. 106v-107r. Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 187-188, docs. 51-52.

28. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 8r-12v. Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 188-194, doc. 52.

29. «[...] E que cascun any, dins un mes aprés que la elecció dels dits priors del dit art serà feta, los dits priors aiusten, en algun lloch degut e suficient, lo Col·legi dels dits Notaris, e aquí les dites ordinacions sien legides e publicades, perquè de aquelles se haia millor memòria. [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 12r).

30. «[...] Retenense emperò, los dits consellers e prohòmens, poder, que si en les dites ordinacions apparien algunes coses duptoses o dignes de moderació, que aquelles puxen moderar e declarar e corregir, una vegada e moltes, a lur coneguda. [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 12r).

31. Els vuit anys d'aprenentatge a casa d'un notari per accedir a l'examen, era una condició que ja apareixia a les ordinacions de 1416. Segurament, la contínua reiteració d'aquesta mesura implica que, a la pràctica, no era adoptada unànimement.

el sistema d'elecció dels priors (1453), la preferència d'admissió a examen dels fills de notari (1462), la facultat compartida dels priors i del municipi per admetre nous notaris a la ciutat (1465), l'exclusió expressa dels notaris reials envers la fe extrajudicial (1465) i l'establiment d'una sola escrivania per fedatari (ca. 1485), entre d'altres.[32]

Però va ser el segle XVI quan la vida corporativa del notariat barceloní va adquirir major embranzida. La creació de la Reial Audiència l'any 1493, a més a més de les cúries del veguer i del batlle, van fer augmentar el nombre de notaris reials i escrivans de manament que actuaven a la ciutat. Una limitació de les seves competències a la fe pública judicial que no acceptaren mai i, malgrat les prohibicions, sovint intentaven actuar en l'àmbit extrajudicial. De fet, el Consell de Cent i el Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona van disposar en un primer moment la possibilitat d'intervenció dels notaris reials en l'escripturació de negocis establerts entre privats, previ control seu en haver d'examinar-se davant les autoritats municipals. Tot i així, el conflicte competencial va continuar latent fins pràcticament el segle XVIII.[33]

Fruit de l'augment dels notaris reials a la ciutat i, també, en compensació a la seva contribució a la reconstrucció de les muralles de la ciutat,[34] el lloctinent reial Juan Fernández Manrique de Lara, marquès d'Aguilar, va concedir el privilegi de constitució del Col·legi de Notaris Públics Reials el 24 de gener de 1544.[35] A partir d'aquest moment, la ciutat de Barcelona disposaria d'una dualitat col·legial, la corporació dels notaris de creació municipal i la dels notaris reials, que es mantindria inalterable fins a la seva unificació l'any 1852. Els privilegis d'ambdós col·legis van ser confirmats pels successius monarques el 1510, 1547, 1588 i 1589, respectivament.

32. Vegeu Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: docs. 54, 56, 58, 61, 64, 70, 89, 95, 96 i 115.

33. El conflicte competencial amb els notaris reials, sobretot els «ubique», fou una constant al llarg dels segles XIV, XV, XVI i XVII. Finalment, els notaris reials van sortir victoriosos en rebre diverses sentències favorables de la Reial Audiència. Per a més informació, vegeu Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont: 18-19.

34. «[...] nihilominus eximia voluntate notarii regii supradicti, ocurrenti necessitati fortificationis vallorum et murorum dicte urbis, pro posse succurrere [...]» (ACNC, Fons del CNPRB (1544-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre dels consellers del Col·legi de Notaris Reials 1544-1584*, f. 3r). Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 315-317, doc. 143.

35. *Ibidem*; García Sanz 1994: 183.

El 10 de juny de 1606, reunit a la Casa de la Ciutat, el Col·legi de Notaris Públics de Número va establir unes noves ordinacions. Sembla que, des de finals del segle XVI, adquireixen major autonomia respecte del municipi. Les ordinacions estableixen l'elecció de nous càrrecs: dos síndics anuals per representar i defensar el col·legi en les causes i litigis, un clavari biennal per cobrar i administrar la caixa, un escrivà del Col·legi per prendre acta de les juntes i escripturar negocis, diversos comissaris o veedors per supervisar junt amb els priors els actes i escriptures i, en darrer lloc, quatre examinadors a escollir pels consellers de la ciutat.[36]

Això no obstant, tot i que l'entitat va anar definint la seva estructura, el segle XVII va suposar l'inici d'un període de crisi. La burocratització de l'ofici i el progressiu monopoli dels càrrecs directius a causa de la introducció del sistema de la insaculació el 1498, va fer que els col·legiats perdessin l'interès per la vida corporativa. De fet, l'any 1622 es van suspendre les reunions periòdiques del col·legi per falta d'assistència, la seva convocatòria *ad libitum* dels priors (García Sanz 1994: 186). A més a més, s'observa va restar una manca d'habilitat política per part del col·legi que s'enfrontava contínuament amb el Consell de Cent per qüestions poc transcendentals, la seva supressió s'esdevingué el 20 de novembre de 1679, bé que fou revocada vuit dies després (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 20).

D'acord amb Pere Molas, la Guerra de Successió va suposar un *hiatus* en la vida col·legial de la institució notarial a Barcelona (Molas 1994: 718-719). La supressió del dret públic català amb el Decret de Nova Planta i, en conseqüència, la desaparició del Consell de Cent, va provocar una situació d'incertesa al Col·legi de Notaris Públics de Número. La seva dependència del municipi des de la seva fundació obria un abisme respecte de la seva continuïtat.

L'article 29 del Decret de Nova Planta establia el manteniment del Collegi de Notaris de Barcelona, supeditat al control de la Reial Audiència, que tindria la prerrogativa de revisar les ordenances i nomenar un jutge protector per presidir i controlar les juntes.[37] D'aquesta manera, s'evitava que les

36. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 119r-123r. Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 396-402, doc. 180.

37. «Hallándome informado de la legalidad y pericia de los notarios de Número de la ciudad de Barcelona, mando que se mantenga su colegio: y si sobre sus ordenanzas y lo demás hubiere algo que prevenir, se me consultará por la Audiencia: y ordeno, que uno de los Ministros de la Audiencia Civil sea Protector y asista en todas las juntas del Colegio, y

corporacions notarials fossin un obstacle per a les autoritats borbòniques. Però el principal problema fou que el decret no especificava l'existència dels dos col·legis de la ciutat.

Així, ambdues entitats van reclamar la seva equiparació, exposant els drets i privilegis que tenien des d'antuvi. Finalment, el 28 de maig de 1729, el rei va acceptar el manteniment dels dos col·legis. El 28 de juny de 1735 el Consell de Castella va concedir noves ordenances als notaris públics de la ciutat, de manera que restaven supeditats al control de la Reial Audiència.[38] Això no obstant, s'ha de tenir en compte que el caire centralitzador i uniforme de l'administració borbònica va comportar aspectes positius en la modernització de la pràctica notarial, sobretot en relació amb el protocol (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 20-21).

Des d'aleshores, els dos col·legis disposaven d'una estructura similar, i progressivament van apaivagar les diferències que havien tingut en el passat. El 3 de maig de 1768, el Col·legi de Notaris Públics va donar poders als comissionats en la causa de prelació a la Reial Audiència contra el Col·legi de Notaris Reials per signar una concòrdia, que seria efectiva el 19 de juliol de 1768.[39] Finalment, fruit de l'esperit reformista i centralitzador de la primera meitat del segle xix, es va produir la unificació d'ambdós col·legis el 25 de juny de 1852, sota la denominació de Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona.[40] Una institució que tindria una vigència de deu anys, fins a la promulgació de la Llei orgànica de 1862 i la creació del Col·legi Territorial de Barcelona (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 25-27).

Història arxivística

Disposem de poca informació sobre la història de l'arxiu del Col·legi de Notaris Públics de Número de la ciutat de Barcelona. La majoria d'in-

se le avisará antes de tenerlos» (*Decret de Nova Planta*, art. 29). Vegeu Günzberg Moll 2003: 23.

38. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Ordinacions de 1735*.

39. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1750-1774*, 3 maig 1768 a 20 juliol 1768, s. f.

40. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1847-1852*, f. 35v-37v.

vestigacions s'han centrat en l'estudi de la formació de l'Arxiu General de Protocols de la ciutat[41] i hem trobat poca documentació relativa a la seva constitució. Però hi ha algunes notícies i, també, estudis sobre altres confraries d'oficis que permeten aproximar-nos a la gestió documental que el col·legi va dur a terme durant la seva vigència, així com a la ubicació física de la seva documentació en determinades èpoques.

El CNPNB, creat a partir del privilegi del 6 de maig de 1395, es defineix com a institució entre els anys 1402 i 1416, a cavall entre la primera elecció de priors documentada i les primeres ordinacions promulgades pel Consell de Cent. Per tant, és a partir de finals del segle XIV i el primer quart del segle XV quan el col·legi adquireix personalitat jurídica pròpia i comença la seva activitat com a organisme productor de documentació. Tot i que no s'ha conservat pràcticament res del període baixmedieval, exceptuant l'esmentat privilegi constitutiu i un parell de llibres d'ordinacions, entenem que la gestió documental de l'arxiu restava en un primer moment a càrrec dels priors. Aquests, com a administradors de la corporació, custodiaven el seguit de llibres de privilegis, ordinacions, deliberacions i comptabilitat, entre d'altres.[42]

No tenim notícia abans de les ordinacions de 1606 del càrrec d'escrivà del col·legi.[43] Segurament, ja existia al segle XV, essent un òrgan administratiu itinerant i no regulat per la pròpia idiosincràsia de l'ofici dels col·legiats —notaris— i la seva recent constitució. S'encarregaria de redactar els registres i les actes de les reunions i, també, d'escripturar els negocis jurídics del col·legi.

41. En aquest sentit, a Barcelona, hi hagueren dos intents de crear un arxiu general de protocols abans de la Llei orgànica de 1862, l'any 1598 i 1816. Hem localitzat un document del 4 de novembre de 1816, en què el Col·legi de Notaris Reials proposa al Col·legi de Notaris Públics de Barcelona la creació d'un arxiu general de protocols a la ciutat (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de Deliberacions 1816-1827*, f. 18r-23r). El document esmenta que l'arxiu constarà de dos departaments, un per cada col·legi; cada departament tindrà un arxiver i escrivents, encarregats d'inventariar els protocols que s'entreguin i extreure còpies autoritzades amb el segell del col·legi corresponent; els particulars i notaris hauran de portar les escriptures anteriors al 1700; i, en darrer lloc, s'habilitaran les figures d'un comptable i tresorer per portar la relació d'ingressos i despeses. Vegeu Pagarolas i Sabaté 2007: 49-77.

42. En aquest sentit, el Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona, fins que no va instituir la seva seu a la Llotja de Barcelona a finals del segle XIX, transmetia l'arxiu intern de cònsol a cònsol. Vegeu Ruiz Gómez 2011: 341.

43. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i Ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 119r-123r.

En no disposar d'una seu pròpia i permanent fins a la segona meitat del segle XIX, durant el període baixmedieval i modern, el CNPNB establia les seves reunions a la residència d'un dels priors, al convent de Santa Caterina i a les dependències de la Casa de la Ciutat (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 28-30). Així doncs, l'arxiu segurament s'instal·lava a casa dels priors, tot i que no podem descartar la possibilitat que en aquestes seus itinerants, en algun moment, hi hagués una arca o un bagul amb la documentació del col·legi.[44] Aquest fet explicaria en part la fragmentació del seu fons, que ens ha arribat incomplet.

A partir de l'any 1606, es regula l'elecció del clavari i l'escrivà, entre d'altres, aquest darrer càrrec és el precedent del secretari que trobarem estatuït de manera triennal a partir de l'any 1707.[45] Hi hagué un creixement progressiu de la producció documental arran de la creació de nous òrgans administratius i del desenvolupament de la institució respecte del període precedent. L'arxiu va mantenir les condicions d'instal·lació ja esmentades.

La Guerra de Successió (1701-1714) i el Decret de Nova Planta (1716) van supeditar el Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona a la Reial Audiència, a partir d'aquest moment van celebrar les seves reunions al Palau de la Generalitat. Després de la Guerra del Francès (1808-1814), la junta del col·legi va fer palesa la desorganització de l'arxiu del CNPNB. De fet, l'11 d'octubre de 1832 el notari Domènec Gibert i Saurí va exposar la necessitat de nomenar un arxiver que procedís al seu tractament i conservació.[46]

Un any més tard, es va tornar a destacar la problemàtica que comportava el desordre de l'arxiu pels serveis del col·legi i, finalment, s'encarregà al secretari Eudald Jordana i al notari Josep Torrent i Julià la seva organització, a través de l'elaboració d'un inventari.[47] A partir d'aquest moment, podem considerar l'existència de la figura de l'arxiver dins l'estructura

44. En un inventari del Col·legi de Notaris Reials de Barcelona datat el 2 de gener de 1593, es descriuen un seguit de llibres, documents i objectes que es trobaven guardats en una arca dins la capella de Santa Àgueda, al Palau Reial de Barcelona (ACNC, Fons del Col·legi de Notaris Reials, Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1591-1604*, f. 15v). Vegeu la transcripció a Noguera Guzmán, Madurell Marimon 1965: 356-357, doc. 162.

45. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1698-1719*, f. 45v-47r.

46. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1827-1832*, f. 329v-330r.

47. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1833-1846*, f. 15r.

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

administrativa del col·legi. Això no obstant, no seria fins a l'acta d'unificació dels dos col·legis de notaris de la ciutat l'any 1852 quan aquest càrrec estaria pròpiament definit dins l'organigrama col·legial.[48]

En relació amb la seva instal·lació, la junta del 30 d'abril de 1833, en què s'encarregà l'elaboració de l'esmentat inventari, feia referència a un armari que contenia la documentació del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona.[49] Aquesta unitat d'instal·lació era força comuna a les corporacions d'oficis, tal com podem observar, per exemple, en el cas de la confraria d'argenters de Barcelona (Fuente i Castelló 2001: 175-198). El Col·legi de Notaris Reials també en disposava d'un realitzat l'any 1830 que, actualment, es troba a la sala Isabelina de la seu del Col·legi Notarial de Catalunya.[50]

L'armari-arxiu del CNPNB no es conserva, ja que fou desballestat entre la dècada dels vuitanta i noranta del segle xx. Tot i així, disposem d'una fotografia realitzada l'any 1977 en què podem observar la seva ubicació a la sala Roca Sastre del CNC.

Era un armari de fusta, amb dues portes, coronat pels escuts de la institució notarial i de Catalunya amb la representació de Sant Joan Evangelista al tetramorf. A la part superior, hi havia la inscripció «Archivo del Colegio de Notarios Públicos de Número de Barcelona». Les mesures d'aquest armari serien semblants a les del Col·legi de Notaris Reials: 3-4 m d'alçada i 2 m d'amplada, aproximadament. No sabem quan fou realitzat. Una certificació del secretari del CNPNB Carles Rondó, datada el 20 de juliol de 1764, esmenta que el notari Fèlix Campllonch tenia a casa seva, al carrer de la Carassa, un armari gran de fusta, amb clau i pany, que servia d'arxiu del col·legi.[51] Potser aquest és l'armari que es va conservar fins fa

48. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1847-1852*, f. 35v-37v.

49. «[...] debiendo el tesorero Don Jayme Rigalt y Estrada que se traslade el armario en que se hallan dichos papeles en casa del mismo secretario [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1833-1846*, f. 15r).

50. L'armari-arxiu, coronat per un àguila imperial daurada, símbol al Tetramorf de Sant Joan Evangelista, patró dels notaris, té unes mesures aproximades de 3-4 m d'alçada i 2 m d'amplada. Està fet de fusta i disposa a la part capdavantera de l'escut heràldic del col·legi i la inscripció «Archivo del Colegio de Notarios Públicos y Reales de Número y Escribanos de la Real Audiencia de Cataluña. 1830». Sota l'àguila, en lletres daurades, hi ha la inscripció llatina «Ab imperiali culmine suum traxit originem».

51. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Oficis, memorials i certificacions, C*ertificació de 20 juliol 1764*, f. 1r-v.

trenta anys al CNC. Això no obstant, en no disposar de més informació al respecte, podríem determinar la seva datació entre la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX.

Fig. 1. Ampliació d'una fotografia realitzada l'any 1977 de l'armari-arxiu del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona, situat a la sala Roca Sastre de la seu del Col·legi Notarial de Catalunya. © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas, 1950. La fotografia ha estat publicada a Pagarolas i Sabaté, Laureà, Cases i Loscos, Lluïsa, 2012. *Els degans del Col·legi de Notaris de Catalunya (1862-2012). Cent cinquanta anys d'història de la corporació notarial catalana*, Barcelona, Fundació Noguera, 235.

Inventariada i instal·lada a l'armari-arxiu, la documentació del Col·legi de Notaris Públics de Número de la ciutat de Barcelona va romandre organitzada fins el 1852. La unificació d'ambdós col·legis de notaris de la ciutat va donar pas a una nova corporació amb personalitat jurídica pròpia i independent, restant la producció documental de les entitats precedents com a fons tancats.

Amb la Llei orgànica de 1862 i la creació del Col·legi Notarial del Territori de Barcelona, la nova corporació va encetar la cerca d'una seu fixa. Després d'instal·lar-se en dos locals de lloguer situats al número 11 del carrer de Portaferrissa i del Pi, el col·legi va comprar els terrenys de l'antic

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

convent del Carme i edificà entre 1880 i 1882 l'actual seu del CNC. Així, l'armari-arxiu del CNPNB es va instal·lar en aquest nou edifici (Pagarolas i Sabaté, Gómez i Pont 1995: 38-57).

Posteriorment, la configuració dels arxius generals de protocols per districte notarial o partit judicial l'any 1869 i el règim especial dels col·legis notarials al respecte, tal com observa la legislació vigent de 1944, va establir a la seu del CNC l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, que incorporava una secció històrica dels protocols centenaris (Pagarolas i Sabaté 2007: 49-70). D'aquesta manera, l'arxiu del CNPNB es va integrar com un fons històric tancat a l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya i fou custodiat pel personal de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Finalment, les obres d'ampliació de la seu entre l'any 1991 i 1994, van dotar a l'Arxiu General de Protocols de Barcelona de quatre plantes subterrànies i una capacitat de 12 km lineals de documentació (*Ibidem*: 116-120). El fons del CNPNB es va incloure definitivament al dipòsit –4, en dos compactes que inclouen altres fons col·legials notarials de Catalunya.

Dades sobre l'ingrés

L'ingrés del fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona a l'Arxiu del Col·legi Notarial de Catalunya, es va produir el 1862 amb la creació del Col·legi Territorial de Barcelona. Aquest, com a institució hereva del fenomen associatiu dins el notariat català, va reunir la documentació dels col·legis notarials preexistents. Un cop edificada la seva seu el 1882, l'ACNC es traslladà als nous dipòsits, junt amb l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, que serien ampliats el 1994. Llavors, els diversos fons col·legials es van instal·lar a l'actual dipòsit –4, sota la custòdia i tractament de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

Àrea de contingut i estructura

Abast i contingut

El fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona comprèn el conjunt orgànic de documentació produïda, reunida i utilitzada per aquesta institució dins el marc cronològic de 1395 a 1852. Ambdues dates coincideixen, d'una banda, amb el privilegi constitutiu de l'entitat que

facultava els notaris de la ciutat per reunir-se i resoldre assumptes corporatius i, de l'altra, a la seva unió amb el Col·legi de Notaris Reials. El seu abast geogràfic es circumscriu a la ciutat de Barcelona. Aquesta era la delimitació territorial de les seves prerrogatives i competències corporatives, és a dir, el seu àmbit d'actuació dins la institució notarial a Catalunya.

L'arxiu presenta una diversitat de tipologies documentals vinculades a l'estructura administrativa i a les funcions del col·legi. El privilegi del rei Martí I de 1399 facultava els consellers de la ciutat per nomenar anualment dos priors del col·lectiu de notaris municipals.[52] Aquests, juraven davant el veguer, que observarien, defensarien i farien complir les ordinacions establertes sobre l'art de la notaria.[53] També s'encarregaven de convocar les reunions dels col·legiats, administrar el patrimoni de la corporació i deliberar sobre qüestions vinculades a l'ofici i a l'entitat. Unes competències que trobem plenament definides a partir de les ordinacions de 1416. La representació dels priors en cas d'absència fou considerada des d'un primer moment a través de la figura del lloctinent, que seria un càrrec itinerant escollit entre els membres de confiança d'aquests.[54]

L'activitat constitutiva i normativa, amb el beneplàcit del monarca i del Consell de Cent, es reflecteix a la sèrie documental Privilegis i Ordinacions, on es conserven el privilegi de 1395, les ordinacions de 1735 i quatre llibres de privilegis i ordinacions confeccionats entre els segles XV i XVIII: *Llibre de Privilegis i Ordinacions I (1395-1562), Llibre de Privilegis i Ordinacions II (1395-1609), Llibre de Privilegis i Ordinacions III (1556-1713)* i, en darrer lloc, el *Llibre de Privilegis i Ordinacions IV (1395-1521)*, copiat a partir del primer al segle XVI, que inclou una llista dels priors del col·legi entre 1460 i 1527, així com la relació anual de la creació de notaris de Barcelona i la seva defunció entre 1424 i 1563.[55] També hi ha diversos

52. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i ordinacions, *Llibre de Privilegis I*, f. 4v.

53. «[...] artem ipsam in dicta civitate manuteneant et deffendant, ac alia omnia et singula faciant et exerceant, que per vos, de et cum consilio aliquorum ex dictis notariis, circa dictam artem et eius exercitium, ac personas eam exercentes, fuerint semel et pluries ordinata in conservationem et refformationem artis predicte. [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i ordinacions, *Llibre de Privilegis I*, f. 4v).

54. «[...] E de aquells no·s despertescan, sens voluntat o licència dels dits priors o lochtinents de aquells. [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 12r).

55. Aquest darrer volum no apareix documentat a l'inventari de 1834. Li hem donat el número IV per no alterar l'ordre de les altres unitats documentals de la sèrie.

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

impresos, còpies i trasllats dels segles XVIII i XIX. D'acord amb l'inventari de 1834, actualment no es conserva el privilegi de confirmació concedit el 8 d'agost de 1510 per Ferran el Catòlic.

Les decisions preses en consell pels priors i els col·legiats sobre els assumptes corporatius i l'ofici de notari, van produir el conjunt de manuals o llibres de deliberacions datats entre 1591 i 1852, en un total de deu volums.[56] No es conserven les actes anteriors del període baixmedieval i, en relació amb l'inventari de 1834, hem detectat que falta el segon llibre de deliberacions, corresponent als anys 1622-1664. D'altra banda, el llibre XI dels anys 1847-1862, comprèn les deliberacions del Col·legi de Notaris Públics de Barcelona (1852-1862), resultat de la unió del CNPNB amb el Col·legi de Notaris Reials de la ciutat. Aquesta sèrie documental es troba en unitats d'instal·lació o capses de conservació amb la descripció i etiquetatge corresponents. Això es deu no només a la seva rellevància dins la producció documental del col·legi, sinó també al fet que gran part d'aquests registres no disposen d'enquadernació.

Els síndics representaven i defensaven els interessos del col·legi en els negocis jurídics, causes i plets judicials.[57] Aquest càrrec s'escollia, en un primer moment, per a l'objecte en qüestió i no tenia un caràcter permanent. Això no obstant, a partir de les ordenances de 1606, els síndics van ser elegits anualment en nombre de dos per representar i defensar els interessos del col·legi.[58]

Dels afers jurídics del CNPNB, en tenim notícia, d'una banda, a través de la sèrie Causes, resolucions, plets i litigis, que comprèn la documentació de caràcter judicial relacionada amb la corporació i els seus membres. Destaquem diverses causes, plets, litigis, resolucions i sentències sobre les relacions del col·legi amb altres institucions i diversos particulars, com és el cas dels llibres dels processos establerts entre el CNPNB i el Col·legi de Notaris Reials. La seva cronologia es circumscriu als segles XVI, XVII, XVIII i XIX. També hi ha la sèrie de Contractes i altres negocis jurídics en què

56. Aquests són: I (1591-1635), III (1635-1672), IV (1674-1688), V (1698-1719), VI (1724-1749), VII (1750-1774), VIII (1816-1827), IX (1827-1832), X (1833-1847) i XI (1847-1862).

57. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i ordinacions, *Llibre de Privilegis I*, f. 53r.

58. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Privilegis i ordinacions, *Llibre de Privilegis II*, f. 119r-123r.

s'inclouen les escriptures de creació, definició i lluïció de censals, àpoques, inventaris i llegats a favor del col·legi, entre d'altres.

El fons del CNPNB també conserva vint-i-vuit unitats documentals simples i compostes que no tenen una relació directa amb els afers del col·legi. Així ho defineix l'inventari de 1834. Es tracta de trasllats de causes i plets judicials que tenen un abast cronològic de l'any 1586 a 1648. Com que no hem pogut analitzar el seu contingut en detall per descartar la relació amb el col·legi, hem creat una sèrie documental dins el grup de sèries Afers jurídics amb el nom de Causes, resolucions, plets i litigis d'altres institucions i personalitats. Això no obstant, advertim que s'ha d'estudiar en detall per veure si realment hi ha una vinculació amb el col·legi o es tracta d'un fons independent incorporat a l'arxiu abans del s. XIX.

L'accés a l'ofici de notari a la ciutat de Barcelona era controlat pel Consell de Cent i el CNPNB. Recordem que, des del segle XV, s'estableixen ordinacions sobre l'admissió anual a examen de dos notaris i l'exclusió dels conversos (1433), l'exigència de certificar la puresa de sang (1436), la regulació de l'aprenentatge en vuit anys (1445), l'elecció d'examinadors (1446), la preferència d'admissió a examen dels fills de notari (1462) i la facultat compartida dels priors i del municipi per admetre nous notaris a la ciutat (1465), entre d'altres. De fet, es feia una doble prova: un examen secret davant els priors i els membres de la corporació i, un altre, davant les autoritats municipals i reials.[59]

El fons del CNPNB conserva força documentació relativa a la promoció i accés a l'ofici i al col·legi. La sèrie documental Expedients d'admissió, comprèn la còpia de la petició, la presentació de testimonis instrumentals, la partida de baptisme i altra informació genealògica, la fe de pràctica, l'aprovació dels exàmens secret i públic i, en darrer lloc, el *signum* dels notaris públics de Barcelona. També hi ha expedients d'alguns aspirants que no van ser aprovats. Consta d'un total de setanta-vuit unitats documentals compostes, conservades en camises i tres capses de conservació: capsa I (1740-1753) del núm. 1 al 16, capsa II (1755-1785) del núm. 17 al 50 i capsa III (1789-1830) del núm. 51 al 78. D'altra banda, trobem la sèries Caucions i Despatxos reials, que inclouen les seguretats que els notaris adreçaven al col·legi i els manaments reials en favor dels que hi volien ser admesos. Es conserven tres unitats documentals compostes amb un abast cronològic de 1625-1713.

59. A partir del Decret de Nova Planta, l'autoritat examinadora era, junt amb els membres col·legiats, la Reial Audiència. Vegeu Günzberg Moll 2003: 26-32.

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

L'arxiu disposa d'un llibre de matrícules d'escrivents del col·legi (1735-1826), un catàleg de notaris i successors de Barcelona de 1773-1780, un altre registre dels notaris del col·legi que comença el 1735 i acaba el 1864, ja en el període d'unió d'ambdós col·legis notarials de Barcelona, i un altre registre de 1753. L'activitat formativa del col·legi a partir de la introducció de l'acadèmia el 1765 (Molas 1994: 720), ens ha llegat una unitat documental composta de les seves actes redactades entre 1765 i 1769, així com diversos documents relacionats amb les càtedres de notaria entre 1815 i 1839. Tot aquest conjunt documental l'hem agrupat sota la sèrie Acadèmia i càtedra de notaria.

L'activitat dels veedors de l'ofici queda enregistrada en algunes unitats documentals que fan referència a la inspecció dels protocols dels notaris de Barcelona. Per aquest motiu, tota aquesta documentació s'agrupa en la sèrie Veedoria de protocols notarials. En darrer lloc, trobem alguns exemplars de títols de notaris públics de la ciutat.

Les ordenances de 1606 van definir l'elecció d'un escrivà del col·legi per prendre acta de les juntes i escripturar els negocis jurídics, precedent del càrrec de secretari que trobarem estatuït de forma triennal a partir de l'any 1707.[60] Tot i així, tal com ja hem esmentat, l'escrivania del col·legi segurament existia des de principis del segle xv i el càrrec d'escrivà era itinerant. L'activitat del secretari la trobem reflectida en la sèrie documental Oficis, memorials i certificacions, que aplega les comunicacions i dictàmens establerts pels priors i altres autoritats relacionades amb els assumptes de la corporació i de l'ofici de notari. Consta de 160 unitats documentals, conservades en camises i agrupades en 4 lligalls. Aquesta documentació està barrejada amb una altra de caire judicial i contractual, fet que n'ha dificultat la identificació.

La figura del clavari o tresorer s'encarregava del cobrament de taxes i de la gestió comptable del col·legi. Amb les ordenances de 1606 es va convertir en un càrrec biennal. Trobem una gran quantitat d'unitats documentals compostes que comprenen la relació dels cobraments i pagaments fets pels col·legiats i la tasca dels col·lectors, així com els llibres de repartiment de despeses, rebuts i altres. Tota aquesta documentació es troba en lligalls i capses de conservació, barrejada en part amb la documentació comptable del Col·legi de Notaris Reials. L'abast cronològic d'aquestes sèries va de 1701 a 1852.

60. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1698-1719*, f. 45v-47r.

L'activitat assistencial del col·legi, pròpia de la seva naturalesa com a confraria, ens apareix documentada a través de tres llibres de causes pies: I (1515-1592), II (1599), III (1607). També hi ha dues unitats documentals que comprenen índexs onomàstics de les persones que formaven part d'aquestes, a més a més de documentació de caire econòmic sobre les seves rendes.

En darrer lloc, trobem altres càrrecs menors i, en molts casos, itinerants com els portantveus i advocats, entre d'altres.

A partir de l'any 1832, la desorganització de l'arxiu del col·legi va fer que la junta valorés la provisió del càrrec d'arxiver en mans d'un membre col·legiat. Una comissió formada pel secretari del col·legi i un altre membre de l'entitat, s'encarregaren d'elaborar l'inventari de l'arxiu l'any 1834.[61] Des d'aleshores, es disposà de la figura d'arxiver.

L'evolució de l'estructura administrativa del Col·legi de Notaris Públics de Número de la Ciutat de Barcelona, anà en paral·lel a l'augment de les seves competències i responsabilitats. Un procés que podem veure sintetitzat en l'elecció dels òrgans directius fruit de la unió dels dos col·legis de notaris de Barcelona el 25 de juny de 1852:

— 2 priors
— 1 secretari
— 1 arxiver
— 2 síndics
— acadèmia permanent

Sistema d'organització

El quadre de classificació resultant s'ha fet a partir de l'anàlisi de l'estructura administrativa i competències del CNPNB, prenent com a referència l'inventari realitzat el 1834 per la pròpia corporació. A continuació, presentem els grups de sèries i les sèries documentals que componen el fons del CNPNB:

1. Constitució i normativa
    1. 1. Privilegis i ordinacions
2. Acció de govern
    2.1. Deliberacions

61. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Instruments de descripció, *Inventari de 1834*.

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

3. Afers jurídics
    3.1. Causes, resolucions, plets i litigis
    3.2. Causes, resolucions, plets i litigis d'altres institucions i personalitats.
    3.3. Contractes i altres negocis jurídics
4. Activitat professional. Promoció i defensa de l'ofici
    4.1. Expedients d'admissió
    4.2. Caucions
    4.3. Despatxos reials
    4.4. Veedoria de protocols notarials
    4.5. Títols de notari
5. Secretariat
    5.1. Oficis, memorials i certificacions
6. Comptabilitat
    6.1. Llibres de repartiment
    6.2. Àpoques
    6.3. Documentació diversa
7. Formació professional
    7.1. Acadèmia i càtedra de notaria
8. Monte Pío
    8.1. Causes pies
    8.2. Índexs
    8.3. Rendes
9. Instruments de descripció
    9.1. Inventaris i catàlegs

Informació sobre avaluació, tria i eliminació

Tota la documentació és de conservació permanent.

Increments

Es tracta d'un fons tancat, que no té previsió d'ingressos. Excepcionalment es valoraria la incorporació de documentació al fons si es trobessin unitats documentals del CNPNB en mans de particulars, llibreters o altres centres patrimonials, d'acord amb el principi d'unitat de fons.

Àrea de condicions d'accés i ús

Condicions d'accés

El fons és de consulta lliure atès el caràcter històric i centenari de la documentació.

Llengües i escriptures dels documents

Llatí, català i castellà.
La gran majoria de les sèries documentals són manuscrites.

Característiques físiques i requeriments tècnics

En alguns documents les tintes s'han esvanit i presenten esquinçaments.
Es recomanable que s'emprin unitats d'instal·lació adients per a la seva conservació, en substitució dels lligalls i camises deteriorats de què disposen.

Instruments de descripció

El fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de la ciutat de Barcelona disposa d'un inventari no publicat de l'any 1834. Amb tot, aquesta no va ser la primera temptativa d'organitzar l'arxiu. L'11 d'octubre de 1832, essent priors Francesc Mas i Jaume Rigalt i Alberch, el notari Domènec Gibert i Saurí (act. 1825-1853) va exposar en junta la necessitat de nomenar un arxiver que procedís al tractament i conservació de la seva documentació.[62] Adduïa la importància que aquesta feina tenia per al coneixement i per a la reivindicació del col·legi com a institució, a més a més de descriure l'estat desarranjat en què es trobava l'arxiu: «[...] en atención a que este colegio por su antiguedad y por la honradez de sus individuos goza de varias preheminencias y prerrogativas que la mayor parte son ignoradas, sino de todos, de muchos de sus individuos, y siendo de otra parte muy

62. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1827-1832*, f. 329v-330r.

sensible el que el archivo del colegio esté tan enteramente dessarreglado [...]» (ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1827-1832*, f. 329v).

Atesa la proposta, s'acordà nomenar al tresorer del col·legi Jaume Rigalt i Estrada, d'una banda, i a l'esmentat Domènec Gibert i Saurí, de l'altra, com a comissionats per dur a terme l'organització de la documentació de l'arxiu. Però el mateix Gibert, el dia 12 d'octubre del mateix any, va presentar una carta en què demanava l'exoneració de les tasques d'ordenació de l'arxiu i hi al·legava la seva relació jurídica amb individus que tenien un plet amb el col·legi i, com a part interessada, no podia acceptar l'encàrrec.[63] La seva exoneració fou ratificada en junta general el 18 de desembre de 1832.[64]

Posteriorment, el 30 d'abril de 1833, essent priors Josep Maria Torrent i Josep Antoni Jaumar, es deliberà altra vegada la necessitat d'organitzar l'arxiu del col·legi ateses les dificultats que comportava el seu desordre per trobar els documents. S'encarregà aquesta vegada al secretari del col·legi Eudald Jordana, junt amb Josep Torrent i Julià, nou membre col·legiat, l'organització de l'arxiu.[65] A més a més, s'especificava que l'armari arxiu del col·legi s'havia de traslladar a casa del secretari fins que s'acabés l'ordenació, sota l'autoritat i vigilància del tresorer Jaume Rigalt i Estrada: «[...] debiendo el tesorero Don Jayme Rigalt y Estrada que se traslade el armario en que se hallan dichos papeles en casa del mismo secretario, debiendo el tesorero incorporarse otra vez del mismo armario luego de estar arreglado el archivo». (ACNC, Acció de govern, Deliberacions, *Registre de deliberacions* 1833-1846, f. 15r).

Les tasques d'organització de l'arxiu van començar el 3 d'agost de 1833 i van concloure el 4 de juliol de 1834 amb la confecció d'un inventari. Aquest instrument de descripció distribueix la documentació del col·legi per matèries i es creen seccions ordenades alfabèticament que comprenen unitats documentals compostes (registres i lligalls) identificades al primer foli amb la lletra de la secció i amb la seva numeració corresponent. També s'inclou un reglament per a la conservació de l'arxiu, una relació del seu

63. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1827-1832*, f. 331r-v.

64. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1827-1832*, f. 330v.

65. ACNC, Fons del CNPNB (1395-1852), Deliberacions, *Llibre de deliberacions 1833-1846*, f. 15r.

contingut i, en alguns casos concrets, hi ha un índex de matèries dels llibres d'interès pel col·legi.[66] A continuació, presentem la distribució de l'inventari en format taula:

Lletra	*Secció/matèria*	*Contingut*	*Unitats documentals*
A	Privilegis i ordenances	Privilegis atorgats al col·legi Ordenances del Consell de Cent sobre els notaris.	3 volums (s. xv-1713)
B	Resolucions (deliberacions)	deliberacions de la junta del col·legi.	7 volums (1591-1774)
C	Resolucions (dictàmens i relacions del col·legi)	Relacions sobre revisió d'exàmens, inspecció d'escriptures, etc.	4 volums (1542-1754)
D	Recopilacions	Registres d'oficis, recursos, sol·licituds fets pel col·legi sobre diversos assumpte.	2 volums (1796-1816)
E	Protocols notarials	Manuals notarials de diversos notaris de la ciutat.	5 volums (1422-1621)
F	Expedients d'aprovació d'examen	Unitats creades per les diligències d'examen i d'admissió al col·legi.	Núm. no especificat (1740-1830)
G	Còpies simples de títols reials	Còpies dels títols de notari expedits a favor d'individus del col·legi.	25 unitats documentals
H	Judicial	Processos originals i causes del col·legi.	21 unitats documentals (1521-1820)
J	Impresos	Exemplars impresos de les ordenances de 1735 i altres documents d'interès del col·legi.	14 unitats documentals (1690-1808)
L	Causes pies	Documentació relativa a l'administració de les rendes de les causes pies del col·legi.	5 volums; documentació solta
M	Matrícules	Llibre de matrícules dels notaris del col·legi.	1 volum (1736-1826)

66. Per exemple, en el cas dels llibres de privilegis (A), l'inventari esdevé un veritable catàleg, s'hi descriuen les unitats documentals simples que inclouen la seva foliació corresponent.

Lletra	*Secció/matèria*	*Contingut*	*Unitats documentals*
N	Comptes	Relació dels cobraments i pagaments fets pels col·legiats, administrats pel tresorer i pels col·lectors. Llibres de repartiment de despeses, rebuts i altres.	Núm. no especificat (1701-1816)
O	Despatxos reials	Despatxos reials expedits en favor de notaris que volien ser admesos al col·legi. Escriptures de caució presentades al col·legi.	3 volums (1666-1713)
P	Documentació solta original	Originals de reials despatxos, privilegis, ordenances, oficis i circulars, memorials, peticions, dictàmens, certificacions, lluïció de censal, entre d'altres.	9 lligalls
Sense lletra	Documentació diversa	Per exemple, un lligall sobre el plet entre els dos col·legis de notaris de Barcelona i la casa Dalmases i Ferré, per les escrivanies del Tribunal Reial Ordinari.	No especificat
Sense lletra	Documentació diversa	Documentació que no té relació amb el col·legi.	No especificat

Taula 2. Documentació de l'inventari del fons del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona elaborat l'any 1834, conservat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Taula d'elaboració pròpia.

Conclusions

Els arxius històrics, entesos com els centres encarregats de la gestió, conservació, organització i difusió de fons de caràcter patrimonial, disposen d'una gran quantitat de documentació als seus dipòsits que encara resta per estudiar i descriure. La falta d'inversió econòmica, la manca de personal i, sobretot, l'ordre de prioritats establert a cada centre patrimonial en funció de les seves característiques i finalitats, són algunes de les casuístiques que

EHDAP, XXXIV (2025), 131-160, ISSN: 0211-5425

han donat lloc a l'existència de fons documentals oblidats, dels quals no tenim informació del seu abast i contingut.

Una situació que, al nostre parer, s'accentua notablement en el cas d'alguns arxius institucionals que encara tenen una activitat professional frenètica i mantenen una lògica purament administrativa. Tenir consciència del valor patrimonial de la documentació que generen o que han heretat dels precedents històrics en què es fonamenten, ha de ser un element a considerar i a tenir en compte per part d'aquestes entitats professionals. I, això, no només per l'ideal de difondre a la societat la riquesa cultural que custodien els seus arxius, sinó també per les possibilitats que l'estudi, l'organització i la descripció de la documentació d'aquests fons pot tenir com a actiu intangible per aquestes institucions.

Explotar aquesta darrera via i conscienciar de la importància del patrimoni documental que atresoren, és potser una de les claus per accedir al coneixement i difusió dels seus fons i, alhora, del seu paper com a organismes productors. Amb el present article, hem volgut mostrar la vàlua i l'interès històric i cultural d'un d'aquests fons oblidats, obrint una finestra al seu coneixement i al seu tractament arxivístic. El Col·legi Notarial de Catalunya, tot i que disposa de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona com a gestor i difusor del conjunt de registres notarials conservats entre finals del segle XIII i 1924, d'acord amb la legislació vigent del protocol centenari, no ha donat encara prioritat a l'estudi dels fons històrics que conformen el seu arxiu intern.

Els resultats obtinguts avalen la nostra argumentació, adduint a la profunditat de l'anàlisi històrica i jurídica del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona i, més concretament, del seu arxiu. Les diverses troballes de documentació inèdita relativa a la constitució de l'arxiu i la seva organització, a més a més d'altres notícies sobre els precedents històrics del CNC, tenen un important valor cultural que la pròpia institució pot emprar en les seves estratègies comunicatives i de difusió patrimonial.

Al nostre parer, donar visibilitat a la documentació dels fons col·legials notarials catalans que l'arxiu del CNC conserva, a banda d'un interès històric per als investigadors professionals, esdevé una carta de presentació per a la pròpia institució. De fet, bastirien les mostres documentals que s'exhibeixen a les sales d'exposició permanent i temporal, amb motiu de les visites institucionals a la seu del CNC, destacant l'activitat secular del sistema col·legial com a defensor dels interessos professionals de la institució notarial.

Aquest estudi s'ha plantejat, des d'una perspectiva arxivística, per estudiar i organitzar la producció documental d'un col·legi notarial, fins al moment inèdit i no tractat en profunditat, d'acord amb la metodologia i praxi pròpia de la ciència dels arxius. La història i l'arxivística són dues ciències socials estretament relacionades entre si. Conèixer els orígens, la naturalesa jurídica, les funcions, les competències i l'estructura administrativa d'un organisme productor, resulta indispensable per contextualitzar i procedir a l'organització de la documentació que aquest ha generat, reunit i utilitzat en el decurs de la seva activitat. I és que són diverses i, moltes vegades, complexes de definir, les tipologies documentals que conformen el seguit de fons patrimonials, personals i institucionals, entre d'altres, conservats als nostres arxius.

El recorregut històric ens ha permès comprendre l'essència del Col·legi de Notaris Públics de Número de Barcelona. A partir del seu coneixement , tant des d'un punt de vista orgànic i funcional com jurídic, la classificació i descripció de la seva producció documental ens ha estat una tasca més clara i accessible. A més a més, definir els col·legis notarials dins el conjunt de confraries d'oficis i establir una comparativa amb altres fons gremials i el seu tractament arxivístic, ens ha permès aprofundir en l'estructuració del fons del CNPNB. Moltes funcions i competències d'algunes confraries d'oficis, es concreten en sèries i unitats documentals que troben la seva correspondència en els fons dels col·legis notarials. Una correlació que evidencia la necessita d'estudiar els fons documentals des d'una òptica multidisciplinària, per tal de procedir adientment a la seva classificació i descripció arxivística.

En definitiva, jutgem que l'estudi en profunditat dels precedents històrics d'un organisme productor i la seva evolució, ens aporten un context històric, social, econòmic, jurídic i cultural fonamental per tal d'entendre i racionalitzar la seva producció documental. Només a través de l'anàlisi exhaustiva d'una materialitat des de diverses òptiques i punts de vista, podem arribar a assolir un coneixement global de la seva essència i existència.

Bibliografia

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Fons privats, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, https://ajuntament.barcelona.cat/arxiumunicipal/arxiuhistoric/ca/fons-i-colleccions/fons-privats, [2024/12/30].

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria Anual 2015, Barcelona, CNC, https://www.colegionotarial.org/es/archivo-historico/memoria-anual?page=3, [2024/12/30].

Aurora: arxiu digital, Barcelona, CNC, https://arxiu.colegionotarial.org/, [2024/12/30].

Bernal i Cercós, Àngels, Magrinyà Rull, Anna, Planes Albets, Ramon (ed.), 2007. *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC) 2007*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. (Arxivística i gestió documental. Eines, 1).

Cases i Loscos, Lluïsa, 2023. *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: Escrivanies especials, fons patrimonials, foranes, miscel·lània, addenda*, Barcelona: Fundació Noguera. (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 38).

«Decreto de 1944, de 2 de junio, sobre el Reglamento de la organización y régimen del notariado», *Boletín Oficial del Estado*, Madrid, 7 de julio de 1944, 189.

Els testaments tancats de l'AHPB. 1586-1897, Barcelona, CNC, https://www.colegionotarial.org/ca/testaments_tancats, [2024/12/30].

Fuente i Castelló, Isabel de la, 2001. «L'armari arxiu de l'ofici i confraria dels argenters de Barcelona. Història d'un Fons inèdit», *EHDAP*, XIX: 175-198.

García Sanz, Arcadi, 1994. «Precedents, origen i evolució dels col·legis notarials», *Actes del I Congrés del Notariat Català*, J. M. Sans (coord.), Barcelona, Fundació Noguera: 167-187 (Estudis, 7).

Günzberg Moll, Jordi, 2003. «Els col·legis notarials a Catalunya (ss. xiv-xx)», *Ivs Fvgit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, Zaragoza, Facultad de derecho de la Universidad de Zaragoza, 12: 11-58.

Molas, Pere, 1994. «La condició social dels notaris de Barcelona a l'edat moderna», *Actes del I Congrés del Notariat Català*, J. M. Sans (coord.), Barcelona, Fundació Noguera: 713-726 (Estudis, 7).

Noguera Guzmán, Raimon, Madurell Marimon, Josep M., 1965. *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, Barcelona, Junta de Decanos de los colegios notariales de España. (Centenario de la Ley del Notariado. Sección cuarta, II, t. I).

Pagarolas i Sabaté, Laureà, 2007. *Los archivos notariales: qué son y cómo se tratan*, Gijón, Ediciones Trea.

Pagarolas i Sabaté, Laureà, Gómez i Pont, Montse, 1995. *El Col·legi de Notaris de Barcelona: història de la seu d'una institució civil catalana*, Barcelona, Col·legi de Notaris de Barcelona.

Pagarolas i Sabaté, Laureà, Cases i Loscos, Lluïsa, 2012. *Els degans del Col·legi de Notaris de Catalunya (1862-2012). Cent cinquanta anys d'història de la corporació notarial catalana,* Barcelona, Fundació Noguera.

Ruiz Gómez, Vicenç, 2014. *Els pergamins documentals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (1142-1500)*, Barcelona, Fundació Noguera (Textos i Documents, 55).

Ruiz Gómez, Vicenç, 2011. «L'Arxiu de Corredors de Comerç de Catalunya: una proposta per al tractament arxivístic dels fons de fedataris mercantils», *EHDAP*, XXIX: 329-368.

Ressenyes

ALAIX I GIMBERT, Tània, *La canònica de Santa Maria de Vilabertran en els seus orígens: estudi i diplomatari (969-1108)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2024 (Diplomataris; 87). ISBN: 978-84-1303-557-4.

Aquest llibre té per objecte l'estudi dels orígens de la canònica de Santa Maria de Vilabertran. Per acomplir amb aquesta tasca s'han recollit tots els documents de l'antic arxiu de la canònica que s'han conservat en diversos centres d'arxiu. El treball es desenvolupa a través de dos blocs ben definits. L'estudi introductori i el diplomatari pròpiament dit.

La part de l'estudi conté una primera part que va seguint els inicis de la canònica agrupant les notícies per anys, documents que estan publicats en la segona part del llibre. Segueix l'estudi amb la presentació del prevere Pere Rigall, el fundador de la canònica, començant per l'origen i la família d'aquest, per centrar-se tot seguit en la seva figura. A continuació es tracta de la composició humana de la canònica i el nivell cultural a traves del testimoni dels escrivans.

ALBACETE GASCÓN, Antoni, *L'esclavitud i llibertat a la Mediterrània occidental. El mercat d'esclaus de la Barcelona Baixmedieval (1380-1462)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2024 (Estudis; 93). ISBN: 978-84-1303-573-4.

Aquest estudi aborda en la seva globalitat el fenomen de l'esclavitud a la ciutat de Barcelona entre la darreria del segle XIV i la primera meitat del segle XV.

El llibre centra l'atenció en la ciutat de Barcelona perquè, des del punt de vista del fenomen de l'esclavitud, fou un centre de la màxima importàn-

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXXIV (2025), 161-168, ISSN: 0211-5425

cia. Tant pel fet que va generar una gran demanda d'arribada d'esclaus, com perquè va actuar de mercat de redistribució d'aquells, tant vers el seu rerepaís com en la globalitat del Principat, i alhora va funcionar com a centre de redistribució cap a d'altres centres urbans de la mediterrània.

La base documental de l'estudi són els registres notarials conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Les dades recollides han permès tractar aspectes essencials com la distribució de gènere del col·lectiu esclau, una qüestió fonamental per abordar els àmbits de treball de la població esclava. Alhora possibilita establir quin grau d'especialització tècnica tenien els esclaus, element essencial per estudiar la seva incidència en l'economia i de retruc en les tensions socials vinculades en el món del treball. Igualment permet constatar les dinàmiques de propietat esclava per part de la població lliure, i com aquest segment de la població es relacionava des del punt de vista social amb el col·lectiu esclau. Més enllà de les dinàmiques del mercat d'esclaus i de la seva inserció en la societat barcelonina, l'estudi també incideix en les vies que a aquells homes i dones se'ls va permetre utilitzar per recuperar la llibertat, perfilant així les diverses modalitats d'alliberament. I per últim, amb aquest estudi també s'aconsegueix arribar a un major detall de les formes d'inserció dels lliberts a la societat barcelonina del període.

Bolòs, Jordi, *Col·lecció diplomàtica de l'Arxiu Capitular de Lleida. Segona part. Documents de la seu episcopal de Lleida (1143-1192)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2024 (Diplomataris; 85-86). ISBN: 978-84-1303-260-3.

La publicació d'aquesta col·lecció enllaça amb la que es realitzà en l'any 2021 amb el títol *Col·lecció diplomàtica de l'Arxiu Capitular de Lleida. Primera part. Documents de les seus episcopals de Roda i de Lleida (586-1143)*.

Els documents publicats en aquesta segona part abasten l'arc cronològic de 1143 a 1192, el període que mostra la transició d'una societat andalusina a una de cristina amb l'arribada de nous pobladors provinents dels Pirineus i Occitània.

En la introducció del llibre es fa un repàs de les principals obres historiogràfiques o d'edició de fonts que complementen o utilitzen les dades que aporten els documents publicats en aquesta obra.

Els documents d'aquesta segona part de la col·lecció tenen com a marc geogràfic preferent la ciutat de Lleida i la seva rodalia, malgrat que s'inclouguin documents de la Ribagorça i del Cinca Mitjà.

Encapçala el treball l'estudi preliminar dels documents recollits en aquesta segona part de la col·lecció diplomàtica de l'Arxiu Capitular de Lleida. Es descriu sumàriament en l'àmbit de fons documental els fons de l'Arxiu Capitular de Lleida i del bisbat i del priorat de Roda d'Isàvena. I es troba un breu apunt dels altres fons documentals utilitzats en aquest treball. Seguidament es fa l'estudi dels aspectes de la datació i de les tipologies documentals per passar a tractar qüestions que aporta la documentació publicada, els territoris, la seva ocupació i organització i el paisatge que en resulta, i aspectes de la ciutat de Lleida i el seu terme i el bisbat de Lleida, amb Roda, per acabar amb qüestions de la societat del període que abraça la cronologia.

Borghero, Francesco, *Ser Lando di Fortino dalla Cicogna. Notariato e ascesa sociale a Firenze nel tardo Medioevo,* Firenze, Leo Olschki. ISBN: 9788822269225.

És un llibre que s'adiu perfectament amb la definició de *diplomàtica*, és a dir la ciència que, entre altres coses, estudia la gènesi dels documents. Una de les institucions que generen documents és la del notariat i, dins d'aquesta, cal anar a cercar els noms dels notaris. El llibre parla d'un notari en concret (Ser Lando di Fortino, 1345-1376) i, a partir de la seva biografia s'estudia la societat florentina de finals de l'edat mitjana. Una ciutat d'uns 100.000 habitants en què, segons el cronista Giovanni Villani, el col·legi de notaris fundat a principis del segle xiii, tenia uns 860 notaris.

El llibre parla de la mobilitat social del notari, un tema plenament vigent com demostren els estudis recents de Valentina Ruzzin, Marta Calleri o Marta Mangini per al notariat genovès i milanès. Vicent Pons per als notaris valencians, o Jordi Saura i Jaume Marcé amb els notaris catalans. Mobilitat social i *cursus honorum* dels notaris que, com en el cas de Ser Lando di Fortino, natural d'un lloc anomenat "La Cicogna", començaven treballant en petites notaries per acabar a la capital, adquirint prestigi i estant a prop de les esferes de poder. Ser Lando comença essent un notari itinerant per passar a ser, després de la pesta, el notari de l'abat general de Vallombrosa. Posteriorment a la pesta dels nens comença a treballar al servei del bisbe de Florència com a escrivà a la cúria episcopal. Finalment

aquest notari és l'origen d'una nissaga de notaris que treballen a la cancelleria i esdevenen personatges rellevants del comerç local i entren en contacte amb la política del moment i amb la cultura de la mà de Coluccio Salutati.

El fil conductor del llibre és la biografia del notari, però el llibre parla de diplomàtica notarial, de les pràctiques d'escriptura, de la formació professional del notari, de la praxi a la seva oficina amb la redacció de documents privats o quan treballa al servei de l'abat o del bisbe en les respectives cancelleries. S'hi veu el funcionament d'aquestes i el treball d'altres notaris, amb una organització jeràrquica i coordinada. I el teló de fons és la societat i l'economia florentina de la baixa edat mitjana.

Bridgewater Mateu, Pol, *La transmissió del domini de Castellbisbal de la família a l'Hospital de la Santa Creu: poder, memòria i gestió en un senyoriu dels segles xv-xviii,* Castellbisbal, Ajuntament, 2004. ISBN: 978-84-09-60106-6.

Aquest llibre posa el focus en Castellbisbal, a la comarca del Vallès Occidental, en el seu castell i en els seus senyors. Però des d'aquest punt el llibre parla també dels senyors de Castellbisbal en relació amb Nàpols, amb Barcelona, amb els conflictes del seu temps. I encara hi inclou un altre protagonista, com el qualifica el mateix autor: l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Aquesta institució va esdevenir la senyora de Castellbisbal, en un procés que es pot conèixer a través de processos i sentències arbitrals. També l'exercici del poder senyorial troba en els capbreus un bon instrument de control, capbreus als quals es dedica una bona part del llibre després d'haver presentat un estudi de les possessions dels Castellbisbal a Barcelona, Nàpols i Cubelles.

Com és a bastament conegut i com posa de manifest Bridgewater, els capbreus són documents imprescindibles per a estudiar el paper dels senyors i les relacions amb la comunitat pagesa. Per tant, el llibre troba en els capbreus redactats pels notaris una font essencial per al desenvolupament de la recerca.

Burguera i Puigserver, Victòria A., *Els perills de la mar a la Corona d'Aragó baixmedieval. Ofensiva i defensa marítima des de l'observatori mallorquí (1410-1458)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2024 (Estudis; 94). ISBN: 978-84-1303-577-2.

Aquest estudi analitza la conflictivitat succeïda en els mars que banyen els territoris de la Corona d'Aragó en el període comprès entre l'any 1410 i el 1458. S'hi aborden els fenòmens de la pirateria i el cors, que s'entenen com aspectes diversos de la violència marítima, els armaments ofensius, l'organització de la defensa i les seves relacions amb la situació política i diplomàtica de cada moment. Des de la perspectiva diversificada de les diverses institucions que hi intervenien, la monarquia, les diputacions del General i els governs municipals.

El llibre està dividit en dos blocs. En el primer se centra l'atenció en les qüestions defensives, tals com la percepció i la gestió de l'amenaça així com la capacitat de resposta en contra de l'àmbit de les costes occidentals de la Corona d'Aragó. En el segon bloc es tracten les qüestions ofensives, centrades en l'activitat corsària a Mallorca amb l'anàlisi de l'expedició de les llicències d'atac als capitans privats, l'enquadrament de les seves accions dins del context polític i diplomàtic i el que suposaren aquelles expedicions al tresor reial.

Postigo Ruiz, Rocío: *El notariado público en Sevilla en la primera mitad del siglo xv,* Gijón: Ed. Trea, 2023 (Piedras Angulares). ISBN: 978-84-19823-16-8.

Ens trobem davant d'un llibre que recull una part important dels resultats de la tesi doctoral de l'autora, defensada l'abril de 2023 i dirigida per la Dra. Pilar Ostos, de la Universidad de Sevilla. La tesi i el llibre s'insereixen en la tradició historiogràfica d'aquesta universitat sobre la història del notariat i de la documentació notarial i que és una línia de recerca que té en la professora Ostos, però també en la professora María Luisa Pardo, els principals exponents.

En el llibre s'estudia l'organització dels notaris a la ciutat de Sevilla a la primera meitat del segle xv. La documentació sevillana conservada és poca per a aquest segle i l'autora aprofita qualsevol document que localitza en diversos arxius de la ciutat per construir la història del notariat sevillà. Treballa documentació diversa, incloent la procedent dels petits arxius par-

roquials, i també dels hospitals, convents i monestirs. Les dades extretes dels documents li permeten establir la prosopografia d'un bon nombre de notaris dels quals inclou, a més, els signes notarials que ha pogut localitzar. El llibre resulta imprescindible per a completar la història del notariat a la ciutat de Sevilla en particular i al regne de Castella en general.

Sans i Travé, Josep Maria, «Jaume Conesa: un montblanquí a la cort de Pere el Cerimoniós i forjador de la Llengua Catalana (1314-1375)», a Francesca Español Bertrán, Joan Valero Molina (eds.), *D'art i d'argent. Montblanc als segles del gòtic*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Amics de l'Art Romànic, 2024, p. 33-69. ISBN: 978-84-9965-757-8.

Aquesta contribució a l'estudi del notari Jaume Conesa ofereix una visió panoràmica de la vida personal i de la seva exitosa carrera professional, així com la seva incidència en l'àmbit cultural del segle xiv. El treball, tal com especifica l'autor, és l'estudi resumit realitzat a través de la documentació produïda o relacionada per Jaume Conesa que d'ençà de 1970 fins avui ha recollit i analitzat.

En els deu apartats que estructuren aquest treball es fa la biografia d'aquest personatge del segle xv. Començant pels seus orígens familiars i formació acadèmica en el primer apartat, per passar a la seva exitosa vida laboral, que anà des dels seus inicis en l'escrivania pública de Montblanc, fins arribar a secretari i protonotari del rei Pere III, que es desenvolupen des de l'apartat segon fins al sisè. En el setè i vuitè apartats es mostra el seu arrelament a Montblanc i al territori de la Conca de Barberà tot i les seves obligacions amb el monarca. En el novè es clou la seva etapa vital tractant la seva mort i la gestió de la seva herència. L'estudi es tanca amb l'apartat desè centrat en la importància de Jaume Conesa en la història de la llengua catalana com a traductor al català de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne.

Saura Nadal, Jordi, *El notariado en la Cataluña rural: la notaría de Rupià en el siglo xiv,* Universidad de León, 2024. ISBN: 978-84-19682-47-5 (XI Premio a Jóvenes Investigadores en Ciencias y Técnicas Historiográficas Sociedad Española de Ciencias y Técnicas Historiográficas).

Aquest llibre és un estudi de l'activitat notarial en l'àmbit rural. L'anàlisi se centra en el cas de la notaria de Rupià, a l'Empordà, i ho fa a través dels registres notarials del notari Guillem Ponç. El llibre està dividit en cinc capítols a més d'una introducció i les conclusions. Aporta informació sobre el funcionament del notariat en general i, sobretot, del notariat a aquesta vila empordanesa al segle XIV. També s'ofereixen dades dels notaris que van treballar-hi abans que el notari protagonista. Es dedica un capítol a l'estudi dels protocols notarials generats en aquesta notaria, les seves característiques externes i internes. El darrer capítol centra l'atenció en l'activitat notarial, seguint els paràmetres metodològics de la historiografia francesa que distingeix la pràctica de l'activitat. Així s'estudia la naturalesa de la clientela, la seva mobilitat pel territori i les diverses tipologies documentals com un reflex de la vida quotidiana baixmedieval. Així el llibre esdevé un model d'estudi de cas que pot ser aplicat a altres notaries i, d'aquesta manera, poder obtenir un panorama més general del funcionament del notariat en una àmplia zona. Amb aquest estudi s'amplia el coneixement sobre el notariat català en l'àmbit rural de manera que es pot afegir a estudis anteriors que han de portar, com a resultat final, a la construcció d'una veritable història del notariat català a l'edat mitjana.

(Aquestes "Ressenyes i notes bibliogràfiques" han estat redactades per Antoni Albacete Gascón i Daniel Piñol Alabart.)

EHDAP, XXXIV (2025), 161-168, ISSN: 0211-5425

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

Memòria 2024

L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, constituït pels manuals, llibres notals i protocols de més de cent anys del districte notarial de la capital catalana, forma part de l'Arxiu General de Protocols del Col·legi Notarial de Catalunya, amb el qual es troba instal·lat de manera unitària a la seva seu, i és gestionat per aquesta institució. Integrat en el Sistema d'Arxius de Catalunya, és el primer arxiu de l'Estat espanyol d'entre els notarials, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la transcendència dels seus fons. I, alhora, és un dels principals centres d'investigació i estudi del país, amb unes xifres d'usuaris (gairebé dos mil vuit-cents) i de consultes (gairebé setze mil) d'autèntic rècord. Mai, des que es va iniciar el control estadístic l'any 2003, hi havia hagut tants usuaris i, pel que fa al número de consultes, ha estat el segon any amb la xifra més elevada, tan sols superada, per poc, pels registres de l'any 2015.

Durant l'any 2024, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona ha continuat desplegant les funcions ja tradicionals i que li són pròpies com a centre responsable de la custòdia, el tractament i la difusió del patrimoni documental generat per la institució notarial barcelonina, des de la seva gènesi, a l'inici del segle XIII, fins avui dia, d'acord amb la normativa sectorial corresponent.

En aquesta memòria es recullen i sistematitzen de manera sintètica aquestes competències, agrupades en quatre grans apartats, segons l'esquema coherent de funcions desplegades pels centres arxivístics: recepció o ingressos de fons; conservació en el triple vessant de preservació, restauració i reproducció; organització i tractament, igualment en un triple vessant de classificació, ordenació i descripció, i, en darrer terme, comunicació i difusió dels fons.

Convé advertir, en tot cas, que sobre els primers punts relatius a l'ingrés de fons, a la conservació o encara a la mateixa organització de la documentació en els seus diferents vessants, aquesta memòria recull tasques relatives a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona més que no

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

pas a l'Arxiu Històric. Tasques que, pel fet que formen part del mateix cicle o procés documental i són executades pel personal de la Secció Històrica, s'hi han incorporat.

Com a aspectes més remarcables de la tasca duta a terme durant aquest any 2024, es pot destacar:

— La finalització de la descripció dels protocols del segle XX (1941-1967).
— La finalització dels índexs generals de l'inventari de l'AHPB (segles XIII-XX).
— L'inici del projecte de digitalització dels índexs dels segles XVIII-XIX.

1. RECEPCIÓ I INGRÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

1.1 Ingrés de protocols de Barcelona

D'acord amb la legislació vigent, han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona els protocols de més de vint-i-cinc anys corresponents a les notaries demarcades dins el seu districte notarial, que actualment aplega, de manera exclusiva, la capital catalana.

La xifra de volums del protocol general s'ha mantingut a la banda alta dels últims anys, superant novament els quatre mil volums anuals. Cal anotar que comptabilitzem la totalitat dels volums produïts. Així, incloem els protocols de tres notaris que, d'acord amb el Reglament notarial, no els han transferit pel fet de portar més de vint-i-cinc anys a la plaça:

— Any 1998: 102 notaris i 4.471 volums.

D'altra banda, els protocols que en aquest any han esdevingut centenaris i que, per tant, han passat a formar part de l'Arxiu Històric, obert a la consulta i a la investigació històrica, són:

— Any 1924: 41 notaris i 251 volums.

1.2 Ingrés i concentració de protestos

Aquest any, han ingressat a l'Arxiu General els protocols especials de protestos corresponents del districte de Barcelona, els quals han estat instal·lats al dipòsit del carrer Entença:

Protocols de protestos del districte de Barcelona de 1998: 3 notaris i 8 volums.

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ NOTARIAL BARCELONINA: 1984-1998

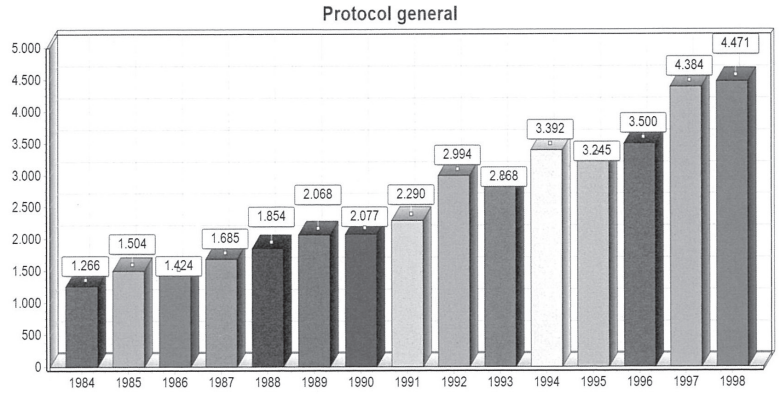

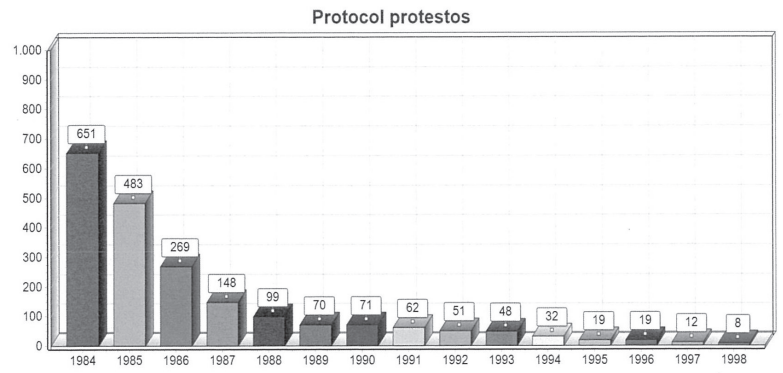

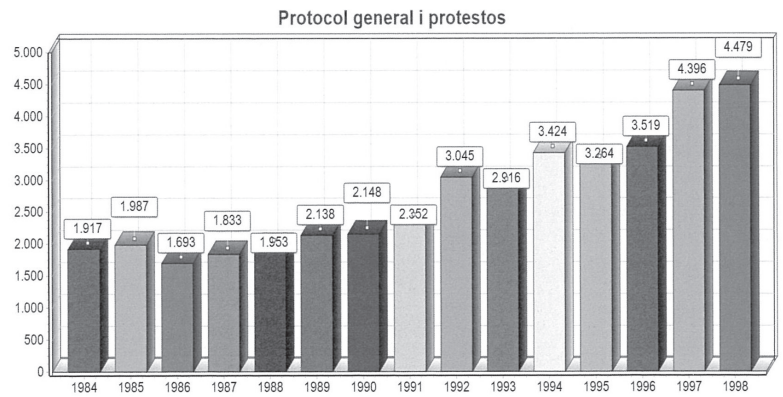

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

1.3 Ingrés de pliques

Igualment, han ingressat a l'Arxiu General les pliques en poder de les notaries, corresponents tant a dipòsits de tipus general com a testaments, memòries testamentàries o altres documents relacionats:

—Any 1998: 15 pliques.

1.4 Ingrés de protocols de Badalona

Durant aquest any han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona també els protocols de més de vint-i-cinc anys del districte de Badalona, que ens pertoca conservar perquè abans formava part del districte de Barcelona:

—Any 1998: 4 notaris i 197 volums.

1.5 Ingrés de protocols de l'Hospitalet de Llobregat

Fruit de l'Acord de Junta de 26 d'octubre de 2016, l'Arxiu General custodia en dipòsit l'Arxiu de Districte de l'Hospitalet de Llobregat. Els ingressos corresponents al protocol de més de vint-i-cinc anys són:

—Any 1998: 14 notaris i 529 volums.

1.6 Ingrés de protocols de Sant Boi de Llobregat

Fruit de l'Acord de Junta de 14 de gener de 2009, l'Arxiu General custodia en dipòsit l'Arxiu de Districte de Sant Boi de Llobregat. Els ingressos corresponents al protocol de més de vint-i-cinc anys són:

—Any 1998: 10 notaris i 329 volums.

1.7 Arxiu dels fons de Corredors de Comerç de Catalunya

Com a institució successora dels quatre antics col·legis territorials de corredors de comerç, el Col·legi de Notaris ha assumit la ingent massa de volums generats pels fedataris mercantils cessats amb anterioritat a l'any 2000, mitjançant la creació de l'Arxiu de Corredors de Comerç de Catalunya (ACCC), constituït per quatre seccions corresponents a cadascun dels esmentats col·legis territorials (Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona).

D'aquestes seccions, l'única destinada a mantenir-se activa és la de Barcelona, ja que, d'acord amb la legislació vigent sobre el destí dels llibres registre, aquests han de ser transferits a l'arxiu notarial de districte corresponent. Així, fruit de les transferències corrents, durant l'any 2024 han ingressat:

—Plaça de Barcelona, de l'antic Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona, 1.149 volums.

2. CONSERVACIÓ DELS PROTOCOLS

2.1 Manteniment de suports

S'han dut a terme les tasques pròpies de manteniment de les unitats d'instal·lació, tant de les capses i de les carpetes que protegeixen els volums com dels mateixos protocols.

2.2 Enquadernació de protocols del segle XX

S'ha prosseguit la tasca de reparació de les enquadernacions i, en tot cas, de restauració dels protocols del segle XX, de notaris i anys diversos, amb una xifra lleugerament superior a l'exercici anterior:

—48 volums de protocols.

2.3 Restauració de protocols

Igualment, s'ha continuat la restauració dels volums històrics més malmesos i que es consideren de major interès. D'aquesta manera, aquest any s'han restaurat:

—9 volums del segle XIV.

2.4 Instal·lacions d'arxiu

Canviada l'any 2006 la maquinària de climatització de l'Arxiu Històric i Intermedi, durant el 2024 se n'ha continuat controlant el rendiment, mercès als sensors de control o termohigròmetres i mitjançant lectures automàtiques periòdiques dels paràmetres de temperatura i humitat, bàsics per a la conservació òptima dels fons documentals.

3. ORGANITZACIÓ I TRACTAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ

3.1 Classificació i ordenació dels fons

S'han dut a terme les tasques pròpies de tractament i organització dels fons de protocols generals ingressats a l'arxiu, tant de Barcelona com de Badalona:

— Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació alfabètica per notaris dels protocols de Barcelona de l'any 1998, amb un total de 102 notaris i 4.471 volums.

— Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació alfabètica per notaris dels protocols de Badalona de l'any 1998, amb un total de 4 notaris i 197 volums.

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

Igualment, s'han ordenat els protocols especials de protestos del districte de Barcelona ingressats a l'arxiu:

— Ordenació cronològica (1998) i alfabètica (de notaris).

També s'ha continuat organitzant el fons intern, petit però important, de les relacions de transferència de protocols i modificacions d'escriptures:

— Classificació i ordenació de les sèries de relacions de transferència i de modificacions d'escriptures de l'Arxiu General del Districte, de l'any 1998.

3.2 Descripció dels fons

Seguint amb el projecte patrocinat per la Fundació Noguera des de l'any 1995, d'elaboració del nou inventari dels protocols de l'arxiu, enguany s'han dut a terme les tasques següents:

— S'ha finalitzat, d'acord amb el pla establert, amb la descripció dels protocols del segle XX, del període 1941-1967, corresponent al volum onzè de l'inventari. Pel que fa a la metodologia de descripció, aquesta ha estat la mateixa que en els volums anteriors, però amb la fitxa ampliada amb la indicació del número d'instrument, com també s'ha fet, quan s'ha considerat necessari, l'arranjament físic de les unitats d'instal·lació, per tal que presentin unes millors condicions tant de conservació com de recerca.

— Un cop publicat el número X de la col·lecció s'ha afegit als índexs generals dels deu volums publicats de l'inventari de l'Arxiu Històric la informació continguda en aquest volum.

3.3 Ordenació dels fons dels districtes de l'Hospitalet i de Sant Boi de Llobregat

Al llarg de 2024, ha anat ingressant el protocol corresponent a l'any 1998. Els fons es troben ordenats cronològicament i, dins de cada any, alfabèticament per notari, sense que per aquest motiu es perdi la vinculació de cada fedatari amb la respectiva plaça, ja que es pot retrobar consultant els instruments de descripció de l'arxiu.

3.4 Trasllat de fons entre dipòsits del Col·legi Notarial de Catalunya

Amb l'objectiu de poder ingressar l'any vinent, a les instal·lacions de la seu col·legial, tot el protocol de l'any 1999, els dies 11, 12, 13 i 14 de desembre, s'han traslladat 5.045 protocols dels anys 1978 a 1982, del districte de Barcelona, al dipòsit de Molins de Rei. Es tracta d'una mesura

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

provisional fins que estigui construït el nou dipòsit documental que solucioni la manca d'espai actual i permeti l'ingrés natural, cada any, del protocol barceloní de més de vint-i-cinc anys.

3.5 Càrrega de noves imatges a l'Arxiu Digital

Seguint el pla establert l'any passat d'acabar de fer accessibles *online* tot els registres medievals digitalitzats, durant l'any 2024 s'han efectuat quatre noves càrregues d'imatges a l'Arxiu Digital, fent accessibles 1.575 unitats documentals corresponents a 81 notaris que van iniciar la seva activitat entre 1411 i 1450. Les dates triades han estat el 8 de gener, en commemoració de la publicació del Decret Llei de 1869 que feu funcions de Reglament orgànic dels arxius notarials, el 28 de maig, en commemoració de la Llei orgànica del Notariat de 1862, el 9 de juny, Dia Internacional dels Arxius, en commemoració de la creació del Consell Internacional d'Arxius i el 29 de juny, en commemoració de la inauguració de la seu del Col·legi Notarial l'any 1882.

D'aquesta manera, deu anys després de la primera càrrega de documentació que va tenir lloc el mes de maig de 2014, es poden consultar a la pàgina web de l'arxiu tots els registres medievals digitalitzats, formats per 750.000 imatges corresponents als 197 notaris que van iniciar la seva activitat entre 1296 i 1450, un autèntic tresor documental que converteix Aurora en un dels arxius notarials digitalitzats més important del món.

3.6. Digitalització índexs segles XVIII i XIX

Un cop accessibles *online* tots els registres medievals digitalitzats, el mes de març s'ha iniciat, amb Artyplan Document, la digitalització dels índexs dels segles XVIII i XIX, un projecte llargament esperat que facilitarà l'accés al contingut dels més de 17.000 volums existents d'aquests dos segles. Durant aquest 2024 s'han capturat 256.000 imatges corresponents a 426 notaris que van iniciar la seva activitat entre 1701 i 1855.

4. COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ DELS FONS

4.1 Servei a la sala de consulta

Aquesta és, sens dubte, la finalitat última del conjunt de tasques desenvolupades a l'arxiu i, alhora, la que ocupa més dedicació i atenció quotidiana per part del seu personal. Amb un nivell de consulta que supera els

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

quinze mil volums, les xifres totals d'usuaris i de consultes o volums servits situen el nostre centre entre els més prestigiosos i visitats del país.

Aquest servei comporta moltes intervencions puntuals d'ajut, de resolució de dubtes de tot tipus (arxivístics, paleogràfics, diplomàtics, històrics...) i d'assessorament bibliogràfic o documental:

— S'han realitzat un total de 15.926 consultes per part de 2.747 usuaris. El número de consultes ha estat el més elevat des que se'n porta el control estadístic i el número d'usuaris gairebé iguala el rècord assolit l'any 2015.

4.2 Servei indirecte

De manera complementària al servei directe a sala, s'ha atès un elevat nombre de consultes, majorment a través del correu electrònic, sobre documentació de l'arxiu. I, sobretot, s'ha atès també una quantitat no xifrada, però realment molt nombrosa, de consultes telefòniques ben diverses: informació sobre situació de protocols de Catalunya, sobre notaris antics, sobre centres d'arxiu, preguntes sobre tipologies notarials, orientacions bibliogràfiques i documentals, ubicació de poblacions dins els districtes i un llarg etcètera.

4.3 Reproduccions

Com a resultat de les investigacions dutes a terme pels usuaris, sempre que l'estat dels registres i protocols ho ha permès, s'ha donat resposta a la seva sol·licitud de reproducció. Enguany, el nombre de sol·licituds ha estat molt similar al de l'any passat. D'aquesta manera:

— S'han realitzat un total de 931 reproduccions del fons documental de l'arxiu.

4.4 Visites comentades

Més enllà de les activitats habituals de tractament, descripció, difusió dels fons i d'atenció als usuaris, també es realitzen a l'arxiu, en el decurs de l'any, freqüents visites comentades per part de facultats o d'escoles universitàries, de personalitats i d'altres grups ben diversos que s'hi interessen.

Per tercer cop s'ha participat, amb un petit descens d'assistència respecte a l'any anterior, al festival d'arquitectura 24h Open House Barcelona, amb visites guiades, d'uns 25-30 minuts de duració, recorrent els espais més significatius de la casa.

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

AHPB
ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES, ANY 2024

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana diària usuaris	Mitjana diària volums
Gener	22	251	1.590	11,41	72,27
Febrer	21	253	1.542	12,05	73,43
Març	20	245	1.431	12,25	71,55
Abril	19	251	1.344	13,21	70,74
Maig	21	272	1.537	12,95	73,19
Juny	18	214	1.213	11,89	67,39
Juliol	22	246	1.561	11,18	70,95
Agost	21	219	1.245	10,43	59,29
Setembre	19	165	881	8,68	46,37
Octubre	21	201	1.129	9,57	53,76
Novembre	20	205	1.151	10,25	57,55
Desembre	19	225	1.302	11,84	68,53
TOTAL	**243**	**2.747**	**15.926**	**11,30**	**65,54**

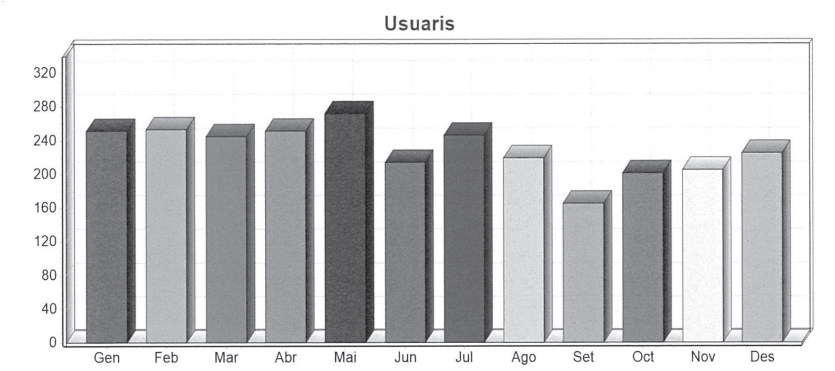

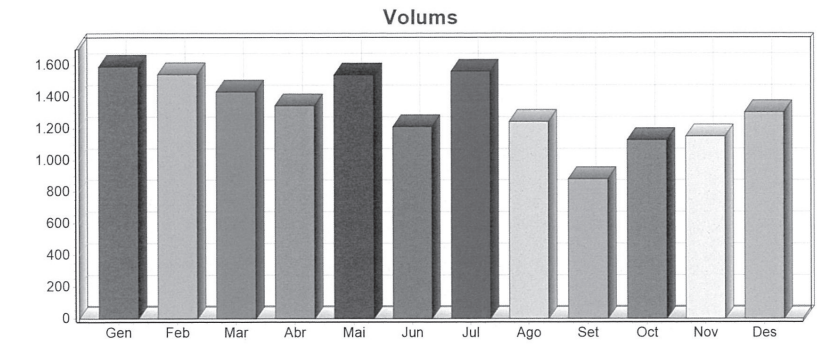

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

AHPB
EVOLUCIÓ DE L'ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES: 2010-2024

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana usuaris	Mitjana volums
2010	250	1.902	10.302	7,61	41,21
2011	248	2.289	13.488	9,23	54,39
2012	248	2.463	13.452	9,93	54,24
2013	248	2.457	12.717	9,91	51,28
2014	247	2.332	12.068	9,44	48,86
2015	249	2.733	15.950	10,98	64,06
2016	247	2.488	14.006	10,07	56,70
2017	244	2.592	14.363	10,62	58,86
2018	248	2.397	13.787	9,67	55,59
2019	248	2.498	14.517	10,07	58,54
2020	178	1.546	9.421	8,69	52,93
2021	250	2.346	13.010	9,38	52,04
2022	246	2.377	13.900	9,66	56,50
2023	241	2.592	15.421	10,76	63,99
2024	243	2.747	15.926	11,30	65,54

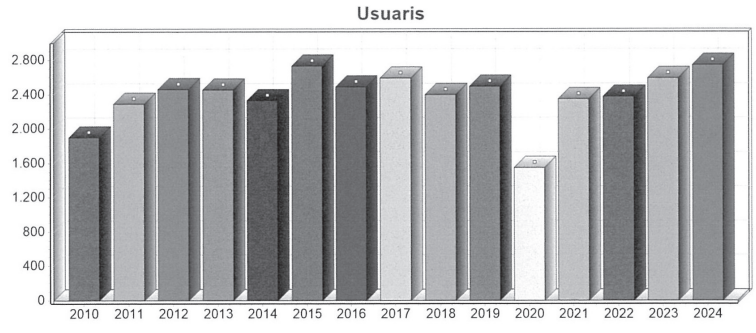

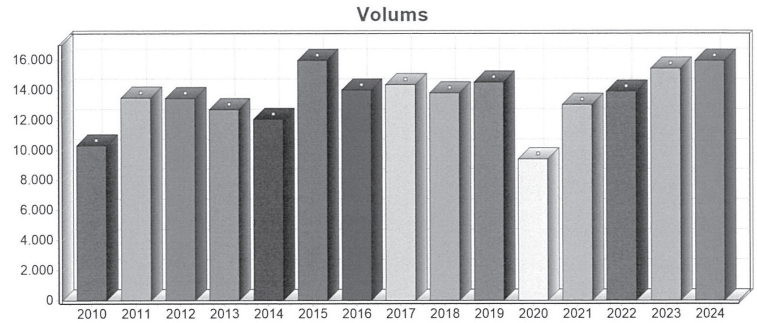

Les visites realitzades aquest any 2024 han estat les següents:

— 17 gener. Visita institucional de la cúpula del Cos de Mossos d'Esquadra (3 persones)
— 18 gener. Visita de periodistes del diari digital *Crónica Global* (4 persones)
— 30 gener. Visita de la Direcció General de l'Autonomia Personal i la Discapacitat de la Generalitat de Catalunya (3 persones)
— 9 febrer. Visita del cap de comunicació d'Ancert (2 persones)
— 13 febrer. Visita del cap de relacions públiques de la Casa Seat (2 persones)
— 16 febrer. Visita de notaris i treballadors de la notaria Rúbies-Tarragona-Yllescas (15 persones)
— 20 febrer. Visita del Sr. Garcia Albiol, alcalde de Badalona, d'una regidora i del director general d'Ancert (3 persones)
— 23 febrer. Visita del seminari final del projecte Notmed de la Universitat de Barcelona (25 persones)
— 27 febrer. Visita d'alumnes del Grau en Dret de la Universitat Pompeu Fabra de l'assignatura Redacció jurídica i documental impartida pel Dr. Albert Domingo (12 persones)
— 28 febrer. Visita d'alumnes de la institució Innovación en Formación Profesional (30 persones)
— 1 març. Visita d'alumnes del Grau en Història de la Universitat de Barcelona (12 persones)
— 7 març. Visita de membres de l'Associació Catalana d'Especialistes en Dret de Successions (7 persones)
— 12 març. Visita d'alumnes iberoamericans de l'Escola Judicial (6 persones)
— 19 març. Visita d'Oriol Junqueras i altres membres d'Esquerra Republicana (6 persones)
— 22 març. Visita d'alumnes iberoamericans de l'Escola Judicial (5 persones)
— 2 abril. Visita de Míriam Nogueras del partit Junts Per Catalunya (5 persones)
— 9 abril. Visita del degà i l'oficial major del Col·legi Notarial de València, d'una inspectora de l'Agència Tributària i del director general d'Ancert (7 persones)
— 12 abril. Visita d'alumnes del Grau en Història de la Universitat de Barcelona (27 persones)

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

— 12 abril. Visita del ministre de Justícia i d'una delegació de Guinea Bissau (8 persones)
— 17 abril. Visita de la directora general de Seguretat Jurídica i Fe Pública (4 persones)
— 18 abril. Visita del cap de la Unidad de Tecnología de la Información y Comunicación de la Dirección del Notariado Plurinacional (DIRNOPLU) de Bolívia (3 persones)
— 2 maig. Visita, en anglès, a un grup d'estudiants austríacs de la European Law Students Association (20 persones)
— 21 maig. Visita de la consellera de Justícia i diversos càrrecs del Departament de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de Catalunya (6 persones)
— 30 maig. Visita de membres del programa TándEM de l'Ateneu Barcelonès (11 persones)
— 7 juny. Visita de magistrats del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (23 persones)
— 19 juliol. Visita de membres de l'Acadèmia d'Opositors de Catalunya (30 persones)
— 24 juliol. Visita del secretari general del Consejo de Notarios de la Unión Europea (CNUE) i de 5 membres del Consell General del Notariat (6 persones)
— 6 setembre. Visita d'una delegació d'El Salvador (3 persones)
— 2 octubre. Visita institucional de tres comandaments de la Guàrdia Urbana del districte Barcelona-Raval (3 persones)
— 3 octubre. Visita, en anglès, a 30 membres de l'Academy of European Law (30 persones)
— 18 octubre. Visita institucional, en anglès, dels membres de la Comissió d'Afers Europeus (CAE), de la Unió Internacional del Notariat (20 persones)
— 25 octubre. Visita d'alumnes del Màster en Ciències Jurídiques impartit pel Dr. Tomàs de Montagut, de la Universitat Pompeu Fabra (9 persones)
— 27 octubre. Jornada de portes obertes en el marc del festival d'arquitectura 48h Open House Barcelona (790 persones)
— 29 octubre. Visita de membres del programa TándEM de l'Ateneu Barcelonès (13 persones)

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

— 6 novembre. Visita d'usuaris de la biblioteca Miquel Llongueras de Les Corts (24 persones)
— 22 novembre. Visita d'alumnes del Màster de Filologia Catalana impartit pel Dr. Lluís Cifuentes, de la Universitat de Barcelona (8 persones)
— 18 desembre. Visita de personal del Parc Güell de Barcelona (7 persones)

4.5 Classes pràctiques

En la línia de connexió ben directa de l'arxiu amb les universitats i altres institucions culturals, prèvia concertació, s'hi imparteixen classes pràctiques de diferents matèries relacionades amb la documentació (metodologia i crítica textual, paleografia i diplomàtica, història, antropologia…). D'aquest 2024 remarquen les següents:

— 22 abril. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història. Dr. Jaume Dantí (7 alumnes)
— 12 desembre. Escola Superior Arxivística i Gestió de Documents (UAB). Dr. Jordi Vilamala (28 alumnes)

5. PERSONAL

5.1 Baixa de personal

A partir del mes d'agost, la plaça d'auxiliar d'arxiu coberta l'any passat va quedar vacant, cobrint-se internament fins al mes de novembre amb personal del Col·legi. A partir d'aquest mes la plantilla de l'Arxiu Històric ha estat formada només pels dos directors de l'Arxiu. Malgrat l'increment de feina, que va motivar la incorporació d'una nova persona, i les xifres rècord d'usuaris i consultes, s'ha tornat a la ràtio de personal existent entre el gener de l'any 2017 i el juliol de 2019 i entre l'abril de l'any 2020 i el maig de 2023.

5.2 Homenatge a Laureà Pagarolas

El dia 13 de maig es va retre un merescut homenatge a Laureà Pagarolas i Sabaté, director tècnic de l'arxiu des de 1988 a 2018. Doctor en Història Medieval per la Universitat de Barcelona (1990), ingressà com a arxiver a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, del Col·legi Notarial de Catalunya, tot just llicenciat el 1978. Durant els quaranta anys d'activitat

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

professional a la casa, va desenvolupar un ampli ventall de projectes que van conformar una etapa de consolidació i de difusió de l'arxiu. Va ser també coordinador de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* durant una vintena d'anys (1995-2015).

Barcelona, juliol de 2025

EHDAP, XXXIV (2025), 169-182, ISSN: 0211-5425

«Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols». Normes per a la presentació d'originals

Extensió dels articles

— 42.000 caràcters (20 pàgines a 2.100 caràcters)

A la pàgina inicial s'inclouran les dades següents

— Nom i cognoms de l'autor.
— Universitat o institució.
— Correu electrònic.
— Número ORCID.
— Títol de l'article en la llengua en la qual sigui escrit i la seva traducció a l'anglès.
— Resum en ambdues llengües, original i anglès (extensió màxima de cada un dels resums: 200 paraules).
— Paraules clau en ambdues llengües.

Idiomes

S'acceptaran textos originals en: català, castellà, anglès, francès i italià.

Font, interlineat i justificació

— Cos del text: Times New Roman 12, interlineat 1,5.
— Notes a peu de pàgina: Times New Roman 10, interlineat 1.
— Bibliografia: Times New Roman 12, interlineat simple dins de cada citació i doble entre citacions.
— No es justificarà ni el cos del text ni les notes.

Citacions

Es respectarà la llengua original. Eventualment es podrà incloure la traducció en nota al peu de pàgina.

Citacions breus (menys de 3 línies)

— Entre cometes baixes («...»),
— En lletra rodona
— Dins del text

Exemple:

Tal com assenyala el mateix autor «Les conquestes islàmica i franca van produir canvis en el poblament» (Bolòs 2004: 270).

Les cometes altes ("...") només s'utilitzaran per expressions idiomàtiques o per termes emprats amb un significat o accepció particular.

Exemple:

Es basava en l'existència d'unes ciutats, unes fortificacions o "husun" i unes alqueries.

Citacions extenses (més de tres línies)

— Sagnat entrat
— Sense «...»
— Cos de lletra 11

Exemple:

Tampoc podem ignorar altres aportacions que ens poden ajudar a comprendre aquest fenomen:

> No es tracta, doncs, d'afirmar que la consagració del 1022 marcava el final d'un procés constructiu sinó que més aviat podia haver suposat la represa de l'obra inacabada de l'església, que hauria estat paralitzada durant els anys de depredacions del patrimoni. (Lorés 1999: 291)

Notes

— A peu de pàgina.
— S'anunciaran en el lloc escaient del text amb un número volat.
— Es posarà sempre després dels signes de puntuació (,3 ;4 .5).
— Les referències bibliogràfiques sempre pel sistema Autor data, com l'exemple Andaloro 2010.
— Per referències simples s'evitarà la nota a peu de pàgina i s'introduirà en el text entre parèntesi com l'exemple: (Aiguadé 1974: 88, fig. 230).

Citacions, referències bibliogràfiques, manuscrits i il·lustracions

Citacions bibliogràfiques

— Les citacions bibliogràfiques sempre amb el sistema Autor data: Andaloro 2010.
— Dins del text entre parèntesis: (Andaloro 2010).
— Cognom de l'autor en versaleta (no en majúscules).

— Fins a tres autors, separats per una coma: (Guàrdia, Lorés, Mancho 2008).
— Quatre o més autors se citarà en el text i en les notes el cognom del primer seguit de «*et al*.»: (Rivera *et al*. 2006). A la bibliografia final, hi constarà el nom de tots els autors.
— Per anotar pàgines es posaran dos punts (:) i el número de página. Per les figures, cal posar coma (,) i l'abreviatura (fig.): (Reynolds Brown, Kidd, Little 2000: 145, fig. 3).
— Els intervals de pàgines i figures s'indicaran amb guió entre els números (-). Les pàgines intercalades se separaran amb comes (,): (Guàrdia, Mancho 2008: 45-47, fig. 3-4). (Reynolds Brown, Kidd, Little 2000: 145, 154, fig. 3, 8).
— En el cas que en el document no hi consti el nom de l'autor, en publicacions col·lectives amb o sense editors, i en les actes de congressos, l'obra s'entrarà pel títol utilitzant les primeres paraules significatives del títol: (España medieval 2005).
— En el cas de trobar-se en procés de publicació se substituirà la data per l'expressió en premsa: (Palazzo en premsa).
— En el cas de més d'una obra del mateix autor i any, es posaran lletres per ordre alfabètic després de la data: (Palazzo 2010a).

Referències bibliogràfiques

Les referències bibliogràfiques completes han d'aparèixer de manera conjunta al final del text, introduïdes per la paraula «Bibliografia» escrita en negreta i cos 12, ordenades alfabèticament i amb separació doble entre cada entrada i espai simple dins la citació.

Les referències bibliogràfiques s'hauran de fer d'acord amb l'edició vigent de *The Chicago manual of style* i l'adaptació catalana de les normes ISO 690 i ISO 690-2, elaborades per Assumpció Estivill i Cristóbal Urbano.

— Cognom de l'autor en versaleta, seguit d'una coma i el nom complet de l'autor seguit d'una coma:

BOLÒS, Jordi,
GUÀRDIA, Milagros, MANCHO, Carles,

— En cas d'obres col·lectives amb o sense editor, se substituirà el nom de l'autor pel títol abreviat en una o dues paraules:

Trésors,
España medieval,

— La data anirà sempre després del nom de l'autor o autors i seguida d'un punt:

BOLÒS, Jordi, 2004.

— Es podran citar obres en premsa, sempre que es tingui la certesa que es troben en procés d'edició. En aquest cas se substituirà l'any per la indicació «en premsa»:

PALAZZO, Eric, en premsa.

— En el cas que se citin dues obres, articles o llibres o altres contribucions, del mateix autor i any, es distingiran mitjançant l'ús de lletres en minúscula: a, b, c

— No es repetirà el nom de l'autor i s'entrarà el text sagnat:

COOK, Walter, 1923a.

1923b.

— Els títols de llibre i de revista aniran en cursiva.

— Els títols d'article o de capítol amb rodona i entre cometes.

— En tots els casos aniran seguits d'una coma.

BOLÒS, Jordi, 2004. *Els orígens medievals del paisatge català,*

GUÀRDIA, Milagros, MANCHO, Carles, 2008. «Pedret, Boí, o dels orígens de la pintura mural romànica catalana», *Fonts de la pintura romànica catalana*,

CLARK, Burton R., 1960. «The Cooling-Out function in Higher Education», *American Journal of Sociology*,

— El lloc d'edició, en l'idioma original, es posarà després del títol.

— Després del lloc d'edició, coma (,).

— L'editorial a continuació:

BOLÒS, Jordi, 2004a. *Els orígens medievals del paisatge català,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

2004b. *Atles de la Catalunya medieval*, Barcelona, Dalmau editors

KESSLER, Herbert, 1994. *Studies in pictorial narrative*, London, The Pindar Press

— En el cas de revistes es posarà el volum i/o el número i les pàgines a continuació del títol de la revista i separat d'aquest i entre ells per una coma.

— La indicació de les pàgines va precedida de dos punts (:)

CLARK, Burton R., 1960. «The Cooling-Out function in Higher Education», *American Journal of Sociology*, 65, 5: 569-576,

— El nom de la col·lecció hi constarà quan es cregui necessari per la importància de la col·lecció, anirà en rodona, entre parèntesi, després del lloc d'edició i abans de l'editorial i separat d'aquesta per una coma:

SANCHO I PLANAS, Marta, 1999. *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval*, Barcelona, (Cultura, Tècnica i Societat, 17), Marcombo

— No s'empraran mai les fórmules AAVV o VVAA.

— Hauran de constar els editors, de les obres col·lectives, després del títol, en rodona, amb la inicial del nom seguida d'un punt i el cognom, seguit sempre amb la fórmula ed. o eds. entre parèntesi i amb una coma després del parèntesi. En cas de més d'un editor se separaran amb comes:

MAHOMET. 2001, *De Mahomet à Charlemagne: la Méditerranée et l'art*, M. Andaloro, G. M. Borrás Gualis, E. Carbonell, R. Cassanelli (eds.), Paris, Citadelles & Mazenod

— A les obres en format electrònic s'indicarà l'adreça URL completa i la data de consulta entre claudàtors [ ] seguint la fórmula següent: [2011/11/07].

— En cas d'indicar el DOI no caldrà posar la URL. El DOI anirà al final, precedit per l'abreviatura doi seguida de dos punts i sense posar la data de consulta i amb l'enllaç actiu.

— De les obres en paper es procurarà donar, sempre que sigui possible en cas que existeixi la versió en línia, l'adreça URL dels articles i textos citats seguint el mateix model:

— VENTURELLI, Paola, 2011. «La situla eburnea di Gotofredo del Duomo di Milano: segnalazione di quattro copie», *OADI: Rivista dell'Osservatorio per le Arti Decorative in Italia*, 3: 15-58, http://www.unipa.it/oadi/oadiriv/?page_id=767, [2011/11/07].

— CLARK, Burton R., 1960. «The Cooling-Out function in Higher Education», *American Journal of Sociology*, 65, 5: 569-576, doi: 10.1086/222787.

EXEMPLES DE BIBLIOGRAFIA COMPLETA

Bibliografia

BOLÒS, Jordi, 2004. *Els orígens medievals del paisatge català,* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

CLARK, Burton R., 1960. «The Cooling-Out function in Higher Education», *American Journal of Sociology*, 65, 5: 569-576, doi: 10.1086/222787.

COOK, Walter, 1923a. «The earliest painted panels of Catalonia [I]», *The Art Bulletin*, 5, 4: 96-101.

— 1923b. «The earliest painted panels of Catalonia [II]», *The Art Bulletin*, 6, 2: 31-50.

España medieval, 2005. *España Medieval y el legado de occidente*, Madrid, Lunwerg.

GUÀRDIA, Milagros, MANCHO, Carles, 2008. «Pedret, Boí, o dels orígens de la pintura mural romànica catalana», *Fonts de la pintura romànica catalana*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona: 117-160.

KESSLER, Herbert, 1994. *Studies in pictorial narrative*, London, The Pindar Press.

LLADONOSA, Josep, 1950. *Manuel de Montsuar (1410-1491): la historia de un gran carácter al servicio de las instituciones leridanas,* Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses.

— 1962. *Manuel de Montsuar, President de Catalunya (1410-1491),* Barcelona, Rafael Dalmau.

MAHOMET. 2001, *De Mahomet à Charlemagne: la Méditerranée et l'art*, M. Andaloro, G. M. Borrás Gualis, E. Carbonell, R. Cassanelli (eds.), Paris, Citadelles & Mazenod.

MANOTE CLIVILLES, Maria Rosa, 1990. «La lauda sepulcral de l'Arquebisbe de Tarragona Pere de Sagarriga», *Quaderns d'Història Tarraconense,* 10: 31-38.

PALAZZO, Eric, en premsa. «Art and liturgy», *The Grove encyclopedia of medieval art*. Oxford, Oxford University Press.

REYNOLDS, Katharine, KIDD, Dafydd, LITTLE, Charles T., 2000. *From Attila to Charlemagne: arts of the early medieval period in the Metropolitan Museum of Art*, New York, Metropolitan Museum of Art.

RIVERA, Milagros, JORNET, Núria, VINYOLES, Teresa, GARÍ, Blanca, GARCÍA, Maria Carmen, VARELA, Elisa, 2006. *Las relaciones en la Historia de la Europa Medieval,* Valencia, Tirant lo Blanch.

SANCHO I PLANAS, Marta, 1999. *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval*, Barcelona, (Cultura, Tècnica i Societat, 17), Marcombo.

SMEYERS, Maurits, 1995. «An Eyckian vera icon in a Bruges book of hours, ca. 1450», *Serta devota: in memoriam Guillelmi Lourdeaux*, W. Verbeke, M. Haverals , R. De Keyser, J. Goossens (eds.), Leuven, Leuven University Press: 195-224.

TRÉSORS, 2007. *Trésors carolingiens: livres manuscrits de Charlemagne à Charles le Chauve*. M. P. Laffitte, Ch. Danoël, M. Besseyre (eds.), Paris, Bibliothèque Nationale de France.

VENTURELLI, Paola, 2011. «La situla eburnea di Gotofredo del Duomo di Milano: segnalazione di quattro copie», *OADI: Rivista dell'Osservatorio per le Arti Decorative in Italia*, 3: 15-58, http://www.unipa.it/oadi/oadiriv/?page_id=767, [2011/11/07].

Fonts manuscrites

Les referències, en aquest cas, es donaran completes en nota a peu de pàgina i seguint les indicacions o models següents:

— Les diferents parts de la citació se separaran per comes i al final es posarà un punt.
— Els títols dels volums es posaran en cursiva.
— Només s'abreujarà el nom de l'arxiu a partir de la segona vegada que sigui citat i s'indicaran les sigles emprades entre parèntesi.

Exemples:

Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona (AHCB), 1B. Consell de Cent i 1C. Consellers-XVII, 1. *Memorial 1370-1371*. f. 7v-8r.

AHCB, Consellers, Testaments dels consellers, 1C-XVII, 1, *Memorial 1370-1371*, f. 9v-10r.

Arxiu Capitular de Tortosa (ACT), Comú, calaix II, pergamí 31.

Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès (BAB). Clavaria o rebudes, 1452. Ms. 39. f. 39r.

Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), Fons de l'Ajuntament de Tortosa. *Llibre de Provisions*, 33. f. 22v-23r.

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Bartomeu Requesens, *Quartus liber testamentorum et aliarum ultimarum voluntatum,* 1482 març 27-1504, des. 21. f. 13r-14v.

Il·lustracions i peus d'il·lustració

— Els autors proporcionaran les il·lustracions digitalitzades.
— Només s'acceptarà una il·lustració per pàgina de l'article.
— Resolució mínima 300 dpi.
— En format TIF o JPG.
— No s'accepten il·lustracions integrades en un document word.
— Les imtages s'enviaran amb un CD/DVD. Cada arxiu d'imatge s'identificarà amb el número de figura que li correspon en el text (fig. 1).
— Juntament amb les imatges, s'enviarà un arxiu de text amb els peus de fotografia indicant sempre a quina figura corresponen.

Als peus de la fotografia hi constarà:

— Número de la figura.
— Ttol o descriptor corresponent.
— Localització de l'obra i l'autor o, en tot cas, l'arxiu o institució que en tingui els drets de reproducció.

Per qüestions legals, els autors dels articles són els responsables d'obtenir els drets o posar la fórmula «arxiu de l'autor».

La crida a la il·lustració es farà entre parèntesis (fig. 1) dins del text, al lloc que correspongui.